UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI

ISTORIA BIZANȚULUI

(SUPORT DE CURS PENTRU ÎNVĂȚĂMÂNT LA DISTANȚĂ)

CONF.UNIV. DR. RADU MÂRZA

Facultatea de Istorie și Filosofie, Departamentul de Istorie Medievală, Premodernă și Istoria Artei

2018

1. Informații generale despre titularul de curs și despre curs

Date de contact ale titularului de curs: Conf.univ. dr. Radu Mârza Birou: str. Napoca 11 Email: rmarza@yahoo.com http://hiphi.ubbcluj.ro/personal/radu_marza.html Consultații: miercuri, orele 12-13	**Datele de identificare ale cursului**: Denumirea cursului: Istoria Bizanțului Codul cursului: HLR1203 Anul I, semestrul II Nr. credite: 5 Tipul cursului: obligatoriu

2. Condiționări și cunoștințe preliminare

Înscrierea la acest curs nu este condiționată de parcurgerea şi promovarea niciunei discipline, însă pentru buna înţelegere a tematicii cursului şi pentru rezolvarea cerinţelor propuse sunt necesare cunoștințe generale de istorie românească, europeană și universală (epocile antică – premodernă).

3. Descrierea cursului

Cursul propune o perspectivă generală, introductivă asupra istoriei Bizanțului și a spațiului bizantin, asupra marilor teme ale istoriei Bizanțului. Cursul propune asupra istoriei Bizanțului o perspectivă *à la longue durée*, a marilor procese istorice, idei, continuități și discontinuități, dincolo de limitele cronologice convenționale. Este o istorie care se petrece pe trei continente: Europa, Asia, Africa, fiecare regiune având propria ei dinamică. Cursul va urmări istoria acestor regiuni ale Imperiul Bizantin, cu populațiile și specificurile lor confesionale și culturale, de asemenea marile tendințe ale istoriei economice, ale comerțului euro-asiatic care se petrec pe teritoriul Imperiului Bizantin. Istoria Bizantină nu poate fi separată de Imperiul Roman, din care marele imperiu de la întretăierea Europei și Asiei derivă (bizantinii înșiși s-au numit pe sine, întotdeauna, romani!), dar nici de Imperiul Otoman, care moștenește teritoriul bizantin, populația, economia, dar și idei politice. Nu în ultimul rând, cursul insistă pe dialogurile culturale ale Bizanțului cu Commonwealthul său (cf. D. Obolensky), atât pe durata existenței Imperiului, cât și după 1453 (Bizanț după Bizanț, cf. N. Iorga), precum și pe legăturile istorice cu spațiul românesc.

4. Organizarea temelor în cadrul cursului

1. Introducere
2. Dezvoltarea studiilor bizantine

3. Teritoriul Imperiului Bizantin. Provinciile
4. Începuturile Imperiului Bizantin și Constantinopolul
5-6. Istoria politică a Imperiului Bizantin
7. Vecinii și politica externă a Imperiului Bizantin
8. Statul. Ideologia imperială. Administrația, finanțele, armata
9. Creștinismul răsăritean. Biserica Ortodoxă
10. Cultura bizantină. Istoriografia bizantină
11. Commonwealthul bizantin. Bizanț după Bizanț
12. Imperiul Bizantin și românii

5. Formatul și tipul activităților implicate de curs

Suportul de curs este structurat pe teme, conform tematicii afișate în fișa disciplinei. Parcurgerea acestor teme presupune frecventarea cursului, dar și studiu individual, eventual consultații.

Frecventarea cursului înseamnă prezența fizică a studentului la curs, existența unor cunoștințe generale de istorie a României, Europei și de istorie universală, precum și cunoștințe generale de istorie a Bizanțului, participarea la discuții, comentarii pe surse istorice sau pe materiale cartografice.

Studiul individual presupune parcurgerea materialelor bibliografice propuse, a suportului de curs, a materialelor documentare, hărților, cu rezolvarea temelor de muncă individuală, a întrebărilor, referatului.

Consultațiile se desfășoară față în față sau prin email.

6. Materiale bibliografice obligatorii

În suportul de curs, la finele fiecărei teme sunt precizate atât referințele bibliografice obligatorii, cât și cele facultative. Sursele bibliografice au fost astfel stabilite încât să ofere posibilitatea adâncirii nivelului de analiză si, implicit, comprehensiunea fiecărei teorii.

Bibliografia cursului

1. Helene Ahrweiler, *Ideologia politică a Imperiului Bizantin*. Cu o postfață de Nicolae-Șerban Tanașoca. Traducere: Cristina Jinga. București, Corint, 2002
2. Hans-Georg Beck, *Istoria Bisericii Ortodoxe din Imperiul Bizantin*. Traducere din limba germană și studiu introductiv de Vasile Adrian Carabă. București, Nemira, 2012.
3. Stelian Brezeanu, *Istoria Imperiului Bizantin*. București, Meronia, 2007
4. Guglielmo Cavallo (ed.), *Omul bizantin*. Traducere de Ion Mircea. Postfață de Claudia Tita-Mircea. Iași, Polirom, 2000

5. S. B. Daşkov, *Dicţionar de împăraţi bizantini*. Traducere de Viorica Onofrei, Dorin Onofrei. Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1999
6. Charles Diehl, *Figuri bizantine*. Traducere de Ileana Zara. Bucureşti, Ed. pt. Literatură, 1969 (alte ediţii)
7. Maria Georgescu, *Introducere în cultura bizantină*. Târgovişte, Cetatea de Scaun, 2008
8. Nicolae Iorga, *Bizanţ după Bizanţ*. Bucureşti, 100+1 Gramar, 2002 (sau alte ediţii)
9. Idem, *Istoria vieţii bizantine. Imperiul şi civilizaţia, după izvoare. Bucureşti*, Ed. Enciclopedică Română, 1974 (sau alte ediţii)
10. Michel Kaplan, *Bizanţ*. Traducere din lb. franceză Ion Doru Brana. Bucureşti, Nemira, 2010
11. Paul Lemerle, *Istoria Bizanţului*. Traducere de Nicolae-Şerban Tanaşoca. Bucureşti, Universitas, 1998
12. Dimitri Obolensky, *Un Commonwealth medieval: Bizanţul. Europa de Răsărit, 500-1453*. Traducere: Claudia Dumitriu; postfaţă: Nicolae-Şerban Tanaşoca. Bucureşti, Corint, 2002
13. Steven Runciman, *Marea Biserică în captivitate. Un studiu referitor la Patriarhia Constantinopolului din perioada premergătoare cuceririi turceşti până la Marele Război de Independenţă*. Traducere din lb. engleză de Mihai-Silviu Chirilă. Bucureşti, Sophia, 2013
14. Nicolae-Şerban Tanaşoca, *Bizanţul şi românii*. Eseuri, studii, articole. Bucureşti, Ed. Fundaţiei Pro, 2003
15. Michelina Tenace, *Creştinismul bizantin. Istorie, teologie, tradiţii monastice*. Traducere din italiană de Al. Cistelecan. Chişinău, Cartier, 2005
16. Răzvan Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti: secolele X-XIV*. Bucureşti, Ed. Academiei, 1974
17. Warren Treadgold, *O istorie a statului şi societăţii bizantine*. Traducere de Mihai-Eugen Avădanei. Ediţie îngrijită de Victor Spinei şi Bogdan-Petru Maleon, prefaţă de Victor Spinei. Iaşi, Institutul European, 2004
18. A. A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*. Traducere şi note de Ionuţ-Alexandru Tudorie, Vasile-Adrian Carabă, Sebastian-Laurenţiu Nazâru. Studiu introductiv de Ionuţ-Alexandru Tudorie. Iaşi, Polirom, 2010.

Bibliografia cursului cuprinde titluri de istorie generală a Imperiului Bizantin, precum şi titluri tematice (ideologie politică, cultură, biserică, Commonwealthul bizantin), pentru fiecare problematică fiind propuse mai multe titluri.

Toate titlurile din bibliografia generală se găsesc la BCU Cluj: sediul central, Piaţa Lucian Blaga, sau la filiala BCU Cluj de pe str. Napoca 11 (unele titluri la raftul liber). Unele lucrări mai pot fi găsite şi la alte filiale ale BCU sau la alte biblioteci publice din Cluj.

Studenţilor li se oferă acces la o **Bibliografie suplimentară şi facultativă**, formată din cărţi şi articole în format pdf care, împreună cu hărţile referitoare la Imperiul Bizantin, pot fi

se consultate pe pagina web a BCU Cluj, la secțiunea http://www.bcucluj.ro/bibliografie.php cu folosirea unui username și a unei parole de acces, care vor fi comunicate la curs.

Important! Bibliografia suplimentară și facultativă și hărțile intră sub incidența drepturilor de autor și de aceea pot fi consultate numai în particular de către studenți și nu pot fi folosite pentru alte scopuri decât cele didactice.

Numeroase surse bibliografice pentru istoria Bizanțului pot fi accesate în **bazele de date** la care este abonată BCU Cluj, precum și pe motoare de căutare academice online, de ex. Academia.edu.

7. Materiale și instrumente necesare pentru curs

Studenții au nevoie de un calculator conectat la internet, precum și de legitimație de cititor la BCU Cluj.

8. Calendarul cursului

Cursul este programat în anul I, semestrul II, sub forma a două întâlniri față în față, conform programării anunțate de către secretariatul Facultății de Istorie și Filosofie. La acestea se adaugă consultațiile față în față, la biroul titularului de curs (str. Napoca 11, în timpul orelor de consultații, miercuri 12-13) sau prin email. Data de predare a referatului se stabilește de comun acord între titularul de curs și studenți.

9. Politica de evaluare și notare

Evaluarea finală se va realiza pe baza unui **examen scris,** desfășurat în sesiunea de la finele semestrului. **Nota finală** se compune din:

a) punctajul obținut pe parcursul semestrului, prin frecventarea cursului: 30% (3 puncte);

b) aprecierea referatului: 20% (2 puncte);

c) examenul scris: 50% (5 puncte);

d) 1 punct din oficiu (10%).

Referatul se transmite de către student prin email, conform termenului de predare stabilit de comun acord. Referatul va respecta cerințele titularului de curs și se întocmește în conformitate cu normele generale de redactare și prezentare a materialelor academice. Abaterile de la aceste cerințe se soldează cu depunctarea referatului.

Studentul poate solicita feedback pentru referatul predat sau pentru prestația sa pe parcursul semestrului sau la examenul scris, prin contactarea titularului de curs prin email.

10. Elemente de deontologie academică

Se vor avea în vedere următoarele detalii de natură organizatorică:

- Orice material elaborat de către studenți pe parcursul activităților va face dovada originalității. Studenții ale căror lucrări se dovedesc a fi plagiate nu vor fi acceptați la examinarea finală.

- Orice tentativă de fraudă sau fraudă depistată va fi sancţionată prin acordarea notei minime sau, în anumite condiţii, prin exmatriculare.
- Rezultatele finale vor fi puse la dispoziția studenților prin afișaj pe platforma academică online.
- Contestaţiile pot fi adresate în maxim 24 de ore de la afișarea rezultatelor iar soluționarea lor nu va depăși 48 de ore de la momentul depunerii.

11. Studenţi cu dizabilităţi

Titularul cursului își exprimă întreaga disponibilitate, în limita constrângerilor tehnice și de timp, pentru a veni în întâmpinarea studenților cu dizabilități în ceea ce privește conținutul și metodele de transmitere a informațiilor, precum și modalitățile de evaluare (examen oral, examen on line, examen pe computer etc.), având în vedere facilitarea accesului egal al tuturor studenților la curs și la examen.

I. INTRODUCERE

Bizanţul este unul dintre cele mai interesante şi importante capitole ale istoriei universale, care s-a desfăşurat pe durata a mai mult de 1000 de ani, pe trei continente: Europa – Asia – Africa. Este, în acelaşi timp, un important capitol şi al istoriei româneşti.

De multe ori, istoria bizantină a fost desconsiderată sau chiar evitată. Întotdeauna Grecia clasică sau Roma au prezentat un mai mare interes pentru istorici şi pentru publicul iubitor de istorie. Imperiul Bizantin era considerat, în cel mai bun caz, un epilog palid, un sfârşit chinuit al Imperiului Roman. Între căderea Imperiului Roman şi Renaştere nu era nimic demn de atenţie...

Bizanţul este un subiect veşnic contemporan, cel puţin în societatea românească, care are în ultimele două secole raportări specifice la Imperiul Bizantin – Levant – epoca fanariotă: raportări negative. În lexicul de astăzi al limbii române, *bizantin* înseamnă, în sens figurat: *intrigant, perfid, corupt* şi este sinonim cu *fanariot* şi *levantin*, "calităţi" asociate cu Imperiul Bizantin sau cu Imperiul Otoman, asocieri deloc întâmplătoare. Pentru Vlad Georgescu, regimul Ceauşescu a fost un regim *bizantin* de tip sovietic.

De multe ori, Imperiul Bizantin a fost / este considerat sinonim cu o "epocă întunecată", cu "evul mediu", cu "mileniul întunecat". Iluminiştii l-au perceput ca pe o eră de obscurantism, misticism, despotism, intrigi şi lupte de palat, dar abia romanticii l-au privit cu mai multă bunăvoinţă, cu ... romantism şi cu filoelenism. Abia pe la 1900, Bizanţul a început să fie privit, mai ales de către istorici, filologi, oameni de cultură în general, cu detaşare (pozitivistă), fiind gestionat normal, echilibrat, ca orice alt capitol de istorie universală. Alţi istorici, oameni politici sau politologi au văzut în Bizanţ şi în moştenirea bizantină un factor de întârziere în dezvoltarea istorică a Europei Răsăritene şi a României în particular, o piedică în integrarea ei euro-atlantică, o civilizaţie inferioară, bazată pe despotism, centralism, birocraţie, dogmatism, misticism, intoleranţă, imitarea clasicilor, lipsă de originalitate. Acest mod de raportare este forţat, sentimental, presupune decontextualizări periculoase şi departe de instrumentele analizei şi criticii istorice de care trebuie să se servească istoricul.

Bizanţul este parte a istoriei Europei, a istoriei universale. Nu putem înţelege istoria antică târzie, medievală şi premodernă a Europei fără Imperiul Bizantin, nu putem înţelege nici istoria Europei de Sud-Est, a Balcanilor, Europa de cultură greco-bizantină şi slavonă... Ce ar fi fost Renaşterea fără Bizanţ, fără nenumăratele manuscrise greco-bizantine salvate de refugiaţii greci din diferite cataclisme şi duse în Italia în care apăreau zorile Renaşterii, fără limba greacă, fără ideile filosofiei antice greceşti?

În calitate de istorici, este de datoria noastră să trecem dincolo de percepţiile emoţionale şi subiective şi să ne apropiem cu detaşare şi curiozitate de istoria unui mare

imperiu, a unei construcții politice și culturale care a ocupat o bună parte din teritoriul euro-asiatic, timp de un mileniu.

Ca și în celebrele povestiri orientale, există două căi de urmat. Una este calea facilă și rapidă a urmăririi istoriei evenimențiale, a derulării dinastiilor bizantine, a invaziilor, asediilor și a migrațiilor, a nesfârșitelor războaie cu arabii și cu bulgarii, a detronărilor și a depunerilor de patriarhi, a cruciadelor și a consecințelor cruciadelor. Aici își au locul și unele detalii de istorie socială, economică, culturală. Există însă și o cale mai grea, mai accidentată, mai lentă, dar care te duce mai departe decât calea cea facilă și rapidă, și anume duce la înțelegerea profundă a unui subiect complex, cum este istoria Imperiului Bizantin. Nu contează atât de mult împărații unei dinastii, anii lor de domnie, războaiele pe care le-au purtat, valoarea exactă a monedelor de aur și argint care au circulat în Imperiu, ci contează marile procese istorice, dinamica, durata lungă, continuitățile și discontinuitățile, structurile: teritoriul, Capitala, provinciile, populațiile, ideologia politică, elementele care îi dau coeziune (Biserica) și cele de discontinuitate, comunicațiile, dinamica comerțului, contează ceea ce primește și ceea ce dă Imperiul Bizantin, moștenirea Imperiului Bizantin, raportarea la acesta a veacurilor care au urmat, inclusiv a lumii contemporane nouă.

Cercetarea istoriei unui imperiu ridică o serie de probleme particulare. Dacă în cazul unei istorii de tip ”național” aceasta trebuie pusă în legătură directă cu teritoriul ”național”, cu diferitele populații care au locuit acest teritoriu și au intrat în legătură cu poporul a cărui istorie se investighează, precum și cu procesele istorice derulate pe acel teritoriu și în preajma lui, în cazul istoriilor imperiale lucrurile sunt mult mai complicate. Istoriile imperiale sunt consecința întâlnirii unui număr uriaș de factori care toți trebuie luați în calcul.

- Originea imperiului. Este o apariție meteorică sau consecința altei dezvoltări imperiale?
- Care este teritoriul pe care se manifestă imperiul? Are acest teritoriu o oarecare unitate?
- Care este raportul dintre Capitală și provincii?
- Structurile sociale sunt anacronice sau dinamice?
- Cum se manifestă imperiul pe planul relațiilor internaționale?

Nu există desfășurări istorice tipice, ci specifice. Imperiul Bizantin s-a născut prin evoluția organică a Imperiului Roman, a cărui moștenire prestigioasă a purtat-o întreaga sa existență și cu care Imperiu Roman s-a identificat, a cunoscut apogeul teritorial în secolele VI-VII sub împărații Justinian și Heraklius, iar în ultimele două secole de existență a fost redus la un infim teritoriu în jurul Constantinopolului, fiind mai degrabă o ficțiune, așa cum au remarcat unii istorici. Imperiul Bizantin s-a confruntat cu barbarii care curgeau din toate punctele cardinale și a sfârșit prin a-i adopta, integra, creștina. Imperiul a sorbit din specificul și cultura națiilor adoptate și le-a dat în schimb marea cultură bizantină, pe care acestea la rândul lor au adoptat-o și adaptat-o și au transmis-o mai departe. Imperiul Bizantin nu s-a prăbușit rapid, ci în timp, în secole. După dispariție, a continuat să iradieze

diferite elemente de cultură politică, structuri sociale, limbă, artă, arhitectură și literatură, scris istoric prin ceea ce N. Iorga a numit atât de inspirat *Bizanț după Bizanț* și într-un spațiu pe care Obolensky l-a numit la fel de inspirat *Commonwealth bizantin*.

Ce este Imperiul Bizantin?

Dintre definițiile date de-a lungul timpului, poate cea mai corectă este una simplă, dată de Nicolae Iorga, fondatorul bizantinologiei românești, într-un curs universitar din anul 1939: *Bizanțul e o sinteză de elemente foarte deosebite, venite de pretutindeni, care rămâne totdeauna deschisă, până ce însăși ideea bizantină a dispărut*.

Desigur, definiția lui Iorga poate fi amendată sau îmbunătățită, completată. *Sinteză de elemente foarte deosebite*: romane, elenistice, siro-orientale, persane, balcanice, slave, apusene (cruciate). La 1939 Iorga spunea *până ce însăși ideea bizantină a dispărut*, adică până la anul 1453. Dar tot el este marele teoretician al Bizanțului de după Bizanț, ceea ce mă obligă să completez că *ideea bizantină n-a dispărut (multă vreme) și, cred, eu, n-a dispărut nici astăzi*. O vedem exprimată, direct sau indirect, în diferite manifestări din cultura, spiritualitatea și societatea românească.

Același Nicolae Iorga identifică următoarele elemente de continuitate:

- Ideea romană: Imperiul Bizantin nu a fost niciodată altceva decât Imperiul Roman, pentru că locuitorii lui așa s-au numit, pentru că structurile și ideologia sa politică au fost romane. Împărații bizantini nu au fost împărații unui teritoriu, ci ai lumii întregi (*oikumene*), ai Occidentului inclusiv, cu care au păstrat numeroase legături și n-au recunoscut nici un alt împărat, cu atât mai puțin vreunul din Apus. Bizantinii considerau că împărțirea în două a lumii creștine este provizorie și că monarhii din Apus care se proclamau (abuziv, din punctul de vedere al bizantinilor) împărați nu erau decât niște regi și niște uzurpatori ai Imperiului universal de la Constantinopol.
- Teritoriul: element de continuitate relativă; nu e doar o continuitate politică, ci și una culturală, care se manifestă chiar și după pierderea de către Imperiu a controlului politic asupra teritoriului respectiv
- Ortodoxia: element de continuitate care definește Imperiul Bizantin la nivel spiritual, confesional, dar și politic (ideologia politică bizantină) și care este până în prezent cea mai puternică moștenire a Imperiului Bizantin în Europa Răsăriteană
- Orientul: Imperiul Bizantin este un Imperiu Roman prin excelență al Orientului, de care este mult mai legat decât de structurile europene, apusene ale vechii lumi romane.

Nu în ultimul rând, înțelegerea istoriei Bizanțului și a lumii bizantine este fundamentală pentru înțelegerea istoriei românești și a spațiului românesc din epoca antică

târzie și până în epoca modernă. Primele surse literare despre români, mai ales despre romanitatea sud-dunăreană provin din Bizanț și ele sunt suficient de detaliate și variate ca să ne facem o părere despre romanitatea balcanică din preajma Imperiului Bizantin. Apoi, caracterul bizantino-slav al culturii medievale românești este de domeniul evidenței, la fel apartenența spațiului românesc la Bizanțul de după Bizanț și la Commonwealthul bizantin, sunt bunuri pe care istoriografia românească le-a câștigat de la Ioan Bogdan și Nicolae Iorga. Bizanțul a transmis Țărilor Române numeroase elemente instituționale, de ideologie politică, de ceremonial, așa cum a arătat Andrei Pippidi. De asemenea, înrâuririle care vin dinspre lumea bizantină își au istoria lor, cu continuitățile și discontinuitățile ei, până în epoca modernă și contemporană. Un episod de istorie bizantină, sau mai bine zis de istorie post-bizantină, este identificat de balcanologul și bizantinistul Nicolae-Șerban Tanașoca în încoronarea lui Alexandru Ioan Cuza la Constantinopol, în anul 1864. Toate acestea ne îndreptățesc să ne îndreptăm atenția asupra legăturilor Bizanțului cu spațiul românesc sau, cum ar fi mai corect, a spațiului românesc cu Bizanțul.

Tema 1. Întrebări de lucru / subiecte de eseu, referat:

1. De ce întâlnim în societatea românească a ultimelor două secole raportări negative la Imperiul Bizantin – Levant – epoca fanariotă?
2. De ce consideră istoricul Vlad Georgescu că regimul Ceaușescu a fost un regim *bizantin* de tip sovietic?
3. Este corectă identificarea Imperiului Bizantin cu Imperiul Roman? Argumentați! Argumentați împotriva acestei idei!

(Timpul necesar pentru parcurgerea prelegerii: 60 minute).

II. DEZVOLTAREA STUDIILOR BIZANTINE

1. Terminologie: bizantinistică – bizantinologie – studii bizantine

Domeniul de studiu care se naște în a doua jumătate a sec. al XIX-lea în contextul dezvoltării și specializării studiilor istorice cu interes pentru Europa de Sud-Est, Balcani, istoria Imperiului Roman, a slavilor, a Imperiului Otoman etc.

2. Premise:

* caracterul larg al culturii și civilizației grecești, din Antichitate în evul mediu și epoca premodernă și modernă, incluzând epoca bizantină;

* Bizanțul este o prezență permanentă în ochii Occidentului și a Europei în general, de la o imagine idilică (bogățiile fabuloase ale Constantinopolului) la imaginea negativă (la nivel popular) a grecilor (încă din Roma antică), asociați cu Schisma, Imperiul Otoman etc.

* Occidentul medieval a fost interesat de Bizanț, de cultura și civilizația sa în câteva momente-cheie de sensibilitate: iconoclasmul, Marea Schismă, Cruciadele, căderea Constantinopolului la 1204, momentul Unirii de la Florența, amenințarea Imperiului Bizantin de către otomani.

* contacte între Apus și Bizanț prin călătorii apuseni (cruciați, diplomați, clerici, pelerini care ajung la Constantinopol și în teritoriile bizantine), vizite ale unor împărați bizantini la marile curți regale și imperiale din Apus, căutând ajutor politic și militar împotriva amenințării otomane (factorul emoțional); exodul populației grecești (creștine) din teritoriile bizantine amenințate de otomani (sec. XIV-XVI): familii aristocratice, negustori, cler, artiști. Interesul Renașterii pentru cultura greco-bizantină, pentru monumente de artă, arhitectură, mitologie, artă, manuscrise antice, literatură, filosofie, traduceri din clasicii greco-latini. **Nu putem înțelege Renașterea fără a lua în considerare cultivarea limbii grecești și studierea manuscriselor grecești.**

3. Secolele XVI-XVII

Hieronymus Wolf: savant german, traducător al unor vechi surse grecești, pentru a le face accesibile savanților germani. Stimulează interesul pentru istoria Bizanțului. Atrage atenția că Bizanțul este un capitol de istorie de sine stătător. Încearcă să înțeleagă cum a căzut Europa de Est pradă otomanilor. Simpatia unora dintre ideologii Reformei pentru Biserica Răsăriteană și pentru soarta ei sub otomani.

1557: *Corpus Historiae Byzantinae*

Franța: *Codex Parisinus*

Preocupări fără spirit sistematic, care se limitează la editarea unor surse, cu comentarii punctuale. Conform lui N. Iorga, este un subiect istoric salvat de filologi, care s-au preocupat să publice ediții de surse, conform standardelor filologice ale vremii.

Erudiția sec. XVII: primele studii sistematice de istorie, limbă, surse istorice, științe auxiliare.

Charles Dufresne du Cange – fondator al studiilor de istorie bizantină. *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis* (Paris 1688).

Jean Mabillon, *De re diplomatica* (Paris 1681) – fundamental pentru editarea de surse.

Bernard de Montfaucon, *Palaeographia Graeca, sive De ortu et progressu literarum graecarum* (Paris 1708).

4. Secolul Luminilor disprețuiește Bizanțul, asociindu-l cu obscurantismul, misticismul, despotismul, decandența, viciile, degenerarea, cruzimea, perfidia, revoltele și luptele de palat; lamentabil epilog al istoriei romane. Imperiul Bizantin nu este decât continuarea nefericită a mărețului Imperiu Roman.

Edward Gibbon: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (până în sec. XVI, inclusiv căderea Constantinopolului), 6 vol., 1776-1789.

- considerat drept primul istoric modern al Romei antice/Imperiului Roman,
- Comentarii pe marginea decăderii Imperiului Roman și a decăderii moravurilor și a spiritului cetățenesc al locuitorilor, care s-au îndepărtat de spiritul războinici și viguros care a ținut în viață Republica, Principatul și începutul Imperiului. Contribuția creștinismului la căderea Imperiului,
- Ediție prescurtată în limba română: E. Gibbon, *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului roman*. Antologie, traducere și prefață de Dan Hurmuzescu. București, Minerva, 1976, 3 vol. (*Biblioteca pt. toți*).

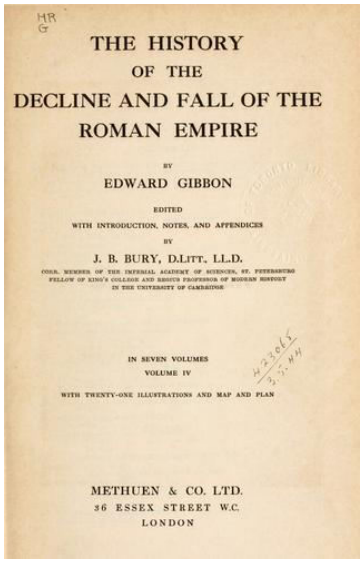
THE HISTORY
OF THE
DECLINE AND FALL OF THE
ROMAN EMPIRE
BY
EDWARD GIBBON
EDITED
WITH INTRODUCTION, NOTES, AND APPENDICES
BY
J. B. BURY, D.Litt., LL.D.
IN SEVEN VOLUMES
VOLUME IV
WITH TWENTY-ONE ILLUSTRATIONS AND MAP AND PLAN
METHUEN & CO. LTD.
36 ESSEX STREET W.C.
LONDON

5. Romantismul redescoperă Imperiul Bizantin și chiar îi atribuie o aură de prestigiu, chiar îl idealizează în unele aspecte. Îl citește prin grila sa de valori. Aprecierea Cruciadelor.

De entuziasmul și emoțiile provocate de lupta pentru indepedență a Greciei a beneficiat și Bizanțul și interesul pentru istoria bizantină.

Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (*Corpusul de la Bonn*) = serie monumentală de 50 vol. de documente de surse primare privind istoria Bizanțului (c. 330–1453), publicată la Bonn între 1828-1897. Ediții clasice și critice ale textelor bizantine, cu traducere latină. Proiectul inițiat de August Immanuel Bekker și Barthold Georg Niebuhr și publicat sub egida Universității din Bonn și (după moartea lui Niebuhr 1831) a Academiei Prusace de Științe de la Berlin.

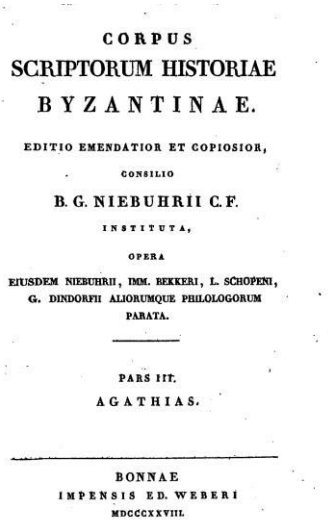
CORPUS
SCRIPTORUM HISTORIAE
BYZANTINAE.
EDITIO EMENDATIOR ET COPIOSIOR,
CONSILIO
B. G. NIEBUHRII C. F.
INSTITUTA,
OPERA
EIUSDEM NIEBUHRII, IMM. BEKKERI, L. SCHOPENI,
G. DINDORFII ALIORUMQUE PHILOLOGORUM
PARATA.
PARS III.
AGATHIAS.
BONNAE
IMPENSIS ED. WEBERI
MDCCCXXVIII.

George Finlay, istoric scoțian care participă la războiul pentru independență a Greciei, alături de Lord Byron. *A History of Greece* (subtitlu ulterior: *from the Roman Conquest to the Present Time, 146 îChr - 1864*), publicat între 1843-1861.

Jakob Philipp Fallmerayer (1790-1861): istoric și călător austriac. 1827: *Geschichte des Kaisertums von Trapezunt*.

Karl Hopf, *Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit*, 2 vol., 1867-1868.

Faza științifică a cercetărilor de istorie bizantină începe după jumătatea sec. XIX: **spirit pozitivist – interes pentru izvoare – instrumente de lucru – științe auxiliare**. Istoria bizantină devine un capitol de istorie europeană și universală care nu mai este neglijată și decăderea, agonia și căderea Imperiului au dat prilejul a numeroase meditații ale istoricilor și ale filosofilor istoriei.

Charles Diehl: istoric francez specializat în istoria și arta bizantină, predă istorie bizantină la Sorbona. Membru al *École française de Rome* și al *École française d'Athènes*. Lucrări reprezentative de istorie bizantină.

John B. Bury: istoric irlandez, redă istoriografiei britanice interesul pentru Bizanț, părăsit după Gibbon, pe care îl reeditează. Vede istoria Imperiului Roman ca un ansamblu, din care Bizanțul face parte.

6. Karl Krumbacher (1856-1909): savant german originar din Bavaria. Formație academică din aria filologiei clasice și a studiilor indo-europene, specialist în limba greacă,

literatura, cultura, istoria Imperiului Bizantin. **Considerat printre fondatorii bizantinologiei**.

Din 1897 profesor de limbă și literatură greacă medievală și modernă la Universitatea din München = **Catedra de Studii Bizantine: prima catedră universitară de bizantinologie din lume!**

Studiile bizantine: dezvoltare paralelă cu studiile slave și studiile balcanice.

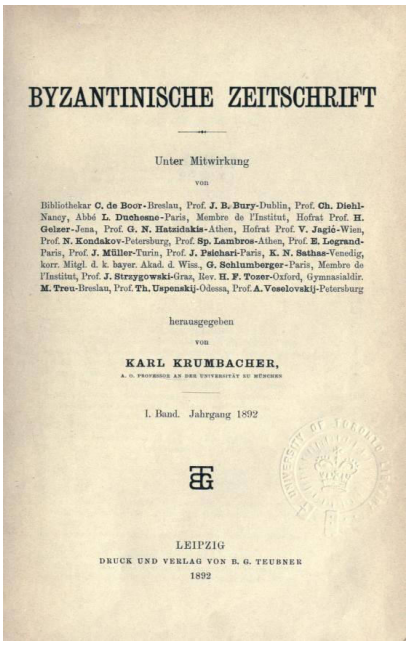
BYZANTINISCHE ZEITSCHRIFT

Unter Mitwirkung

von

Bibliothekar C. de Boor-Breslau, Prof. J. B. Bury-Dublin, Prof. Ch. Diehl-Nancy, Abbé L. Duchesne-Paris, Membre de l'Institut, Hofrat Prof. H. Gelzer-Jena, Prof. G. N. Hatzidakis-Athen, Hofrat Prof. V. Jagić-Wien, Prof. N. Kondakov-Petersburg, Prof. Sp. Lambros-Athen, Prof. E. Legrand-Paris, Prof. J. Müller-Turin, Prof. J. Psichari-Paris, K. N. Sathas-Venedig, korr. Mitgl. d. k. bayer. Akad. d. Wiss., G. Schlumberger-Paris, Membre de l'Institut, Prof. J. Strzygowski-Graz, Rev. H. F. Tozer-Oxford, Gymnasialdir. M. Treu-Breslau, Prof. Th. Uspenskij-Odessa, Prof. A. Veselovskij-Petersburg

herausgegeben

von

KARL KRUMBACHER,

A. O. PROFESSOR AN DER UNIVERSITÄT ZU MÜNCHEN

I. Band. Jahrgang 1892

LEIPZIG

DRUCK UND VERLAG VON B. G. TEUBNER

1892

Krumbacher fondează *Byzantinische Zeitschrift* (1892), cea mai veche revistă de studii bizantine, printre cele mai prestigioase din lume; *Byzantinisches Archiv* (1898).

Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527-1453) 1891, 2 ediție 1897, în colaborare.

Die griechische und lateinische Literatur und Sprache, von U. v. Wilamowitz-Moellendorff, J. Wackernagel, Fr. Leo, E. Norden, F. Skutsch. Berlin-Leipzig, 1905. La această lucrare colectivă a participat și K. Krumbacher, cu studiul *Die griechische Literatur des Mittelalters.*

Volume de relatări de călătorie în Grecia.

7. Bizantinologia rusă

Studiul istoriei Bizanțului se îmbogățește prin aportul **istoriografiei ruse**, care dezvăluie o lume pe care istoricii n-o luaseră în calcul: Răsăritul, lumea slavă, legăturile dintre Bizanț și spațiul rus, cu un număr și o varietate impresionantă de surse istorice necunoscute cercetătorilor occidentali.

Vasili Vasilievski: unul dintre primii mari bizantiniști ruși, a fondat școala de medievistică de la St. Petersburg

1894 fondează *Vyzantiysky Vremennik*, organul științific al bizantinisticii ruse până azi.

Nikodim Kondakov: istoric de artă rus, specializat în arta icoanelor. Profesor la Universitatea Odessa și St. Petersburg.

Fyodor Uspensky/Uspenskij: apogeul studiilor bizantine din Rusia Țaristă. Studii despre relațiile bizantino-ruse, bizantino-bulgare, Nicetas Choniates, influența slavă în istoria Imperiului Bizantin. Cercetări arheologice la Constantinopol, Asia Mică, Macedonia,

Bulgaria. După 1917, profesor la Universitatea Leningrad (1922-1927) și pregătește monumentala sa istorie, care apare postum: *Исторія Византійской имперіи*, 3 vol. С. Петербургъ, 1914-1948.

Vasilievski și Uspensky au lăsat numeroși discipoli, care au făcut să progreseze bizantinologia rusă, în URSS sau în exil. Printre cele mai bune școli de bizantinologie din lume.

8. Preocupările istoriografiei grecești pentru istoria Bizanțului

Istoriografia greacă asumă integral istoria Bizanțului, ca un capitol organic al istoriei grecești.

9. Istoriografia bulgară

Interes major pentru istoria Bizanțului, datorită rolului fundamental jucat de Bizanț în istoria medievală și premodernă a Bulgariei și a culturii bulgare.

Petar Mutafchiev

V. Zlatarski

Ivan Dujčev: cercetător al istoriei medievale bulgare în legătură cu istoria bizantină și relațiile slavo-bizantine. *Bălgarsko srednovekovie*, 1972.

10. Istoriografia sârbă / iugoslavă

Dragutin Anastasijević

Josip Radonič

Cel mai important: **George Alexandrovič Ostrogorsky**, de origine rusă, cu studii de filosofie, arheologie, bizantinologie la St. Petersburg, Heidelberg, Paris. Carieră universitară la Belgrad, unde preia Catedra de Bizantinologie. 40 de ani dedicați studiilor bizantine. Patronează o colecție de surse bizantine pentru istoria popoarelor din Iugoslavia. A făcut cunoscut institutul său în lume, alături de marile școli de bizantinologie de la München, Paris, Dumbarton Oaks.

A fost printre puținii savanți din Blocul de Est care a publicat în Occident: *Geschichte des byzantinischen Staates*, cu trei ediții germane (1940, 1952, 1963) și două ediții englezești (1957, 1968), cu traduceri în alte 10 limbi. *Byzanz und die Welt der Slawen. Beiträge zur Geschichte der byzantinisch-slawischen Beziehungen*, 1974

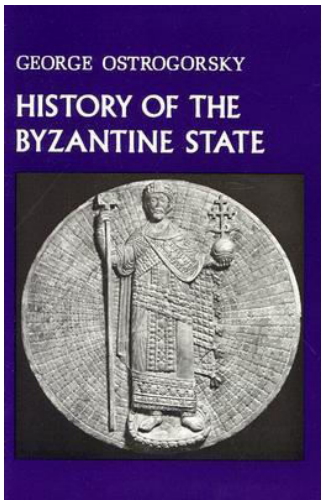

11. Bizantinologia britanică

Dimitri Obolensky: bizantinolog de origine aristocratică rusă, familia sa se refugiază în anul 1919 din calea Revoluției Bolșevice cu ajutorul marinei militare britanice. Se stabilește în Marea Britanie (Cambridge), studii acolo și în Franța. Carieră la Trinity College, Universitatea Cambridge (Lecturer in Slavonic Studies), Universitatea din Oxford (Reader in Russian and Balkan Medieval History, apoi Professor of Russian and Balkan History), timp de peste patru decenii.

Studiu foarte important: *Byzantium, Kiev and Moscow: a study in ecclesiastical relations*, în Dumbarton Oaks Papers, 1957, no. 11, p. 21-78.

A historical Russian reader: a selection of texts from the eleventh to the sixteenth centuries; edited by John Fennell and Dimitri Obolensky. Oxford, Clarendon Press 1969

The Middle Ages. By David Knowles with Dimitri Obolensky. London: Darton, Longman & Todd, 1969.

Lucrarea lui de greutate este *The Byzantine Commonwealth*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1971. Traducere românească, București, 2002.

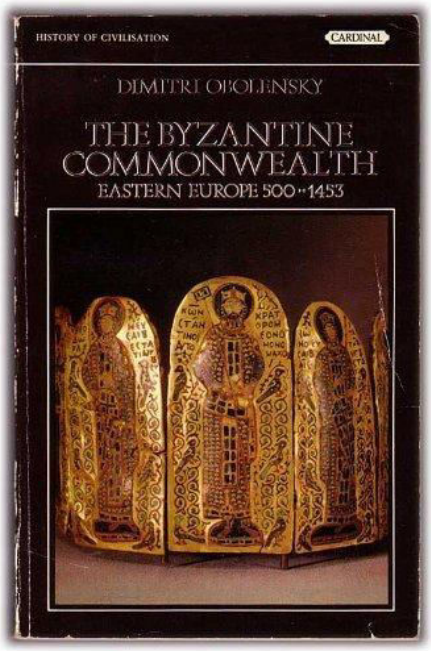

12. Bizantinologia americană

Angeliki Laiou: bizantinolog american de origine greacă. Studii la Universitatea Atena și apoi în USA: Brandeis și Harvard. Teza de doctorat: *Constantinople and the Latins: The Foreign Policy of Andronicus II, 1282–1328* (1972). Carieră la University of Louisiana, apoi la University of Brandeis și Rutgers University. Din 1981 la Harvard – ocupă prestigioasa catedră de istorie bizantină de la Dumbarton Oaks. Studii despre societatea medievală,

despre locul femeii în societate. Articol revoluționar *The role of women in Byzantine society*, publicat în *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 1981. *Peasant Society in the Late Byzantine Empire* (1977); *Mariage, Amour et Parenté à Byzance aux XIe-XIIIe Siècles* (1992). Coordonează monumentala *Economic History of Byzantium* (2002) în 3 vol.

13. Bizantinologia românească

În spațiul românesc, Bizanțul a avut o reputație negativă, fiind asociat cu epoca domniilor fanariote, cu obscurantismul, levantinismul. Până la finele sec. XIX, când imaginea Bizanțului se îmbunătățește odată cu normalizarea și modernizarea istoriografiei românești, istoricii percepeau Bizanțul în mod negativ, asociindu-l cu regresul, întunericul, decăderea spiritului național (A.D. Xenopol). Corifeii Școlii Ardelene, deși negativi în judecata lor despre Bizanț, au fost foarte buni cunoscători ai surselor bizantine, pe care le-au folosit intens în cercetările lor istorice.

Primul care atrage atenția asupra importanței studiilor bizantine pentru istoria românească este slavistul **Ioan Bogdan**, cel care atrage atenția că slavonismul medieval românesc este un ansamblu cultural dezvoltat în context bizantin. **Evul mediu românesc în context bizantino-slav.** Studiile bizantine sunt asociate cu istoria Europei Răsăritene, cu istoria Balcanilor. Ioan Bogdan este un foarte bun cunoscător al istoriei bizantine, al legăturilor culturale ale Bizanțului cu Europa de Sud-Est, cu lumea culturală slavonă, a fost un important editor de surse medievale, inclusiv bizantine (Ioan Bogdan, *Cronica lui Constantin Manasses. Traducerea medio-bulgară făcută pe la 1350*. Text și glosar de I. Bogdan. Prefață de I. Bianu. București, Ed. Socec, 1922).

Nicolae Iorga: exponentul cel mai important al bizantinologiei românești, de la origini și până azi. Teza de doctorat a lui Nicolae Iorga (*Philippe de Mézieres, 1327-1405 et la Croisade au XIVe siècle*. Paris, Librairie Émile Bouillon, 1896) este una, indirect, de istorie a Bizanțului.

Mari sinteze, publicate în limbi străine, în Anglia, Franța, la București – mare vizibilitate internațională. **Fondatorul școlii române de bizantinologie**. Organizează primul congres de studii bizantine, București 1924. Înființează Institutul Român de Bizantinologie 1926.

The Byzantine empire. London: J.M. Dent & co., 1907.

I. Les bases nécessaires d'une nouvelle histoire du moyen âge. II. La survivance byzantine dans les pays roumains. Deux communications faites, le 7 et 8 avril 1913, au troisième congrès international d'études histroiques, à Londres. Bucarest, Édition du Ministère de l'instruction publique, 1913.

Histoire de la vie byzantine, empire et civilisation: d'après les sources, 3 vols. I. L'empire oecuménique (527-641). II. L'empire moyen de civilisation hellénique (641-1081). III. L'empire de pénetration latine (1081-1453). Bucarest: Édition de l'auteur, 1934. Traducere în limba română: 1974.

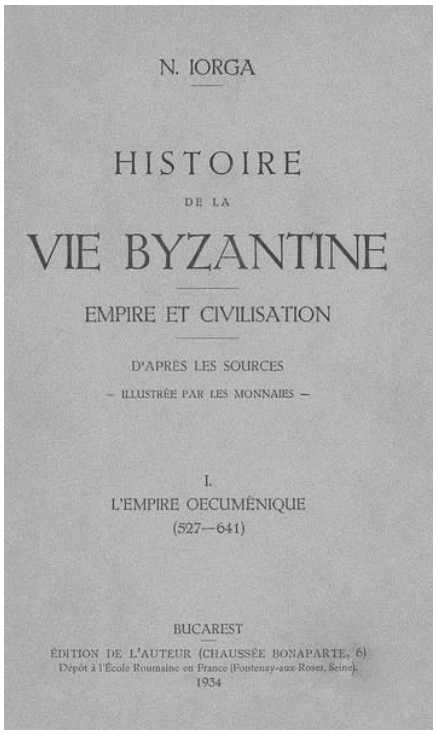

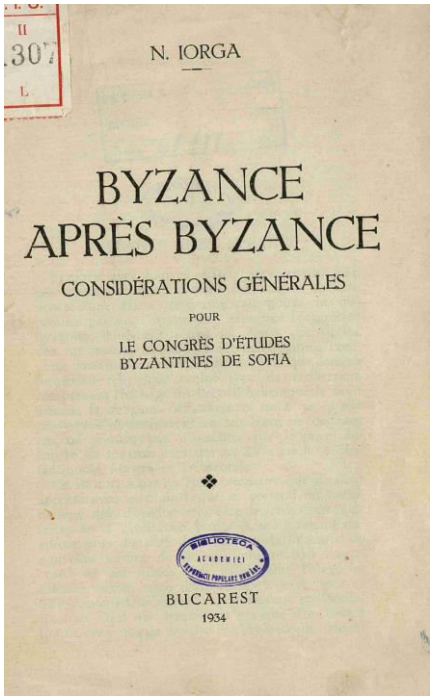

Lucrarea revoluționară: *Byzance après Byzance. Continuation de l' "Histoire de la vie byzantine"*. Bucarest, a l'Institut d'études byzantines, 1935. Traduceri în limba română: 1972, 2002.

Conceptul de **Bizanț după Bizanț.**

Constantin Erbiceanu

Demonstene Russo. Formaţie de istoric şi filolog, specializat în bizantinologie. Influenţa culturii bizantine asupra culturii româneşti.

Studii bizantino-române, Bucureşti, 1907,
Elenismul în România, 1912,

Studii istorice greco-române, 1939,
Filologia greacă medie și modernă la Universitatea din București, 1913.

Gheorghe I. Brătianu: unul dintre cei mai mari medieviști români, a privit istoria românească în context regional și european. A fost istoricul român cel mai bine conectat la marile curente ale istoriografiei occidentale contemporane. Interes pentru lumea bizantină – Marea Neagră – politica comercială a Veneției și Genovei – istorie economică, monetară, fiscală.

Teza de doctorat: *Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire au XIIIe siècle*. Paris, 1929.

Études byzantines d'histoire économique et sociale. Paris, 1938 – traducere în limba română 2003.

Les Génois et les Vénitiens dans la Mer Noire aux XIIIe-XIVe siècles, édité par Victor Spinei et Ionel Cândea. București, Editura Academiei Române; Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014.

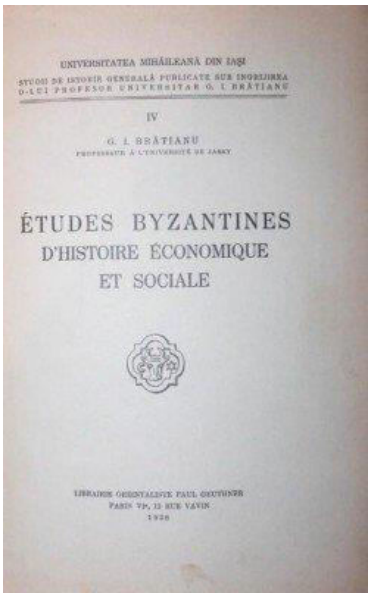

La Mer Noire. Des origines à la conquête otomane. München, Societas Academica Dacoromana, 1969. Traducere în limba română: 1988, 1999.

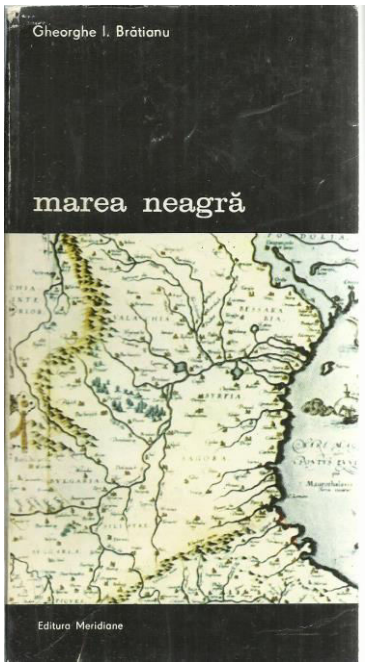

Oreste Tafrali

George Murnu: istoric al romanității sud-dunărene, în legătură directă cu istoria bizantină.

Istoria românilor din Pind: Vlahia Mare: 980-1259. Studiu istoric după izvoare bizantine. Postfață de Victor Crăciun. Ediție îngrijită și prefață de Iustina Burci. Craiova, Fundația "Scrisul Românesc", 2004.

Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre. Studiu introductiv și ediție îngrijită de Nicolae-Şerban Tanaşoca. Bucureşti, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1984.

Nicolae Bănescu: studii de istorie bizantină, legăturile Bizanțului cu spațiul românesc, statele cruciate, istoria literaturii bizantine. A predat Istoria Bizanțului la Universitatea din Cluj.

Cele mai vechi ştiri bizantine asupra românilor dela Dunărea-de-Jos. Comunicare cetită la Academia Română în ședința dela 7 iunie 1921. Cluj, Institutul de Arte Grafice "Ardealul", 1921, 25 p. A apărut în "Anuarul Institutului de Istorie Națională" din Cluj, 1921.
Crearea și caracterul statului Asăneștilor (1185). București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1943.
Vechiul stat bulgar și Țările Române. București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1947.
Chipuri și scene din Bizanț. Cluj, Cartea Românească, [19-]. Reeditare sub titlul *Chipuri din istoria Bizanțului*. Antologie, prefață și note de Gheorghe Cronț. București, Ed. Albatros, [196?].
Istoria Imperiului Bizantin. Ediție îngrijită de Tudor Teoteoi. București, Ed. Anastasia, 2000-2003, 2 vol. Vol. 1: Imperiul creștin și asaltul invaziilor (313-610); vol. 2: Imperiul Bizantin clasic (610-1081).

I.D. Ştefănescu

V. Grecu

H. Mihăescu

Victor Papacostea

Valentin Al. Georgescu, perspectiva istoriei dreptului asupra legăturilor istorice româno-bizantine: *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*. București, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1980.

Răzvan Theodorescu, istoric de artă, specialist în arta epocii medievale și premoderne din spațiul românesc și balcano-bizantin:

Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești: secolele X-XIV. București, Ed. Academiei, 1974.

Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400-1400). București, Meridiane, 1976.
Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800).

București, Meridiane, 1987. 2 vol. Reeditare 2006-2007.
Roumains et balkaniques dans la civilization sud-est europeenne. Bucarest, Ed. Enciclopedică, 1999.

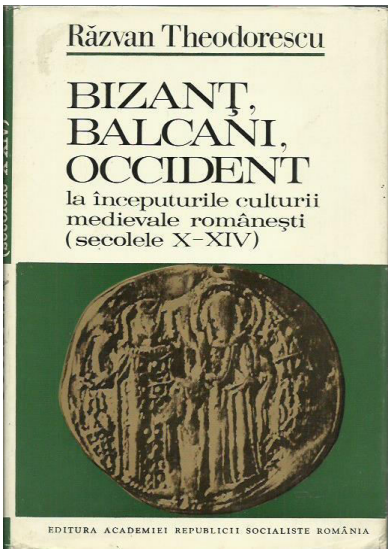

Andrei Pippidi: *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVIII*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1983.

Nicolae-Șerban Tanașoca. Bizantinolog, a editat surse bizantine, a îngrijit traduceri în limba română a unor lucrări fundamentale în domeniu (D. Obolensky, H. Ahrweiler, M.D. Peyfuss), s-a ocupat de istoria studiilor bizantine în România.

Literatura Bizanțului. Antologare, traduceri și prezentare de Nicolae-Șerban Tanașoca. București, Univers, 1971.

Mihail Psellos, *Cronografia: un veac de istorie bizantină (976-1077)*. Traducere de Radu Alexandrescu. Cuvînt înainte și note de Nicolae-Șerban Tanașoca. Iași, Polirom, 1998.

Balcanologi și bizantiniști români. București, Editura Fundației Pro, 2002.

Bizanțul și românii : eseuri, studii, articole. București, Editura Fundației Pro, 2003.

Creație și tradiție literară bizantină. Studii și texte. București, UNARTE, 2009.

Balcanologie și politică în România secolului XX. Victor Papacostea în documente din arhivele Securității și din arhiva personală. București, Biblioteca Bucureștilor, 2010.

Tema 2. Întrebări de lucru / subiecte de eseu, referat:

1. Care este diferența dintre atitudinile Iluminismului și ale Romantismului față de Bizanț și de ce?

2. Care sunt direcțiile principale ale interesului istoriografiei române pentru istoria Bizanțului?

(Timpul necesar pentru parcurgerea prelegerii: 60 minute).

III. TERITORIUL IMPERIULUI BIZANTIN. PROVINCIILE

Din punct de vedere teritorial, Imperiul Bizantin a cunoscut o anumită constanţă, dar a fost, de asemenea, şi extrem de instabil.

În mod paradoxal, la începuturile sale (în primele secole), Imperiul Bizantin are cea mai mare **întindere teritorială**: epoca Justinian, jumătatea sec. VI (din sudul Spaniei – până la Eufrat, controlând întreaga Mediterană) (vezi harta). Dar, în ultimul secol (ultimele decenii), Imperiul era redus la teritoriul capitalei și la câteva firave teritorii înconjurătoare.

(Imperiul Bizantin în vremea lui Justinian, cf. Wikipedia)

Nucleul teritorial: Asia Mică + partea răsăriteană a Balcanilor

Imperiul Bizantin nu este un imperiu continental, deşi cuprinde numeroase unităţi de relief continentale, dar toate acestea **respiră prin mare**: Marea Egee, Mediterana, Marea Neagră, Adriatica.

1. Uscatul

”Respiră” prin mare şi prin porturile sale. Viața cea mai activă este în zonele de coastă (ex. Grecia continentală sau coastele Asiei Mici; acolo și viața grecească a fost întotdeauna foarte consistentă).

Regiunile cele mai importante ale Imperiului sunt Asia Mică și Balcanii, care au relief accidentat, sunt regiuni muntoase (Balcanii) sau podiș înalt (Anatolia), cu puține spații deschise (podișuri, câmpii), în care traiul uman este dificil și care nu permite o agricultură intensă și nici mari agregări politice.

Forma de relief care domină sunt **munții:** Alpii – Alpii Dinarici – Munții Pindului – Munții Balcani – strâmtoarea Bosfor – Munții Pontici și Taurus – Munții Caucaz. Puține trecători.

Puține **câmpii**: mai ales în zonele de litoral: Câmpia Padului – Câmpia Dunării inferioare – Câmpia Traciei – Cilicia. Marile grânare ale Imperiului sunt Egiptul, Siria, sudul Italiei și Sicilia.

2. Clima: în regiunile centrale (Constantinopol, principalele orașe de la Marea Egee, Grecia continentală, Italia, Sicilia, coasta Asiei Mici, coasta Siriei, Palestinei, Egipt) este **mediteraneană**, dar în părțile centrale ale Balcanilor și în Asia Mică este **continentală**, cu mari contraste de temperaturi între iarnă și vară. Constantinopolul este situat la întâlnirea climei mediteraneene cu cea continentală.

3. Marea este coloana vertebrală a Imperiului Bizantin. Este constanta Imperiului Bizantin din punct de vedere teritorial, și ca structură fundamentală și vitală pentru existența Imperiului. Marea înseamnă **navigație** și **comerț**. Controlul militar și comercial asupra mărilor este vital pentru Imperiu; pierderea lui (sec. XIII) a fost una din loviturile cele mai grave primite de Imperiu (prestigiu, control militar, comerț, venituri din comerț și vămi).

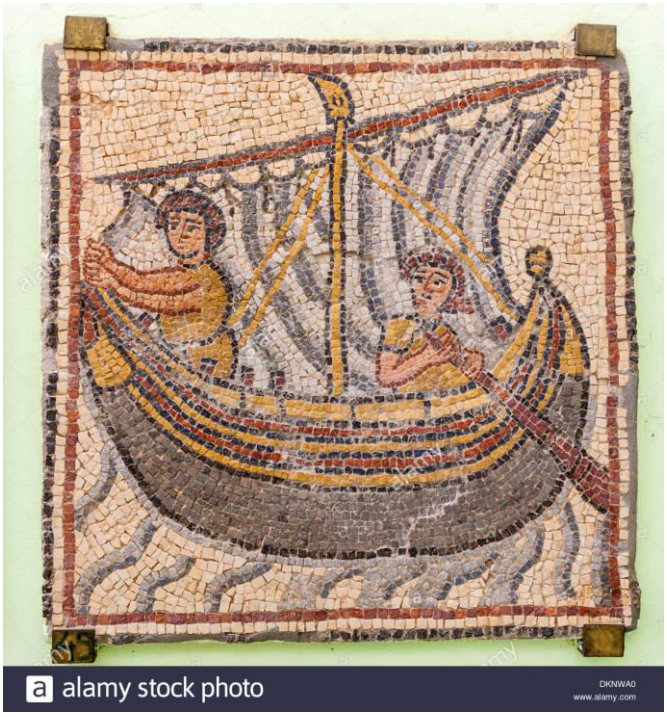

(Corabie bizantină pe un mozaic din sec. VI, cf. Alamy)

Problemele de apărare a mării. Flota de război. Focul grecesc.
Mările: Mediterana – *mare nostrum*, acces spre nord: Marea Neagră – Marmara – Egee, spre nordul Italiei și Europa Centrală: Ionică, Adriatică, spre Occident și Coloanele lui Hercule: Ionică, Tireniană. **Strâmtorile** (Bosfor, Dardanele) sunt vitale pentru securitatea și economia Imperiului. Apără capitala și protejează traficul între Marea Neagră și Mediterana. Istmuri și peninsule, insule și arhipelaguri.

Porturile sunt favorizate de relieful accidentat, cu multe refugii naturale. Ex. Constantinopol, Salonic, Atena, porturile din Marea Egee și de pe coasta Asiei Mici, Veneția, Ragusa, Dyrrachium, Bari, Brindisi (Adriatica), Sinope, Cherson, Theodosia, Messembria (Marea Neagră), porturile siciliene (Syracusa și Messina), Alexandria (Egipt), porturile din Palestina, Cartagina etc.

(Portul Neorion din Constantinopol, cf. unei hărți germane din 1572, cf. Wikipedia)

4. Orașele și satele

Prin tradiție, lumea romană este una puternic urbanizată, iar provinciile sunt importante (și) prin orașele și orășelele lor. Partea răsăriteană a Imperiului era mai urbanizată și cu orașe mai prospere decât Occidentul. Aici s-a păstrat tradiția municipală și aristocrație municipală. Orașele din provincii au, pe lângă trăsăturile de orașe bizantine și trăsături specifice regiunii din care fac parte (vezi orașele din Siria, Palestina, Egipt etc.).

Satul este baza de impozitare a lumii bizantine. Din sec. VII, impozitele nu mai sunt percepute prin intermediul orașelor, ci direct de către perceptorii statului.

5. Provinciile

Importante pentru funcționarea optimă a Imperiului. Sunt baze de recrutare ale unor mari familii aristocratice sau rezervor de recrutare pentru armata bizantină. Unele provincii au o funcționalitate precisă: militară, economică, maritimă etc.

(pe larg în tema 4)

6. Căile de comunicații

Imensitatea Imperiului obligă la un sistem de comunicații care să permită deplasarea rapidă a armatei, solilor și comerțului. Drumurile au unificat Imperiul. **Moștenirea sistemului de drumuri romane**, dar acesta suferă modificări importante în urma mutării centrului de greutate al Imperiului la Constantinopol.

Căile de comunicații depind de factorii geografici (forme de relief) și climatici.

Principalele drumuri terestre: **Via Egnatia** (Constantinopol – Roma, cu traversarea Adriaticii la Brindisi – Dyrrachium), **drumul Constantinopol – Belgrad** (Singidunum) (prin Adrianopol – Serdica / Sofia – Naissus / Niš), **drumul de la Salonic spre Dunărea de mijloc [Belgrad]** (pe valea Moravei – râul Vardar): drumuri militare și căi de invazii, artere comerciale, deplasarea oamenilor, bunurilor, ideilor. **Salonic** este cheia de acces în Balcani.

(Via Egnatia, cf. Wikipedia)

În **Asia Mică**, drumurile care veneau din Europa spre orașele-porturi de pe litoralul Mării Egee se îndreaptă acum spre nord, pentru a ajunge la Constantinopol. Prin Ancyra/azi Ankara – Sebasteia/Sivas - Theodosiopolis/azi Erzurum (Turcia). Din **Theodosiopolis** pornesc**:** drumul **Asiei Centrale**, care coboară la sud de Caspica și Munții Caucaz spre

Mesopotamia, unde întâlnește drumurile dinspre Golful Persic, care urcă pe Tigru; drumul care înconjoară Podișul Anatoliei și Munții Taurus și coboară **spre Antiochia și Siria** (Aici sosesc caravanele care vin dinspre Golf, pe Tigru și Eufrat); o variantă a **Drumului Mătăsii**, spre China.

7. Navigația: cu nave comerciale de 200-250 tone. Dependentă de climă (Se navighează în larg între aprilie – octombrie, în rest navigație de cabotaj) și de posibilitățile de aprovizionare și refugiu (în caz de furtună, pericole), mai ales în Marea Egee există o vastă rețea de porturi și puncte de aprovizionare. **Zona Constantinopolului avea din punct de vedere al navigației un statut special**, pe o rază de 100 mile în jurul Capitalei: aici se găsesc două importante **puncte de vămuire**, la intrarea în Bosfor dinspre Marea Neagră (Hieron / azi Anadolu Kavagi) și dinspre Dardanele (Abydos / azi Çanakkale): vămuire, indiferent de naționalitatea corăbiei, negustorilor, mărfii; control militar al strâmtorilor.

(Dromon bizantin, cf. Pinterest)

(Dromon bizantin, cf. http://www.hellenicaworld.com)

Rutele maritime: în **Marea Neagră**: spre **Trabizonda** și **Cherson,** în **Marea Egee**: foarte multe, pentru că nenumărate variante de trasee; prin **Mediterana**: spre coasta Siriei

(Antiohia), Palestinei și Egiptului (Alexandria) cu opriri în Creta, Cipru; din **Marea Adriatică**: printre insulele Peloponesului. Dezvoltarea **Veneției**.

Principalele puncte strategice (apărare, comerț): ex. Dyrrachium.

Tema 3. Întrebări de lucru / subiecte de eseu, referat:

1. Care sunt principalele unități teritoriale ale Imperiului Bizantin?

2. A influențat dezvoltarea teritorială istoria politică a Imperiului Bizantin?

3. Cu ajutorul hărților Imperiului Bizantin, configurați trasee terestre și maritime pentru rutele: Constantinopol – Alexandria, Constantinopol – Roma, Constantinopol – Buda.

(Timpul necesar pentru parcurgerea prelegerii: 60 minute).

IV. ÎNCEPUTURILE IMPERIULUI BIZANTIN. CONSTANTINOPOLUL

1. Începuturile Imperiului Bizantin nu pot fi disociate de Imperiul Roman târziu, respectiv de începuturile Constantinopolului. În mod paradoxal, mulți istorici își încep sintezele de istorie bizantină discutând despre declin: declinul Imperiului Roman, așa cum se intitula și monumentala sinteză a lui Edward Gibbon: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (1776-1789).

Elemente fundamentale ale discuției despre începuturile Imperiului Bizantin sunt: criza Imperiului Roman, mutarea centrului de greutate a Imperiului în Răsărit, construirea de către Constantin a noii capitale pe malurile Bosforului.

- **Criza Imperiului Roman (sec. III-IV):** criză internă - instabilitate politică – indisciplina și ineficiența armatei, care începe să controleze deciziile politice – lipsa de control a teritoriului - amenințări externe - criza economică (comerț, monedă, lipsa încasărilor la buget) - criza financiară (devalorizarea monedei – scade baza de impozitare - fiscalitate excesivă – marile domenii ale aristocrației provinciale eludează fiscul). **Criza religioasă și morală**, prosperarea diferitelor culte orientale, care promit mântuirea și a unora monoteiste, care concurează religia păgână oficială. Ascensiunea creștinismului. Persecuțiile. Prestigiul martirilor și a comunităților din catacombe.
- **mutarea centrului de greutate a Imperiului în Răsărit** (stabilitate politică, viață urbană, prosperitate și comerț, armate mai eficiente în fața barbarilor)

În Răsărit, limba greacă și cultura greacă / elenistică au fost întotdeauna puternice, pline de vitalitate, iar criza din Occident nu fost resimțită cu atâta duritate în Răsăritul elenistic și vorbitor de limbă greacă.

2. Reformele lui Dioclețian

Absolutism și guvernare centralizată. Dificultatea apărării uriașelor frontiere ale Imperiului. Prin asocierea lui Maximian, Imperiul se îndreaptă în mod evident spre o formă de separare. Tetrarhia.

3. Imperiul Roman în vremea lui Constantin

Ascensiunea lui **Constantin**, unic împărat la 324, este un moment important pentru istoria Imperiului Roman și pentru istoria Europei. Sistemul de guvernare. Influența orientală și cultul imperial. Relația personală a funcționarilor cu împăratul. Organizarea administrativă. Imperiul este uriaș și greu de gestionat: 100 provincii, 12 dioceze, 4 prefecturi. Ocuparea

funcțiilor municipale nu mai este o onoare, ci devine o povară – lumea începe să fugă de demnitățile municipale.

Apărarea Imperiului. Sistemul limesului este depășit, vulnerabil în fața barbarilor. Accentul se pune pe fortificații, pentru că barbarii nu cunosc tehnica asediului.

Constantin și creștinismul este o relație departe de aura și tradiția hagiografică pe care le construiește Biserica. Mitul despre viziunea *In hoc signo vinces* de dinaintea luptei de lângă Roma nu este confirmat de contemporani. De asemenea, simbolistica cu care este înconjurat Edictul de la Mediolanum din 313 nu se justifică, fiind vorba de o tradiție discutabilă din punctul de vedere al surselor istorice. Constantin este practicant al cultelor păgâne, dar are o evidentă simpatie – foarte probabil interesată – pentru creștinism; se convertește pe patul de moarte, printr-un episcop arian! Dar marele său merit a fost acela că a creat condiții pentru ca creștinismul să se dezvolte liber și să câștige avantaj în fața păgânismului.

(In hoc signo vinces!, de Rafael, aprox. 1508, cf. Wikipedia)

Biserica a fost sprijinită de Constantin, dar era frământată de erezii: donatismul, arianismul... **Conciliul de la Niceea din anul 325** (Conciliul nr. 1): Conciliul adoptă Simbolul de la Niceea (Crezul). Prima intervenție majoră a unui împărat în treburile Bisericii: Constantin a instituit obiceiul amestecului împăratului în chestiuni de dogmă, împărații devin executori ai deciziilor majore ale Bisericii (teoria cezaro-papismului).

4. Întemeierea Constantinopolului

În fapt, Constantin nu întemeiază Constantinopolul, ci transformă în capitală un oraș existent! Expresia „întemeierea Constantinopolului" trebuie folosită cu circumspecție.

Vechimea orașului Byzantion, veche colonie a Megarei, fondat conform tradiției la anul 675 î.Chr. de către un anume Byzas. Byzantion a fost multă vreme un important centru de tranzit pentru comerțul grecesc în Marea Neagră, ca urmare a excelentei poziții geografice (portul natural "Cornul de Aur"). Orașul este ocupat de romani în sec. II. Așadar, atunci când (ante 324) Constantin hotărăște să construiască aici o capitală, Byzantionul avea deja

elementele constitutive ale unui oraș roman, dar Constantin le amplifică și îi dă orașului aspectul unei capitale. Constantinopolul ridicat de Constantin (care gândește ca un roman!) este o Romă, o capitală romană, dar în Răsărit.

„Întemeierea Constantinopolului" nu determină mutarea centrului de greutate al Imperiului din Vest în Est ci, dimpotrivă, este **consecința** acestei tranziții pe termen lung. În același timp, e unul din factorii care a stimulat-o.

În timp ce Imperiul de Apus decade politic, urbanistic, demografic, militar, comercial, cultural, Imperiul de Răsărit este viu și prosper, are provincii bogate, prospere, cu orașe reprezentative. **Roma** nu mai corespunde noilor tendințe ale politicii, securității, populației, comerțului, este departe de evenimentele importante din Imperiu și de teatrele de război, nu mai corespunde ca prestigiu, comoditate, splendoare. Cetatea Eternă decade, se ruralizează... **Constantinopolul**, în schimb, are tot ceea ce-i lipsește Romei... Așezat la întâlnirea Europei cu Asia, poziție strategică, protejată de Strâmtori și cu acces la Marea Neagră – Mediterana, ușor de apărat de pe uscat și de pe mare, beneficiind de porturi naturale.

(Împăratul Constantin dă directive pentru construirea Constantinopolului, pictură de P.P. Rubens, cca. 1624, cf. https://orientalreview.org)

Nu este prima dată când un oraș, altul decât Roma, este desemnat reședință imperială sau are pretenții de capitală: Mediolanum, Ravenna, Augusta Treverorum/Trier, Salonic, Spalato/Split, Sirmium, Serdica/Sofia, Nicomedia, Antiochia). Mutarea capitalei de către Constantin nu îi miră neapărat pe contemporani.

Transformarea Byzantionului într-o nouă Romă este un proces îndelungat, care durează decenii, prin programe administrative și mari șantiere de construcții începute de Constantin și continuate de următorii împărați: Forul, Palatul Imperial, temple păgâne și biserici

creștine, terme, piețe publice… Aducerea de monumente, podoabe de la Roma sau din alte orașe, vezi ex. Hipodromului… Mutarea Senatului și măsuri pentru atragerea aristocrației, care își construiește reședințe în preajma împăratului, a negustorilor. Comerțul este elementul fundamental care a modelat Constantinopolul.

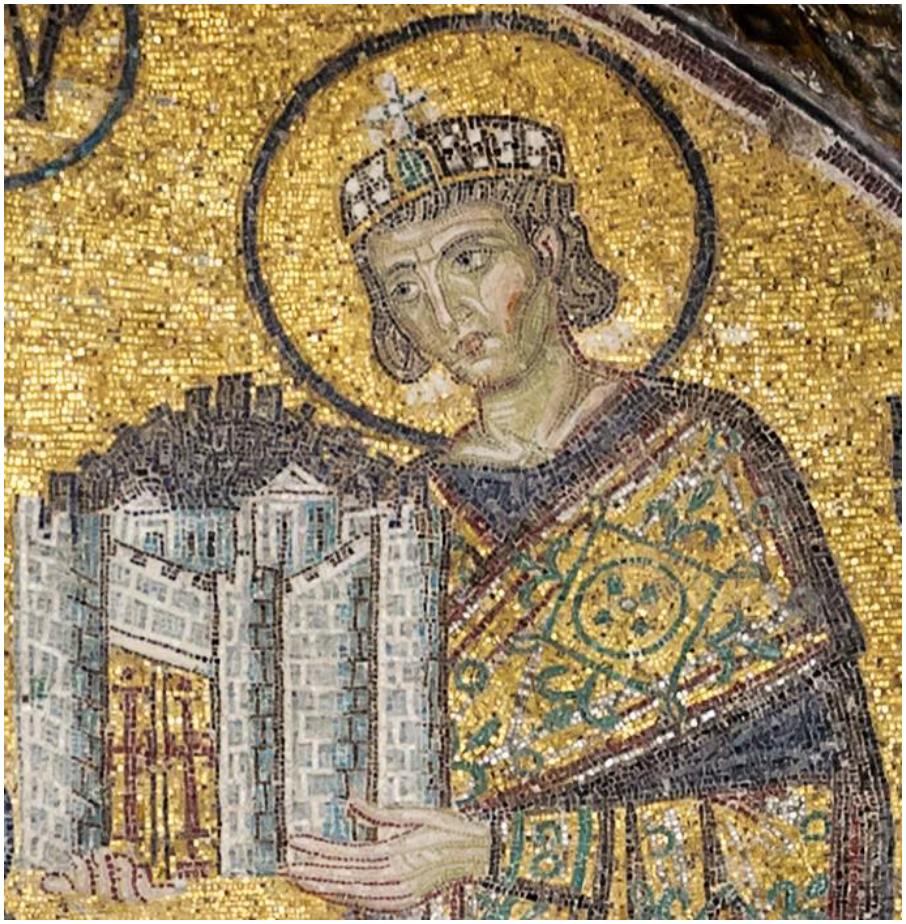

(Împăratul Constantin prezintă o reprezentare a Constantinopolului Fecioarei Maria și lui Isus, Hagia Sophia, cca. 1000, cf. Wikipedia)

Răspândirea treptată a creștinismului, oricum favorizată de mediile social-economice și de neamurile orientale care se mișcau prin regiune. Constantin nu promovează neapărat creștinismul, căci încurajează și ridicarea de temple păgâne.

5. Orașul

Din punct de vedere urbanistic, Constantinopolul este construit ca oraș roman (construit 324-336, inaugurat cu fast 330). Are 7 coline și e împărțit în 14 sectoare, are un statut juridic asemenea Romei.

Rețeaua de străzi. Axa centrală se numește Mese (*strada de mijloc*), este principala arteră comercială de-a lungul căreia numeroase edificii imperiale și religioase, ramificându-se spre Poarta Adrianopol și Poarta de Aur (poarta triumfală dinspre Roma). Străzile principale pornesc dinspre axa centrală spre principalele porți de ieșire din oraș, spre piețe, mănăstiri, în preajma cărora constatăm aglomerări de clădiri comerciale și spații de locuit.

(Întoarcerea în glorie a lui Ioan Tzimiskes în Constantinopol, cf. Wikipedia)

(Harta Constantinopolului în epoca bizantină)

Zidurile orașului. Incinta desemnată de Constantin are 750 ha și este protejată la vest prin **Zidul lui Constantin** (2,8 km), dar în curând este insuficientă: Theodosie II construiește la o distanță de 2 km spre vest un alt zid, care dublează dimensiunile orașului: **Zidul lui Theodosie** (5,7 km). Dincolo de acesta, de la Palatul Porphyrogenetus până la Palatul Blacherne și Cornul de Aur duce **Zidul Blacherne**. La cca 65 km de oraș, spre vest se ridică **Zidul lui Anastasios**, care se întinde pe 56 km și este prima linie de apărare a Constantinopolului. Între el și Zidul lui Theodosius se găsesc numeroase forturi și alte fortificații. **Zidul maritim**, care apără orașul dinspre mare, de la Cornul de Aur până la Marea Marmara. **Lanțul care bloca Cornul de Aur** (sec. VIII) aprox. dinspre biserica Sf. Dimitrie și până la Turnul Galatei și pe care nici un asediator nu a reușit să-l spargă. Soluția aleasă de Mehmed II la 1453.

(Fragment din lanțul care bloca Cornul de Aur, cf. http://historum.com/medieval-byzantine-history/)

Orașul a rezistat cu bine unor importante **asedii**, timp de 8 secole (până la 1204). Prima dată a căzut victimă artileriei la 1453.

Orașul nu poate imita perfect structura geometrică a unui oraș roman (sistem de caroiaj al străzilor), pentru că terenul este în pantă, rezultând terase care coboară spre Cornul de Aur. De-a lungul timpului, și-a schimbat de mai multe ori centrul de greutate, conform opțiunilor unor împărați, care își mută reședințele (adeseori urmați de aristocrație), de ex. în sec. XI Comnenii se mută în palatul Blacherne din cartierul Blacherne, pentru că acolo era biserica Fecioarei Maria din Blacherne, foarte populară în epocă.

Dezvoltarea **cartierelor**, de multe ori specializate pe diferite meserii. Dar nu avem de-a face cu o mare aglomerare urbană, pentru că există numeroase spații verzi, grădini, chiar câmpuri cu destinație agricolă, mai ales dincolo de Zidul lui Constantin. Unele cartiere se dezvoltă datorită vecinătății cu câte o biserică sau mănăstire faimoasă, sau la intersecția a

două străzi importante sau a unor străzi cu potențial comercial, care ies din oraș (dincolo de porți) sau din concentrarea de terenuri în mâinile câte unui proprietar. Dezvoltarea puternică a cartierelor portuare, dată fiind importanța majoră a Mării și a navigației. În jurul porturilor naturale de la Propontida (Marmara) și Cornul de Aur și în dreptul principalelor axe terestre, iau naștere schele (debarcadere), piețe, depozite, palate ale armatorilor și ale aristocrației implicate în comerț. Cartierul comercial european (la origine venețian și genovez) **Pera (Galata)**. Cartierul **Fanar** (cf. gr. pharos - far), cartier al grecilor după cucerirea Constantinopolului. Aici se mută Patriarhia.

Suburbiile: dincolo de zidurile lui Constantin și Theodosius: numeroase reședințe aristocratice, biserici, mănăstiri și temple, reședințe ale împăraților. Numeroase agregări cvasi-urbane în jurul unor mănăstiri, ex. Mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul, Biserica Fecioarei din Blacherne.

La **1204**, Constantinopolul a fost atât de grav jefuit de Cruciați, încât nu-și va mai reveni niciodată, împărații și aristocrația nu vor mai avea bani pentru programe masive de reconstrucție a capitalei. Se vor reface numai unele cartiere și vor rămâne numeroase zone ruinate (maidane). La 1453, și ca urmare a dificilului asediu, peisajul pe care îl găsește Mehmed II Cuceritorul nu este unul opulent, de bogăție și prosperitate, ci unul predominant de ruine și ruină (conform contemporanilor).

Populația Constantinopolului este greu de estimat, pentru că nu există surse corespunzătoare (limitele extreme ale estimărilor sunt 100000 – 600000 locuitori). Primul apogeu sub Justinian, probabil 350000-400000 locuitori. Numeroase căderi ca urmare a epidemiilor, crizelor interne, asediilor. Dar orașul depășește cu mult Roma sau celelalte orașe mari ale Orientului, Antiochia și Alexandria. O importantă cădere la 1204, când avea 400000 locuitori, apoi urmând o pantă descrescătoare din care Constantinopolul nu-și va reveni niciodată. Se pare că la 1453, când îl cuceresc otomanii, avea 50000 locuitori, dar apoi tendința este crescătoare, la finalul sec. XV populația fiind estimată la 100000 locuitori.

Dar este o populație uriașă pentru standardele epocii. Mare aparat administrativ (curtea imperială și administrația) și cler numeros. Capitala atrage o populație numeroasă din afară: mare concentrație de aristocrație atrasă de Capitală și de Curtea Imperială, militari, negustori și meșteșugari, forță de muncă în căutare de lucru, lume dornică de căpătuire, marginali...

Strada. Uneori, în zonele periferice, în cartierele mărginașe și nedezvoltate, Constantinopolul are un aspect rural. Dar în zonele centrale, la marile intersecții de drumuri, în preajma marilor biserici și mănăstiri, în piețe, strada este vie și colorată, cu reprezentanți ai celor mai diverse neamuri, rase, religii, de la suitele marilor aristocrați până la falși prooroci, șarlatani, personaje obscure, criminali. Strada este ușor de manipulat, oricând o banală dispută doctrinară se poate transforma în răzmeriță, care să ducă la incendieri și asasinate. Orașul are un caracter asiatic, oriental.

La Constantinopol conviețuiesc două lumi paralele: orașul și Curtea Imperială, care se întâlnesc (ocazional) pe stradă, în biserici, pe Hipodrom, la ceremonii, în armată.

Aprovizionarea cu apă este importantă pentru viața urbană în sine și continuă vechea tradiție romană a utilizării apei (băile romane). Peninsula pe care se ridică orașul este aproape lipsită de izvoare. Râul Lykos/Lycus are un debit nesemnificativ, astfel că **aducerea apei în oraș și stocarea ei** sunt probleme strategice.

Sistemul de apeducte construit în sec. IV aduce apă în oraș. Între zidurile lui Theodosie și Constantin sunt cisterne deschise, în aer liber (capacitate de 250000-3000 m3 apă). Dincolo de Zidul lui Constantin sunt cisterne subterane, cu capacitate mai mică (54000-88000 m3).

Porturile sunt vitale pentru o mare capitală care trăiește atât de mult prin comerțul maritim și care pune atât de mare preț pe puterea navală. Aprovizionarea orașului se face aproape exclusiv pe mare, de ex. transporturile de grâne din Egipt (”fericitul transport”) au importanță strategică. Câteva porturi naturale, apărate suplimentar prin diguri. Accesul de la nave se face pe schele (*skalai*) (debarcadere), aproape de-a lungul întregului litoral al orașului. Accesul în oraș se face prin porțile din Zidul Maritim. În dreptul schelelor sunt depozite, birouri comerciale, spații de locuit. Unele schele aparțin unor mănăstiri, care obțin venituri importante de pe urma lor.

6. Monumentele Constantinopolului

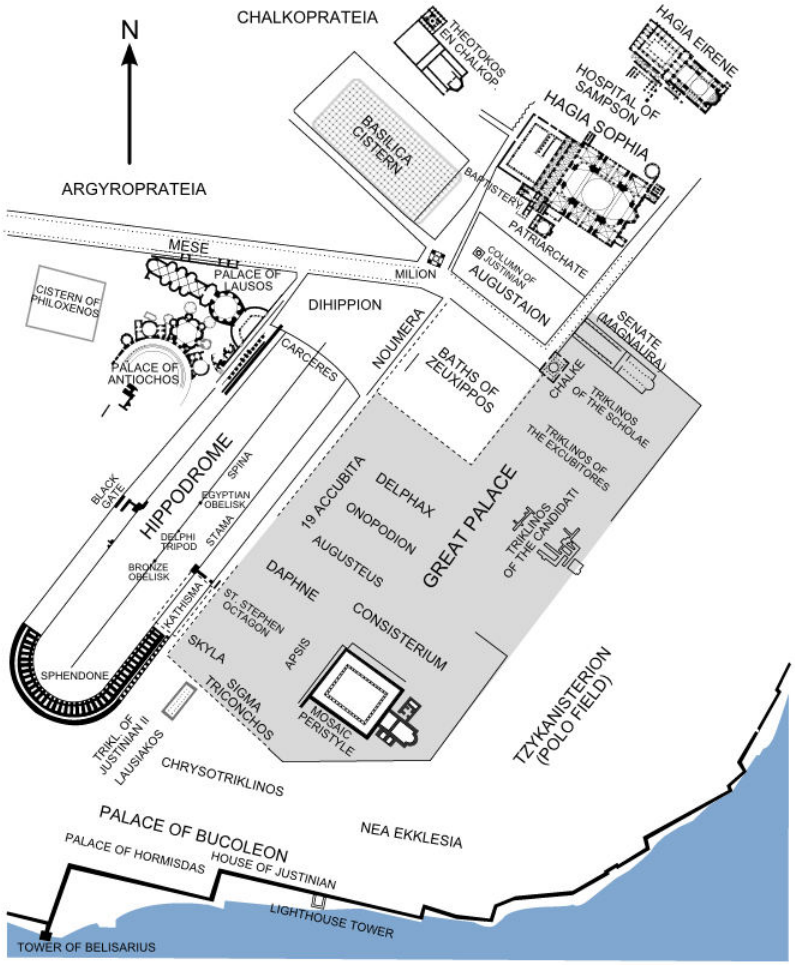

Palatul Imperial

Hipodromul

Sf. Sophia

Biserica Sf. Apostoli

7. Provinciile

Unele provincii sunt importante din punct de vedere strategic, fiind situate pe frontiere dificile ale Imperiului, altele sunt situate pe importante rute comerciale, altele au importanță economică (regiuni agrare) sau ca rezervor pentru recrutarea de soldați (Asia Mică). Din provincii se recrutează unele **familii aristocratice care acced la funcții în administrația provincială și urcă în funcții la Constantinopol; din unele se ridică împărați**: Justinian provine din Macedonia, Heraklius din Cappadocia, Dinastia Macedoneană (sec. IX-XI): Vasile I Macedoneanul, Roman Lekapenul, Ioan Tzimiskes - originar din Armenia, Comnenii (sec. XI-XII) sunt originari din Tracia (Adrianopol), cu mari domenii în Asia Mică; Paleologii (sec. XIII-XV) sunt originari din Macedonia. După 1204 se profilează marea aristocrație din statele succesorale (Despotatul Epirului, Moreea, Imperiul de la Niceea, Trebizonda, statele latine...).

Posesiunile din Italia: Roma, Ravenna, Benevento, Otranto.

Sicilia: multă vreme avanpost bizantin în Occident și în Mediterana.

Veneția, Dalmația, Dyrrachium

Africa, Egipt

Tema 4. Întrebări de lucru / subiecte de eseu, referat:

1. Care este relația dintre criza Imperiului Roman în Apus și ascensiunea Imperiului Roman în Răsărit?

2. Comentați legătura dintre mutarea centrului de greutate al Imperiului în Răsărit și mutarea capitalei la Constantinopol.

3. Căutați imagini și reconstituiri istorice ale unor monumente, palate, piețe, cartiere din Constantinopol și comentați.

(Timpul necesar pentru parcurgerea prelegerii: 60 minute).

V-VI. ISTORIA POLITICĂ A IMPERIULUI BIZANTIN

1. De la Constantin la Justinian (337-518)

Două provocări majore se pun în fața împăraților: apărarea Orientului în fața invaziilor, respectiv apărarea creștinismului în fața ereziilor.

Problema barbarilor este asociată cu problema apărării tot mai dificile a frontierelor. Valurile succesive de barbari (goții, hunii, avarii, slavii etc.), care nu au vrut niciodată să distrugă Imperiul, ci dimpotrivă, sunt fascinați de el și vor să devină parte a lui. De la campanii de jaf la sistemul foederatilor: infiltrare lentă în provincii. Impactul major al slavilor, care schimbă radical profilul etnic al provinciilor balcanice.

Instabilitatea politică. Se profilează un control politic independent al părților răsăritene și a celor apusene ale Imperiului. Dar unitatea Imperiului rezistă, iar când moare Teodosie la 395, lumea nu percepe o rupere în două a Imperiului.

Creștinismul. Marile dispute religioase între ortodoxia niceeană – arianism – nestorianism – monofizism contribuie la instabilitatea politică. Începând cu Constantin, împărații se implică activ în problemele religioase.

2. Epoca lui Justinian (518-610)

Secolul lui Justinian

Evaluare generală: istoricii au apreciat viziunea și eforturile lui Justinian, reformele, restaurarea Imperiului, dar **ambiția lui Justinian de restaurare a Imperiului Roman** a fost, probabil, o mare greșeală strategică, a întrerupt o evoluție naturală de abandonare a Occidentului și de consolidare a Imperiului în Răsărit, a necesitat eforturi uriașe, care au sleit Imperiul de Răsărit, relativ prosper. Justinian - împărat dedicat, cu mare putere de muncă, dar orgolios, autoritar, dornic să impună gloria și prestigiul Imperiului. Teodora.

Amurgul păgânismului. Societatea bizantină sub Justinian este aproape integral creștină. Acum dispar ultimele centre de iradiere a păgânismului, ex. Universitatea din Atena.

Politica externă. Ideea fundamentală este Restaurarea Imperiului Roman. **Cuceririle din Occident**: Africa, Italia și Dalmația, Hispania, dar nu se restaurează vechile frontiere ale Imperiului. Generalul Belizarie.

În Orient: pacea cu Persia este greu păstrată de Justinian, cu tributuri împovărătoare.

Apărarea printr-o armată excelentă (cca 150000 soldați) și detașamente de foederati. Împânzirea Imperiului cu **fortificații**, la frontieră dar și în interior. **Diplomația - "știința guvernării barbarilor"**, care exploatează prestigiul Imperiului și vanitățile barbarilor prin diplomație, creștinism și subsidii.

(Justinian, basilica San Vitale, Ravenna, cf. Wikipedia)

Opera legislativă. Justinian înțelege importanța moștenirii dreptului roman, cu ajutorul căruia Statul asigură ordinea și unitatea Imperiului. **Corpus Juris Civilis**.

Reformele administrative ca urmare a recuceririi unor teritorii și a presiunilor din interior. Încercări de reformare a aparatului funcționăresc și de impozitare a marilor latifundii. Dar nu a reușit să fie consecvent cu respectarea propriilor legi.

Economia

Marile șantiere de construcții: biserici (Sf. Sofia, San Vitale di Ravenna), fortificații, drumuri, poduri, apeducte – dau impresia de prosperitate, dar cu cheltuieli uriașe.

Marile mănăstiri sunt cvasi-independente, iar statul pierde uriașe venituri și numeroși potențiali recruți.

Marele comerț. Miza este comerțul cu Extremul Orient, ”Drumul Mătăsii”, intermediat de Imperiul Persan, dar Justinian nu reușește să scape de această intermediere.

După Justinian se pune problema păstrării teritoriilor cucerite, atacate de longobarzi și vandali. **Exarhatele Ravennei și Cartaginei** sunt ultimele redute bizantine în Occident. Ofensiva Imperiului Persan și a slavilor în Balcani, care pătrund până în Peloponez.

Reacțiile populare în urma regimului autoritar al lui Justinian. **Instabilitatea politică**. De la Dunăre se ridică subofițerul Phokas, care își conduce legiunile de la Dunăre asupra Capitalei și îl detronează pe **Mauriciu**. Detronat la rândul lui de **Heraklius** (610-641), care vine la Constantinopol cu ajutorul provinciilor africane.

3. Dinastia lui Heraklius și sfârșitul Imperiului Roman

Heraklius (610-641) și urmașii săi (până în anul 717): perioadă de criză generalizată: politică și militară, economică și financiară, decădere, stare de teamă. Dezbinarea dintre Occident și Orient, marile conflicte între monofizism și ortodoxie, pierderea celor mai bogate provincii orientale și ocuparea Balcanilor de către slavi, constituirea primului țarat bulgar.

Până acum, Imperiul este Roman, de acum înainte este unul grecesc și oriental. Aceste trăsături devin o realitate geografică, politică, culturală.

Apărarea Imperiului: cele patru momente din timpul domniei lui Heraklius care au schimbat fața nu numai a Imperiului, ci a istoriei europene în general

i. Ofensiva Imperiului Persan, cca. 612-618, cucerește Anatolia, Antiohia, Damasc, Jerusalimul, Egiptul și Alexandria.

ii. Ofensiva lui Heraklius, cca. 622-628, pornind din Constantinopol într-un război sfânt, purtat sub semnul flamurilor cu imaginea lui Isus: eliberează Armenia, Ninive, supune Persia printr-o pace avantajoasă. Revine în triumf la 629.

iii. Avarii și slavii în Balcani. În anul 626, Constantinopolul este asediat de avari și este salvat miraculos de protecția Fecioarei.

(Asediul persano-avar al Constantinopolului, anul 626, manuscrisul cronicii lui Manasses, sec. XIV, cf. Wikipedia)

Mari deplasări de **populație slavă** în Balcani. Sunt atacate și ocupate Illyricul, Moesia, Tracia, Macedonia. Salonicul asediat și salvat de sf. Dimitrie. Epir și Tesalia, până în Peloponez, în insule, chiar Asia Mică. Slavii modifică radical peisajul etnic al Balcanilor. Ocupă regiuni care au fost întotdeauna grecești. După o perioadă, parte a zonelor ocupate de slavi recucerite de bizantini și re-elenizate... **Imperiul Bizantin pierde definitiv limesul dunărean.** Peste populația slavă din nordul Traciei și Dobrogea vin pe la 660-680 protobulgarii: cuceresc uniunea celor 7 triburi, dar asimilați de slavi. Treptat se slavizează și aristocrația militară. **Constituirea Țaratului Bulgar** cca. 680-681 de către hanul Asparuh.

Bulgaria devine un vecin cu care Imperiul se va confrunta întreaga lor istorie comună.

iv. Pierderea provinciilor orientale în favoarea arabilor – este marele eveniment al sec. VII, care produce o schimbare radicală a peisajului euro-asiatic și nord-african. Cauze: arabii, slăbiciunea armatei și a administrației bizantine, combaterea monofiziților...

Transformări teritoriale

După 10 ani de la campania sa glorioasă (cca. 634-642), Heraklius pierde provinciile cucerite de la Persia: cade Basra, Damascul și Siria, Jerusalimul și Palestina, Mesopotamia, Alexandria și Egiptul. Lovituri în Africa de Nord, Cipru, Rhodos. Atacarea Constantinopolului în 673-677: **Constantin IV** rezistă cu ajutorul focului grecesc și a furtunii care distruge flota arabă în largul Asiei Mici. Constantin IV oprește ofensiva arabilor, dar **Imperiul pierde parte din Asia Mică, Siria, Palestina, Egiptul, (până la sfârșitul sec. VII toată) Africa de Nord** = pierderea bogatelor provincii din Răsărit, pierderea "Occidentului" african...

Asia Mică capătă o importanță mai mare: bazin de recrutare a împăraților și mai ales a soldaților. Imperiul devine un soi de "imperiu național" foarte clar localizat în teritoriu, mai stabil și mai coerent, mai mic dar mai concentrat din punct de vedere teritorial, mai ușor de guvernat și de administrat, dar **departe de Imperiul Roman (universal) al lui Justinian sau Heraklius**. Este un **imperiu greco-microasiatic**.

(Imperiul Bizantin, cca. 650)

Marile provocări la care este supus Imperiul după Justinian au generat numeroase încercări de **reorganizare administrativă** pentru adaptarea la noile realități: **exarhatele** Ravennei și Cartaginei, Constans II introduce **sistemul themelor** (themele Armeniei, Anatoliei, Opsikion, Mării, Traciei, Helladei, Siciliei).

Transformări culturale: lovitura primită de **elenism**, care beneficia mai mult de pe urma aportului cultural al Siriei și Egiptului decât a Asiei Mici. **Heraklius introduce în 620 limba greacă.** Dispare mitul Imperiului Roman, **dar se păstrează caracterul roman**. Roman rămâne doar numele bizantinilor: *Ρωμαίοι*, adică locuitori ai Imperiului Roman... Un

(singur) câștig: **stabilitate religioasă**: pierderea provinciilor monofizite și proclamarea supremației incontestabile a Patriarhiei de la Constantinopol...

4. Dinastiile Isauriană și Amoriană. Criza iconoclastă (717-867)

Noii împărați sunt originari din Asia Mică. Dinastia Isauriană este originară din Siria și oferă 6 decenii de stabilitate: Leon III Isaurianul, Constantin V, Irina.

Marile provocări: arabii – slavii – pierderea Occidentului – consolidarea regimului themelor – iconoclasmul – reformarea legislației.

Arabii avansează amenințător în direcția Imperiului. Între anii **717-718 – marele asediu asupra Constantinopolului** pe uscat și pe mare. Asediu cu 120000 soldați, 1800 nave. Pierderi uriașe pentru asediatori din cauza iernii foarte grele și a ciumei. Leon III apără Capitala cu ajutor bulgarilor și a focului grecesc. Cu toate acestea, noi **pierderi teritoriale**: Creta, Sicilia ocupate de arabi.

Slavii (bulgarii, rușii)

Bulgaria în stare cvasi-permanentă de război cu Bizanțul – e o constantă a istoriei lor... Hanii bulgari (înainte de creștinare) au conflicte violente cu Bizanțul, asediul Constantinopolului la 813. La 852 urcă pe tron Boris, care se convertește. Creștinismul este instrumentul prin care Bizanțul vrea să țină sub control Bulgaria. Armata bizantină suplinită, și de această dată, prin diplomație și Evanghelie.

(Europa de Sud-Est, finalul sec. IX)

În 860, **Constantinopolul atacat pe mare de către ruși**. Apărare eroică condusă de Patriarhul Photios, orașul fiind salvat prin intervenția miraculoasă a Fecioarei Maria.

(Manuscris bizantin reprezentând asedierea Constantinopolului de către flota de bărci monoxile rusești, anul 941, cf. Wikipedia)

Iconoclasmul

Este cel mai important eveniment al epocii, cu un impact uriaș asupra societății și a vieții interne, dar și cu efecte pe plan extern. Din punct de vedere militar, moment de mare slăbiciune a Imperiului.

Reacție contra adorării și cultului imaginilor sfinte (Isus, Fecioara, sfinții) și contra superstițiilor (lumânări, tămâie, moaște), concretizată de împăratul **Leon III** (717-741) printr-o serie de **edicte imperiale din anii 726-729** și un sinod care condamnă imaginile. La 731, contra-conciliu la Roma, care condamnă iconoclasmul.

Constantin IV este și mai dur decât Leon III: condamnă cultul Fecioarei, al sfinților, măsuri contra călugărilor și secularizări.

Dimensiunea economică a crizei.

Dimensiunea politică: formă de luptă pentru control între Stat și Biserică.

Irina (775-802) **restaurează imaginile**: Conciliul ecumenic VII la Niceea, în anul 787.

Relațiile cu Occidentul în contextul iconoclasmului. Atitudinea intransigentă a papilor față de criza iconoclastă. Moment-cheie: biserica occidentală se întoarce spre franci: **încoronarea lui Carol cel Mare în anul 800 la Roma** este foarte contestată de Bizanț, pentru că Imperiul de la Constantinopol era unicul imperiu, iar Carol cel Mare nu este decât un uzurpator.

Schisma lui Photios (858-861)

5. Dinastia Macedoneană și apogeul Imperiului (867-1081)

Perioada considerată cea mai glorioasă din istoria bizantină, cu excepţia epocii lui Justinian: victorii împotriva duşmanilor – lărgirea teritoriului – creșterea prestigiului Imperiului. Al doilea secol de aur…

Împăraţii: Vasile I (originar din Armenia) întemeietorul dinastiei, Leon VI, Constantin VII Porfirogenetul, Roman Lecapenul, Ioan Tzimiskes, Vasile II Bulgaroctonul, Constantin Monomahul… Mulţi provin din provincii și din mediul soldăţesc.

Apărarea frontierelor. Atacuri pe toate frontierele, mai puţin la Dunăre. **Pericolul arab**, aceștia cuceresc Sicilia și teritorii în sudul Italiei. La 904: atac prin surprindere al piraţilor arabi asupra Salonicului, care este cucerit pentru scurt timp.

Ofensive conduse de împăraţii Roman Lecapenul, Nichifor Phokas, Ioan Tzimiskes: campanii în Mediterana răsăriteană, Siria, dincolo de Eufrat, eliberarea Damascului și a unei părți a Palestinei (”cruciadă”), succese în Armenia și unele cuceriri în Italia, dar sunt speranţe deșarte de recucerire a Occidentului, unde se impune Sf. Imp Romano-German: sfârșitul pretenţiilor bizantine

Bulgarii și frontiera Dunării. Pericolul bulgar este întotdeauna acut, dată fiind apropierea Bulgariei de Constantinopol. Conflicte foarte sângeroase.

Domnia lui **Simeon (893-927)**, fiul lui Boris, educat la Constantinopol, dar foarte agresiv faţă de Bizanţ. La origine, conflict comercial. Leon IV apelează la maghiarii din nordul Mării Negre, care îi atacă pe bulgari și pe aliaţii lor pecenegi. Grea înfrângere pentru maghiari și apoi pentru Bizanţ, obligat să ceară pace. În 917 **Simeon victorios la Anchialos** (azi Pomorie, Bulgaria): Simeon controlează Balcanii, pretinde şi obţine **recunoașterea titlului imperial** de către împărat, îi devine egal. 922 ocupă Adrianopolul. În 924 asediază Constantinopolul, a încercat o mare alianţă cu arabii, pentru a ataca împreună, alianţă dejucată de diplomaţia bizantină.

Samuil (997-1014): nouă ascensiune a Bulgariei, care dezvoltă un imperiu situat între Dunăre – Tesalia – Adriatica. Împotriva lui se ridică **Vasile II (986-1014)**: **bătălia de la Kleidion din 1014** este apogeul unei jumătăţi de secol de înfruntări Bizanţ-Bulgaria. Bulgarii zdrobiți cu mare brutalitate. **Bulgaroctonul.** Bulgaria este cucerită și este instalat un guvernator bizantin.

(Lupta de la Kleidion, manuscris bizantin, sec. XII, cf. Wikipedia)

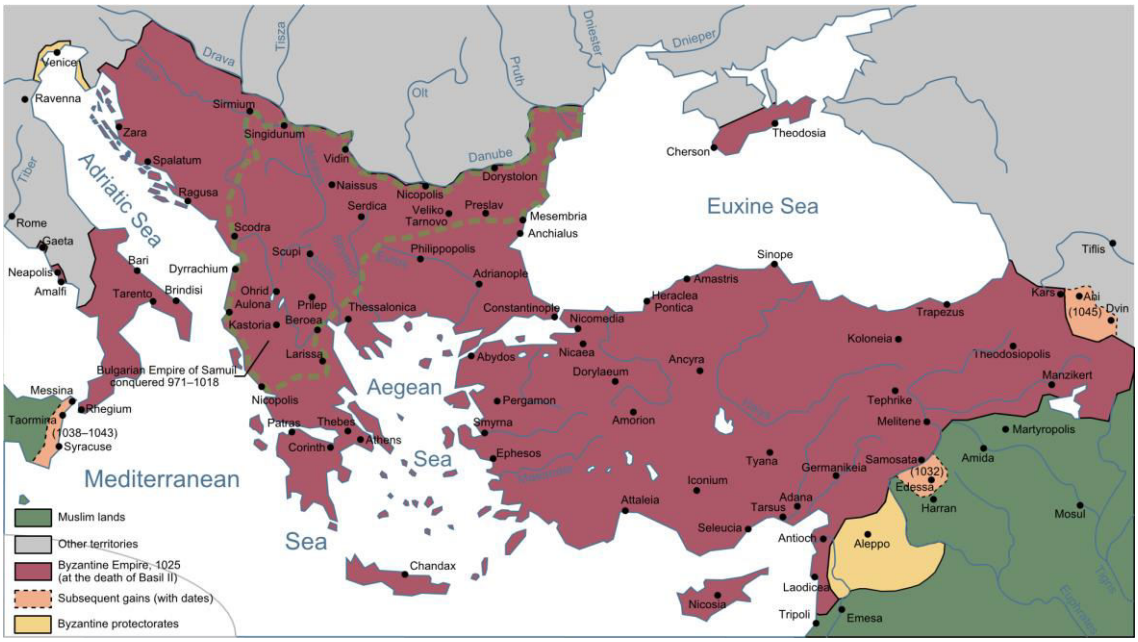

(Imperiul Bizantin în vremea împăratului Vasile II Bulgaroctonul)

Bizantinii încearcă să anihileze **pericolul maghiar** prin diplomație.

Pericolul rus: expediția lui Oleg contra Constantinopolului în anul 907. Soldații ruși în armata bizantină. Garda varegă.

Mare succes diplomatic sub împăratul Vasile II (988/989): **cneazul Vladimir se căsătorește cu prințesa Ana Porfirogeneta** și se convertește la creștinism. Circumstanțele creștinării lui Vladimir.

Problema socială. Problema proprietății agrare. Marile latifundii sunt cvasi-independente și proprietarii lor pun presiune pe micii proprietari de loturi. Marile latifundii (laice și ecleziastice) devin o amenințare pentru stabilitatea Imperiului, împărații încercând să le țină sub control.

Civilizația în vremea Macedonenilor. Epocă printre cele mai strălucite din istoria Bizanțului.

Epocă de prosperitate.

Se scrie *Cartea prefectului* (cca. 900-960) = portret al Constantinopolului.
Programe de construcții monumentale. ***Nea Ekklēsia*** – Noua Biserică, ridicată de Vasile I Macedoneanul între 876–880.

Arhitectura provincială
Figurile reprezentative: patriarhul Photios și Mihail Psellos, Leon VI Filosoful, Constantin VII Porfirogenetul.

Decăderea dinastiei Macedonenilor

1056: se stinge ultimul reprezentant al dinastiei. Administrația imperială în conflict cu armata și marii latifundiari.

1071: Normanzii lui Robert Guiscard cuceresc Bari (capitala catepanatului Italiei), mare pierdere pentru Bizanț în Occident. Normanzii se insinuează lent în sudul Italiei de pe la 999 și ocupă diferite teritorii. Bizanțul pierde Italia bizantină, iar Normanzii intră în istoria Bizanțului și a Balcanilor...

Expediții de pradă ale **pecenegilor** în Tracia și Macedonia.

(Bătălia de la Manzikert reprezentată pe o miniatură franceză, sec. XV, cf. Wikipedia)

Turcii selgiucizi avansează lent în Persia și Mesopotamia și atacă Armenia bizantină. **Lupta de la Manzikert (1071)**, unde bizantinii sunt grav înfrânți; stăpânirea bizantină în

Armenia și Anatolia este compromisă. Începe procesul de turcizare a Anatoliei. Pericolul turcesc devine o constantă a istoriei bizantine.

6. Dinastia Comnenilor și Anghelos. Imperiul Bizantin și cruciații. Statele latine. Imperiul grec de la Niceea (1081-1261)

Dinastia Comnenilor marchează triumful aristocrației funciare și militare din provincii asupra birocrației din capitală. Familie cu origine de la Adrianopol și mari domenii în Asia Mică

Împărații: Alexie I – Ioan II – Manuel – Andronic. Un secol de stabilitate și de guvernare fermă.

Economia: în aparență este o mare prosperitate, dar **se pierde izvorul marii prosperități a Imperiului (intermedierea marelui comerț euro-asiatic) în folosul agresivelor republici maritime italiene: mai ales Veneția, Genova, Pisa.**

Religia. Împărați gata să recunoască supremația Papei, ca să primească sprijin apusean contra turcilor. Papii sunt dispuși la conciliere cu Bizanțul. **Ideea de unire a bisericilor.**

Epoca Comnenilor și a Anghelilor este o epocă de revigorare a culturii. O altă "Renaștere" bizantină, inclusiv la Curtea Imperială de la Niceea, ca reacție la pierderea Constantinopolului și amputarea Imperiului. Bizanțul încearcă să-și găsească direcția prin apel la originile antice și creștine.

Confruntarea cu **Cruciadele** este o amenințare suplimentară la adresa Bizanțului, care complică și mai mult raportul de forțe din lumea mediteraneană și a Orientului.

Probleme în Orient și în Balcani

Problema pecenegă: în vremea împăratului Alexie Comnenul, când perioadă de instabilitate și de slăbiciune a armatei: pecenegii coboară dinspre stepele nord-pontice și pradă nordul Balcanilor și ajung să asedieze Constantinopolul în alianță cu turcii selgiucizi. Înfrânți datorită diplomației: sunt chemați împotriva lor **cumanii**.

Lupta de la Levounion 1091 este o mare victorie împotriva pecenegilor. Moment simbolic de revenire la gloria de altădată. Începe o perioadă de revenire a Bizanțului și de strălucire sub dinastia Comnenilor. Consolidarea stăpânirilor în Balcani, Asia Mică, în zonele de coastă.
Două noi forțe concurente în Balcani: **Ungaria și Serbia.**

Lupte cu turcii selgiucizi: **1176 lupta de la Myriokephalon**: **Manuel I Comnenul** grav înfrânt de selgiucizi. Este finalul perioadei de reviriment bizantin în Asia Mică. Până atunci, Manuel Comnenul a dus o politică ambițioasă de a restaura puterea hegemonă a Imperiului în Mediterana, în alianță cu papa, principatele creștine din Locurile Sfinte; bune legături cu Occidentul.

Veneția și normanzii

Robert Guiscard constituie în sudul Italiei **ducatul Apuliei** (viitorul Regat al Siciliei), inclusiv pe foste teritorii bizantine. Normanzii cuceresc posesiunea bizantină Dyrrachium din Adriatica, iar bizantinii cer ajutor Veneției, care este răsplătită cu uriașe privilegii comerciale: ***chrysobulul imperial*** **emis de Alexie în anul 1082 în favoarea Veneției** (privilegiul de a face comerț liber pe teritoriul Imperiului, fără plata vreunei taxe sau vămi și fără control vamal) este printre cele mai importante documente oficiale semnate vreodată de un împărat bizantin, cu consecințe semnificative pentru istoria Bizanțului, a regiunii pontice și mediteraneene.

Consecințe: Bizanțul renunță la uriașele venituri pe care le obținea de secole din intermedierea comerțului Orient-Occident, expansiunea formidabilă a Veneției în Mediterana și în regiunile învecinate.

Bizantinii sunt alungați definitiv din posesiunile din Italia, cucerite de normanzi, care cuceresc și Dyrrachium și Salonicul.

Primele cruciade

În urma invaziei arabe, în zona Siriei, Palestinei și Egiptului iau naștere mai multe emirate, sultanate, califate care ocupă Locurile Sfinte: visul Creștinătății de eliberare a lor (inclusiv în Bizanț). Este fundamental a cunoaște **perspectiva bizantină asupra Cruciadelor**, perspectivă care diferă considerabil de cea apuseană, la fel perspectiva arabă!

La modul ideal, și Bizanțul vrea eliberarea Locurilor Sfinte, dar problema apărării frontierelor sale de arabi este mult mai acută: Bizanțul ar avea nevoie de ajutor de la Occident altundeva decât la Locurile Sfinte. Deja puternice suspiciuni și rezerve față de Occident. **Cruciadele potențează neîncrederea cronică a Bizanțului în Occident.**

Traseele urmate de cruciați spre Locurile Sfinte: pe uscat (Dunăre – Balcani – Constantinopol – Asia Mică – Siria), pe mare (din Franța sau Veneția prin Mediterana spre insulele grecești, Creta și Cipru, spre Palestina și Egipt). Problema transportului: apelarea la flota venețiană sau bizantină. Împărații bizantini fac eforturi pentru a îndepărta cât mai repede detașamentele de cruciați din teritoriile bizantine.
Cruciada 1 (1095). Cruciada săracilor. **Cruciada seniorilor 1096. Primele principate latine (cruciate) în Orient** sunt o noutate pentru peisajul politic al Orientului: comitatul Edessa, principatul Antiochiei, regatul Ierusalimului. Cruciadele eliberează o parte din teritoriile bizantine, dar nu pentru a le restitui Bizanțului, ci pentru cruciați, care implantează în Orientul Apropiat un sistem feudal copiat după modelele apusene.

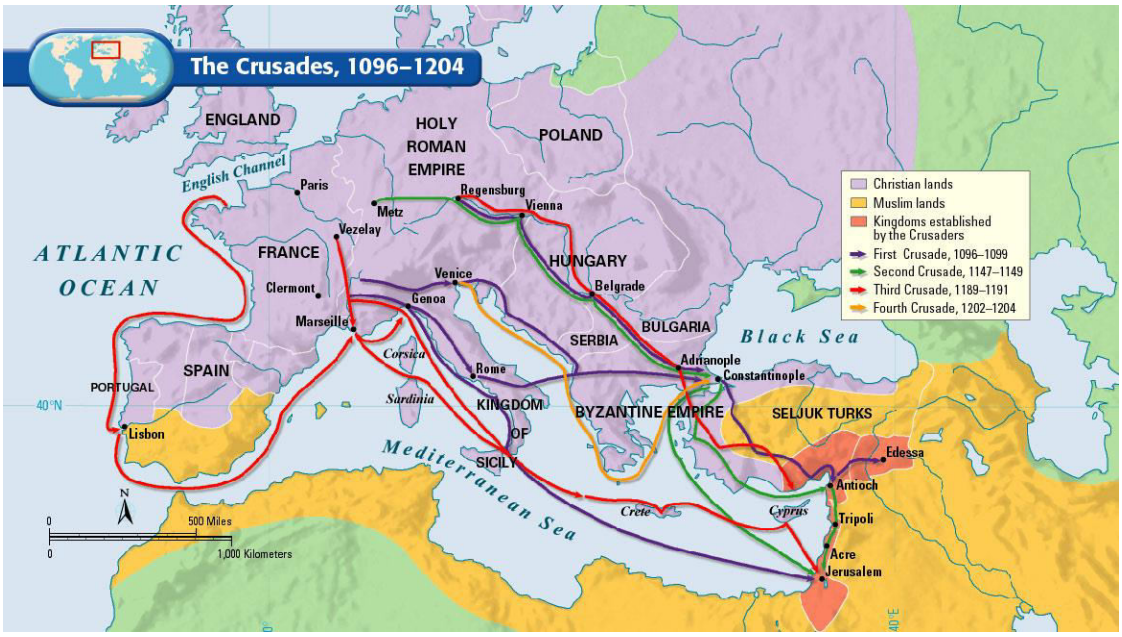

Cruciada 2 (1147-1149)

Cruciada 3 (1189-1192)

Saladin. Cucerirea Ierusalimului, victorii simbolice ale Islamului. Bizantinii acuzați de Occident de duplicitate. Comportamentul superior al cruciaților.

Cruciada 4 (1202-1204)

Condusă de Bonifaciu de Montferrat dar adevărații conducători sunt papa Inocențiu III și Enrico Dandolo, dogele Veneției.

Abateri: 1) la solicitarea Veneției, care i-a transportat pe cruciați cu propria flotă, aceștia au cucerit orașul **Zara (Zadar)**, pe atunci posesiune a Ungariei – gravă încălcare a principiilor Cruciadei și atacarea posesiunilor unui regat apostolic... 2) Cruciada trebuia să înceapă în Egipt, dar **pretendentul Alexie Anghelos** (fiul împăratului Isaac II Anghelos) aflându-se în Occident, împăratul Filip de Suabia i-a convins pe cruciați ca mai întâi să-l instaleze pe Alexie Anghelos la Constantinopol, cruciații acceptând foarte ușor schimbarea destinației. Flota cruciată ajunge la Constantinopol în iunie 1203.

Sursă: cronicarul contemporan și participant **Geoffroy de Villehardouin** (ediție în română Cluj, 2002).

Iulie 1203: **Constantinopolul este luat cu asalt de cruciați**. Împăratul Alexie III este detronat, iar **Isaac II Anghelos și fiul său Alexie IV** sunt instalați de cruciați. Revolta populației, pe care cruciații încearcă să o înfrângă, duce la izbucnirea Marelui Incendiu 19-21 august 1204, care devastează capitala. Puternice tulburări împotriva lui Alexie IV (Isaac II moare între timp). **Încoronarea lui Alexie V**.

Constantinopolul este asediat de cruciați și venețieni, pe mare și pe uscat: între 12-13 aprilie 1204, orașul este cucerit și apoi jefuit timp de 3 zile. Arderea celebrei Biblioteci din Constantinopol. Se vorbește despre prăzi de 900000 mărci de argint, o sumă nemaiauzită în epocă, împărțită între venețieni și cruciați.

(Asediul Constantinopolului de către cruciați, 1204, manuscris apusean, cf. Wikipedia)

Evenimentele de la Constantinopol sunt nemaiîntâlnite în istoria creștinătății; au marcat adânc relațiile dintre Bizanț și Apus și au compromis ideea de Cruciadă.

Următoarele cruciade nici nu au mai avut de-a face cu Imperiul Bizantin (Cruciadele 5-9, sec. XIII).

Statele latine din Orient s-au născut ca urmare a cuceririlor făcute de cruciați.

La Constantinopol este încoronat **împăratul Baldouin de Flandra** și se proclamă **Imperiul Latin de Răsărit**, în jurul căruia se naște o rețea de state vasale: regatul Salonicului (regele Bonifaciu de Montferrat), ducatul Atenei și al Thebei, principatul Ahaiei (Moreei), principatul Arhipelagului, regatul Ciprului și alte stătulețe din Orient.

Marele câștigător este Veneția, care primește posesiuni uriașe (colonii + privilegii comerciale și economice).

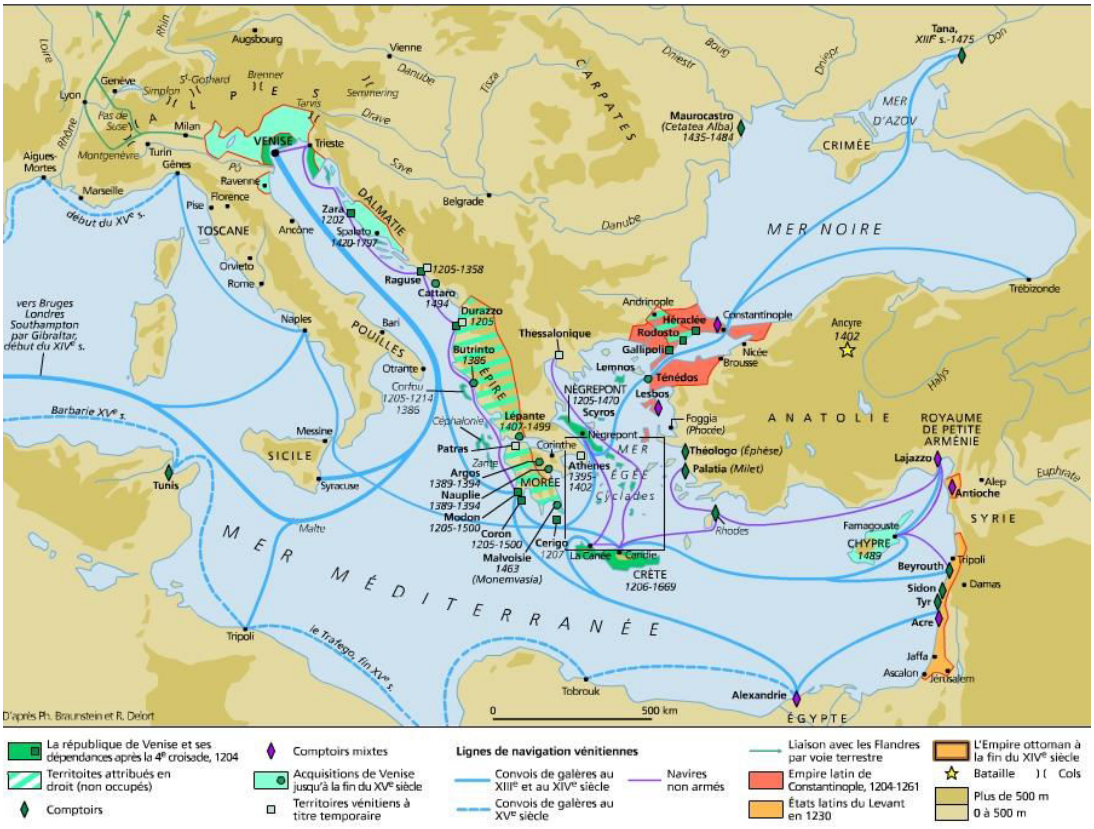

(Posesiunile Veneției în Mediterana orientală)

Unul dintre câștigătorii de pe ruinele Imperiului Bizantin de la 1204 este **cel de-al doilea țarat bulgar (Imperiul Vlaho-Bulgar al Asăneștilor)**.

Pe ruinele Imperiului Bizantin iau naștere trei stătulețe succesoare (concurente, fiecare se consideră succesor și moștenitor al Imperiului): Despotatul Epirului, Imperiul din Niceea, Imperiul din Trapezunt.

(Soarta teritoriului bizantin după 1204)

Imperiul de la Niceea este succesorul oficial al Imperiului Bizantin, atâta timp cât la Constantinopol se află împărații latini (1204-1261). Reprezintă refugiul spiritului bizantin și al ideii elenice, locul de unde se va restaura Imperiul. Întemeiat de **Theodor Laskaris** (1204-1222).

Cruciații au înțeles că pentru a controla Constantinopolul era nevoie de controlul Asiei Mici, dar nu au reușit asta... **Armatele cruciate au avut de-a face cu mulți inamici**: revolte pe teritoriul bizantin, Imperiul de la Niceea, **al doilea țarat vlaho-bulgar (în ascensiune prin Ioniță cel Frumos)**, care îi înfrânge catastrofal pe cruciați în **lupta de la Adrianopole 1205**, luându-l prizonier pe împăratul Baldouin de Flandra, care moare în captivitate.

Ascensiunea despotatului Epirului, care distruge regatul Salonicului și este un concurent serios pentru Imperiul de la Niceea.

Împăratul Theodor Laskaris învinge pe sultanul din Iconium: Imperiul este salvat; important ascendent moral ca succesor al vechilor împărați.

Context nefavorabil pentru latinii de la Constantinopol; eșecul dominației lor regionale în aria bizantină.

Lupta pentru hegemonie a Imperiului de la Niceea cu despotatul Epirului în spațiul „post-”bizantin și pentru restaurarea Imperiului.

Despotul Epirului **Theodor Komnenos înfrânt de Ioan Asan II în 1230 în bătălia de la Klokotnița**. Despotatul Epirului devine vasal celui de-al II-lea țarat bulgar.

La 1241, Ioan Asan II moare, **ofensiva împăratului Ioan Vatatzes de la Niceea în teritoriile controlate de bulgari și despotatul Epirului.**

Operă de restaurație desăvârșită după câțiva ani de împăratul Mihail Paleologul (de la Niceea), care învinge și despotatul Epirului și pe principele Ahaiei în lupta de la Pelagonia (1259). La 25 iulie 1261, trupele lui Mihail Paleologul intră în Constantinopol fără să i se opună rezistență. Împăratul Baldouin II și patriarhul latin fug în Occident, Imperiul Latin de Răsărit și stătulețele crucite erau epuizate.
Nici nou-restauratul Imperiu Bizantin nu și-a revenit după episodul latin: nici ca teritoriu, organizare politică, autoritate, capacitate defensivă, finanțe și economie. Relația bizantinilor, a împăraților și a Bisericii de la Constantinopol cu Occidentul s-a degradat iremediabil. Nici nu mai putea fi vorba de reunificarea lumii creștine și nici de Unirea Bisericilor...

7. Paleologii și căderea Imperiului Bizantin (1261-1453)

După 1261:

Ca urmare a cruciadelor și a dominației latine, Imperiul este epuizat, mutilat, fărâmițat teritorial, demoralizat, fiind o umbră palidă a vechiului Imperiu al Comnenilor.

Constantinopolul nu s-a refăcut după devastarea latină din 1204, iar **provinciile** nu comunică bine cu Capitala și nu se redresează. **Unele teritorii altădată bizantine nu doresc să se reintegreze în Imperiu** (de ex. statele succesoare Imperiul Trapezuntului, Despotatul Epirului și Ducatul de Neopatras, Ducatul Atenei, Principatul Moreei). Insulele și mările sunt controlate de flotele italiene, iar câteva state nou apărute în **Balcani** își dispută vidul de putere lăsat de vechiul Imperiu Bizantin (despotatul Serbiei, țaratele bulgare de la Vidin și Târnovo, otomanii).
Economia este la pământ, iar comerțul și vămile sunt monopolizate de venețieni și genovezi. Imperiul are un trup slăbit și debil, cu un cap enorm (Charles Diehl).
Situația internă: Statul este lipsit de principalele sale surse de venit, resimțindu-se **o lipsă acută de bani**. Sărăcește statul, cetățenii, chiar și împărații... **Lipsa banilor pentru armată**.

Certuri religioase în jurul ideii unirii cu Roma. Triumful **doctrinei isihaste** și a arhiepiscopului Grigore Palamas al Salonicului. E**poca de aur a mănăstirilor de la Muntele Athos**. **A doua renaștere bizantină.**

Mihail VIII (1261-1282) este asociat mai mult cu Imperiul de la Niceea, dar el este **restauratorul Imperiului Bizantin**... Nu avea cum să rezolve problemele de structură ale Imperiului, urmașii săi nu au făcut decât să prelungească agonia.

(Mihail VIII reprezentat într-un manuscris sec. XIV, cf. Wikipedia)

Restaurația reală începe cu urmașul său Andronic II, cu care începe Dinastia Paleologilor.

Confruntarea cu trei inamici din Occident: Veneția și Papa, care doresc restaurarea Imperiului Latin, Regatul celor două Sicilii (regele Carol de Anjou pretinde coroana Imperiului Latin). **1282: Vecerniile siciliene** de la Palermo.

Împotriva Veneției este promovat marele ei rival: **Genova**, prin **tratatul de la Nymphaeum (1261)**, prin care Genovei i se acordă mari privilegii comerciale.

Emergența Serbiei, care face importante cuceriri în Balcani pe seama Bulgariei și a Imperiului Bizantin: **hegemonia lui Ștefan Dušan**, care se proclamă împărat (țar) la 1346.
Avansul turcilor otomani din Asia Mică este una dintre marile provocări la care este supus Imperiul Bizantin. La începutul sec. XIV: **turcii fac importante cuceriri în Asia Mică**: la 1326, Brussa devine capitală, la 1329 ocupă Niceea și preiau controlul Asiei Mici. Profită de conflictele interne din Bizanț și sunt chemați în Tracia în ajutor de Ioan Cantacuzino, care le dă o fortăreață pe malul european al Strâmtorilor. Astfel se instalează la Gallipoli și dispun de un cap de pod spre Balcani. Turcii încep să intervină sistematic în toate conflictele din Imperiu și din Balcani (Bulgaria, Serbia...). Murad I cucerește Tracia și stabilește **capitala la Adrianopole în 1365.**

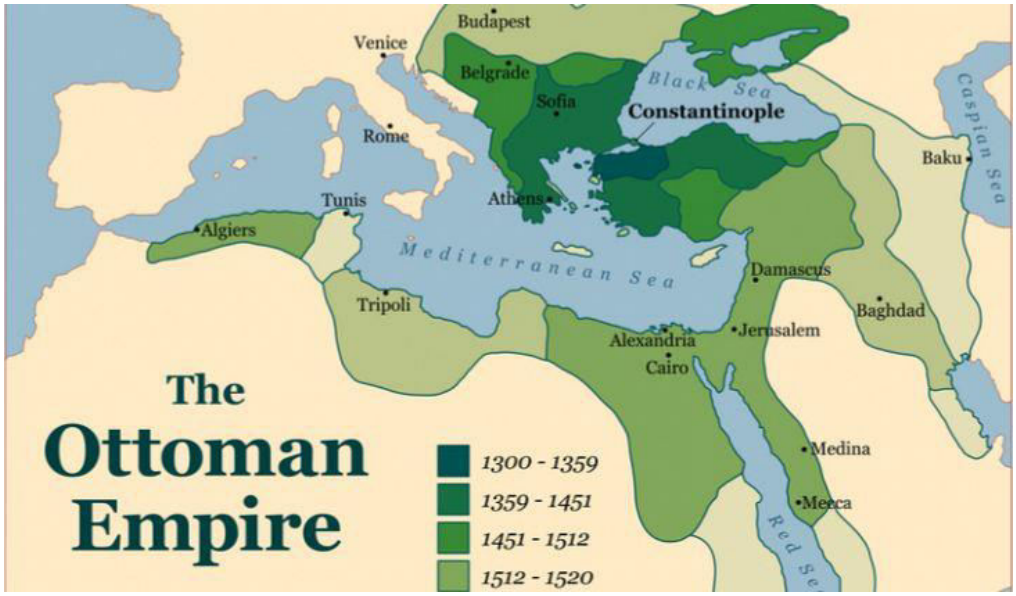

Ioan V (1341-1391) încearcă o apropiere de Occident. În 1369, întreprinde o călătorie la Roma și pronunță mărturisirea de credință conformă cu dogma catolică și îl recunoaște pe papă drept cap al creștinătății. Gest singular. Răsăritenii vorbesc despre nebăgarea de către Occident în seamă a amenințării Imperiului Bizantin de către otomani. În realitate, în această vreme în Occident se naște **tema pericolului otoman**, pe care o propaga nu numai Bizanțul, ci și Ungaria, atacată de otomani în vremea lui Sigismund de Luxemburg.

În urma bătăliei de la Kossovopolje (1389), cade Serbia. Curând cade și **Bulgaria**, măcinată de conflictele interne între cele două țarate de la Vidin și Târnovo.

Ultimii Paleologi. Turcii împresoară efectiv Imperiul Bizantin. Sub **Manuel II** (1391-1425) și **Ioan VIII** (1425-1448), avansul turcilor reduce Imperiul la Capitală și împrejurimile ei.

Turcii trec Dunărea și amenință Ungaria lui Sigismund de Luxemburg, care cere ajutor Occidentului. **Cruciada de la Nicopole din 1396** este un dezastru.

Zadarnicele călătorii ale împăraților în Occident, în căutare de ajutor. La 1399 **împăratul Manuel II călătorește prin Veneția, Franța, Anglia** pentru a cere ajutor.

1402 dezastrul suferit de turci în **lupta de la Ankara**, unde sultanul Baiazid este luat prizonier; puterea otomană trece printr-o gravă criză internă.

Ioan VIII Paleolog călătorește în Italia și participă la **Conciliul de la Ferrara și Florența (1438-1439)**. Disponibilitate pentru Unire. Actul de unire a Bisericilor semnat de împărat și de patriarhul Iosif II al Constantinopolului, dar nu a fost pus în practică.
Cruciada de la Varna 1444 este ultima cruciadă. Conceptul de **Cruciadă târzie.**

Atacul sistematic împotriva Imperiului Bizantin și a Constantinopolului este reluat în **1422** de către tânărul **sultan Murad II.**

Împăratul Constantin XI Paleolog (Dragases) (1449-1453)

La 1451 se urcă pe tron un nou sultan, foarte ofensiv: **Mehmed II**, care dezvoltă flota de război, construiește fortărețe și rupe legătura Constantinopolului cu Marea Neagră și cu posibilii aliați (Despotatul Moreei).

În aprilie 1453 începe asediului Constantinopolului: uriașă disproporție între armata bizantină (7000 soldați, dintre care 2000 străini; populația civilă din oraș 50000 locuitori) și armata otomană (50000-80000 soldați, 120 nave de război, la care se adaugă trupele vasalilor, ex. Gh. Branković despotul Serbiei cu 1500 oameni). În orașul asediat domnește o atmosferă sumbră, de nesiguranță, multă lume părăsise Constantinopolul, inclusiv patriarhul, dar la apărare participă cu toții, greci și latini.

29 mai 1453: căderea Constantinopolului, împăratul Constantin XI moare în luptă. „Imperiul a murit cu glorie” (Steven Runciman).

(Constantin XI, cf. Wikipedia)

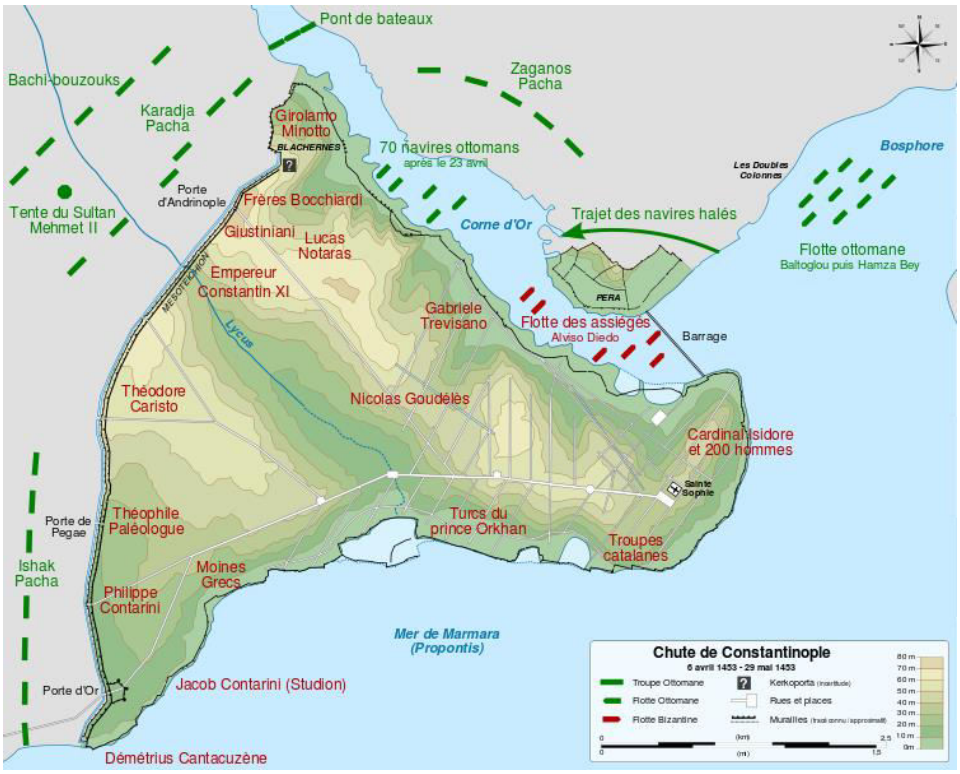

(Harta asediului Constantinopolului, 1453)

(Căderea Constantinopolului, frescă de la mănăstirea Umor, cf. www.rfi.ro)

(Cucerirea Constantinopolului de către Mehmed II, reprezentare otomană de epocă, cf. http://www.alamy.com)

Predarea orașului și atitudinea cuceritorilor, diferită în funcție de rezistența sau capitularea din timp a unor cartiere ale orașului, a altor orașe bizantine. Sultanul Mehmed II Cuceritorul intră călare, simbolic, în Sfânta Sofia. Jaful de trei zile și trei nopți, după care sultanul dă o proclamație prin care cere populației să își reia viața și îi garantează viața și proprietatea. Îl aduce pe Ghenadios Scholarios și îl pune patriarh. Pe viitor, Patriarhia va juca un rol central în viața grecilor din fostul Imperiu Bizantin, devenit Otoman. Noul model politic... Patriarhul devine conducătorul Milletului grecesc.

Lumea grecească post-bizantină se integrează și supraviețuiește cu bine în noile structuri ale Imperiului Otoman.

După 1453 cad și ultimele teritorii bizantine sau post-bizantine: Mystra și Trapezuntul. În 1460 sultanul ocupă **Mystra** (**Despotatul Moreei**). Rezistă **fortăreața de pe insula Monemvasia**, care se supune papei, apoi Veneției, rămânând posesiune venețiană până în

1540, când este ocupată de turci. La 1461 cade **Trebizonda**, aceasta însemnând **sfârșitul Imperiului Trapezuntului**.

(Mediterana răsăriteană, cca. 1450)

Consecințele căderii Constantinopolului și ale prăbușirii Imperiului Otoman pentru Europa Răsăriteană și istoria Europei în general.

Lumea apuseană a fost puternic impresionată de căderea Imperiului Bizantin.
Exodul de populație și intelectualitate greacă din Constantinopol și din teritoriile bizantine spre Occident, mai ales Italia, contribuind la Renaștere.
Consolidarea Imperiului Otoman în Balcani și acces spre Europa Centrală. În scurt timp, otomanii închid Marea Neagră și controlează Mediterana orientală.

Tema 5-6. Întrebări de lucru / subiecte de eseu, referat:

1. Care sunt liniile de forță ale istoriei politice a Imperiului Bizantin?
2. Comentați dinamica teritoriului Imperiului Bizantin în raport cu istoria politică a acestuia.

(Timpul necesar pentru parcurgerea prelegerii: 60 minute).

VII. VECINII ȘI POLITICA EXTERNĂ A IMPERIULUI BIZANTIN

Marile direcții ale politicii externe ale Imperiului Bizantin sunt contradictorii (H. Ahrweiler): realist – orientală, idealist – occidentală (ideea de restaurare a Imperiului Roman).

Istoria Bizanțului poate fi înțeleasă fără a o pune în legătură cu vecinii săi și cu arealurile istorico-geografice din Commeonwealthul bizantin, inclusiv cu Imperiul Otoman care moștenește multe din structurile teritoriale și istorice ale Imperiului Bizantin. Acesta moștenește unele linii (constante) de politică externă ale vechiului Imperiu Roman, așa cum și Imperiul Otoman va moșteni aceleași constante de la Imperiul Bizantin.

1. Imperiul Persan este marele inamic pe care Bizanțul l-a moștenit de la vechiul Imperiu Roman. Dinastia Sasanidă moștenește conflictul **parților** cu romanii. Starea de conflict efectiv sau latent cu Imperiul Persan a marcat fundamental istoria bizantină.

Similitudini ideologice: ambele imperii sunt autocrate, se consideră unice și universale. Numeroase influențe persano-orientale în ideologia politică și în ceremonialul de curte bizantin.

Teritoriul Imperiului Persan: Mesopotamia, munții Zagros.

Teritoriile disputate: Armenia și nordul Mesopotamiei.

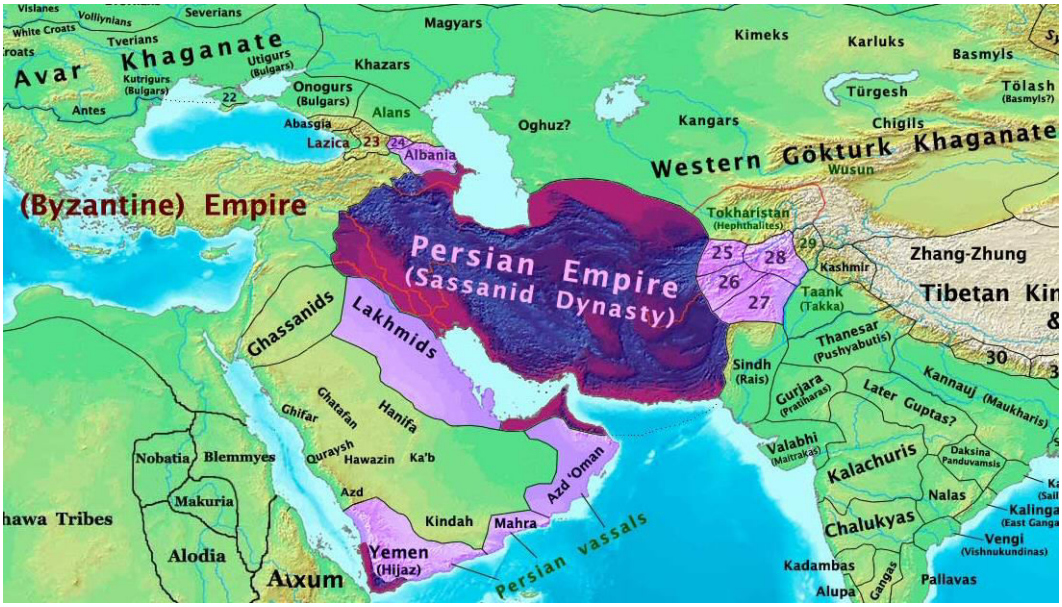

(Imperiul Persan în vremea dinastiei sasanide, cca. 600)

Raporturile bizantino-persane sunt foarte fluctuante, decenii de stare de război se succed cu decenii de pace (armistițiu). Ambele imperii au probleme similare: atacuri din exterior, mai ales dinspre triburile și stătulețele din nord-est. Uneori bizantinii plătesc subsidii Persiei

pentru răscumpărarea păcii, sau ambele imperii plătesc triburi sau confederații de triburi de la frontiere care să atace celălalt imperiu, de ex. în sec. VI ambele imperii se folosesc de **arabi** pentru a destabiliza frontierele celuilalt, până în vremea împăratului Heraklius, în timpul căruia Persia cade sub arabi, iar Bizanțul pierde în favoarea lor câteva provincii vitale.

2. Armenia

Din punct de vedere teritorial, Armenia din vremea Imperiului Bizantin este foarte diferită de Armenia de astăzi. Regatul Armeniei, restabilit în 884, cu capitala la Ani. Dinastia Bagratuni. "Marea Armenie" este un teritoriu statal ideal, care încorporează diferite teritorii istorice.

În Imperiul Bizantin existau mai multe provincii numite Armenia (sub Justinian sunt patru).

Armenia medievală ocupă un teritoriu vast, situat între Georgia (Iviria antică) – litoralul de nord-est al Mării Negre – aria continentală a Asiei Mici – lacul Van – nordul Mesopotamiei – Marea Caspică. Aceasta s-a aflat întotdeauna **între două mari puteri hegemone**: Imperiul Roman de Răsărit – Persia sasanidă, Imperiul Bizantin – Califat, Imperiul Otoman – Imperiul Persan (Safavit), dar toți vecinii au avut în Armenia un vecin dificil. Fiecare mare putere care își dispută teritoriul Armeniei nu face decât să jongleze cu ambițiile politice ale dinaștilor locali, greu de controlat și de către unii și de către alții și care manifestă adeseori tendințe centrifuge.

Legătura tradițională cu Persia, dar după ce regele Tiridates III se convertește la creștinism (301), Persia va suspecta permanent Armenia de simpatii pentru Bizanț sau alte puteri creștine. Din punct de vedere cultural, armenii din provinciile armenești ale Bizanțului vor simpatiza în general cu Persia.

Creștinarea (anul 301, conform tradiției istorice) și crearea primei biserici [naționale] creștine îi dau Armeniei un statut privilegiat (cel puțin emoțional). Biserica este condusă de un *catholicos* (patriarh), primul a fost sf. Grigore Luminătorul, patron spiritual al Armeniei. **Biserica armeană** face parte din Biserica Răsăritului, dar nu se supune Patriarhiei de la Constantinopol, fiind autocefală și nici nu se implică în marile lupte doctrinare din Biserica Bizantină. Diverse încercări de împăcare, mai ales din partea bizantinilor (de ex. patriarhul Photios, sec. IX), fără succes (spre deosebire de Armenia, **Georgia** a primit unirea cu Biserica Bizanțului și a rămas așa).
Armenii sunt o prezență constantă în lumea bizantină. Numeroși armeni fac carieră în Bizanț (împărați, aristocrați, clerici, negustori, mercenari), dar niciodată nu s-au integrat în lumea greco-bizantină, păstrându-și specificul.

(Armenia între Imperiul Bizantin și Califatul Abasid)

În sec. VII, **Armenia se confruntă cu atacurile arabe**, cărora le face față o vreme, dinaștii locali armeni jucând între cele două puteri (Bizanțul, arabii). După jumătatea sec. IX, arabii organizează campanii susținute împotriva Armeniei, care devine **stat clientelar** al Califatului. Dar foarte puține convertiri la Islam!

3. Arabii sunt la origine o **societate tribală** care reunește triburi și confederații de triburi (nomade, semi-nomade) foarte diverse și cu interese foarte diverse. Nu reprezintă o unitate etnică, dar unitatea le-o va da Islamul. Înainte de marea expansiune, erau răspândiți în Peninsula Arabică și zona Mării Roșii.

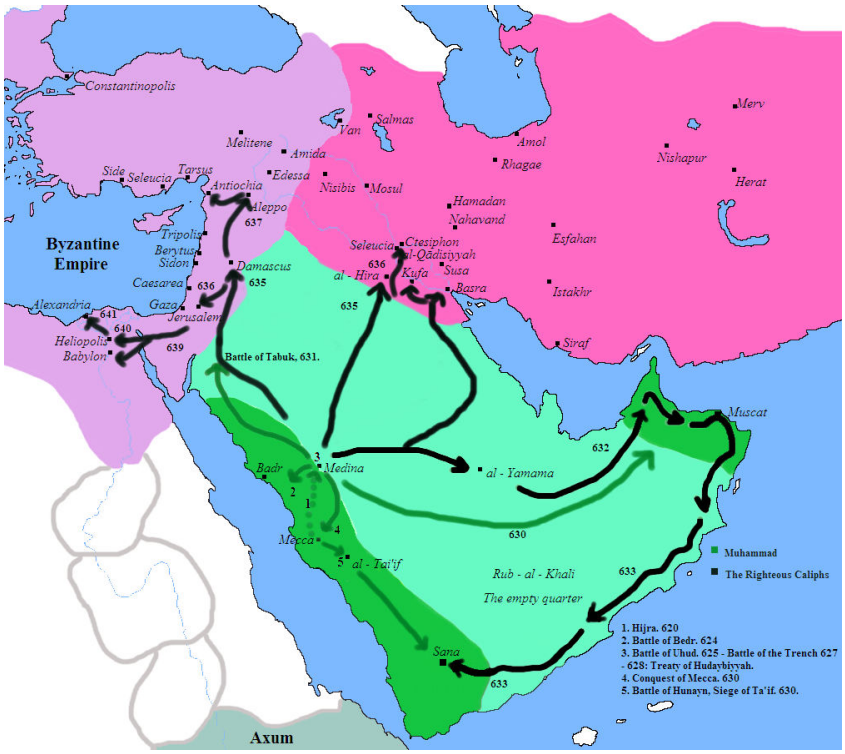

(Cuceririle arabe în Orientul Apropiat și Mijlociu)

Regiunea interesează ambele mari imperii, Bizantin și Persan. Adeseori arabii erau chemați de acestea (cu ajutorul subsidiilor) pentru ajutor militar împotriva unor inamici sau pentru protejarea frontierelor din zonele de deșert din sud. Imperiul Bizantin este interesat de zonele locuite de arabi din cauza rutelor comerciale.

Ca urmare a contactelor cu Imperiul Bizantin (Siria, Egipt, nordul Mesopotamiei), printre arabi se răspândește **creștinismul**, încă din sec. IV, prin comunități crește din Siria, Egipt și până în Etiopia (inclusiv comunități monofizite și nestoriene).
Triada politică – comerț – religie.

Apariția Islamului, credință monoteistă predicată de Muhammad pe la 630. **Într-un secol, răspândire explozivă din Asia Centrală și până în Spania.**

Consecințe: căderea Imperiului Sasanid, Bizanțul pierde importante provincii din Orient, mai ales Egiptul și Siria. Cele două imperii nu au putut face față asaltului, pentru că nu erau pregătite pentru o ofensivă atât de violentă și unor armate atât de numeroase...
Califatul omeiad (sec. VII-VIII), capitala la Damasc.

Califatul abbasid (sec. VIII-XIII), capitala la Samarra, Bagdad.

Califatul fatimid (sec. X-XII). De la Marea Roșie la Atlantic, controlează Mediterana. Centrul califatului Egiptul, iar Cairo capitala.

Sultanatul mameluc (sec. XIII-XVI) se ridică după cucerirea Bagdadului de către mongoli (jumătatea sec. XIII). Capitala la Cairo.

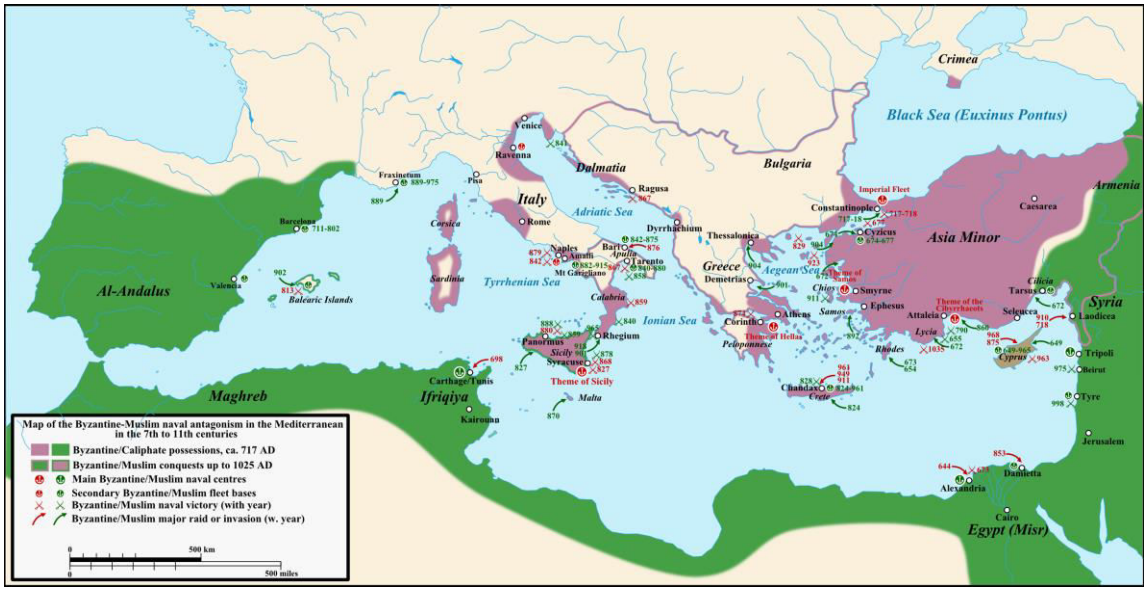

(Expansiunea arabă în Mediterana și în teritoriile bizantine, sec. VII-XI)

Arabii reprezintă o amenințare pe termen lung pentru Imperiul Bizantin, una cu atât mai gravă cu cât **arabii sunt navigatori** și dispun de **flote** cu care amenință frecvent

teritoriile bizantine (Sicilia, sudul Italiei, Cipru, Creta, chiar Salonicul și Ragusa!), chiar Constantinopolul. Au capacitatea de a coordona o ofensivă pe uscat cu un atac pe mare. Marele asediu și blocada navală a Constantinopolului între anii 674-678. Arabii înfrânți cu ajutorul focului grecesc.

Expansiunea arabă în teritoriile bizantine cunoaște câteva etape, întrerupte de numeroase războaie civile în rândul arabilor. **Raidurile arabe ajung în Anatolia** de la jumătatea sec. VII și unele pătrund uneori și 1000 km în interior. Bizanțul încearcă să întărească apărarea în Anatolia, prin fortificațiile din munții Taurus. Cu cât înaintează arabii mai mult spre inima Imperiului Bizantin, populația este mai omogenă și mai compact grecofonă și mai puțin dispusă la compromisuri cu cuceritorii, iar armata rezistă mai bine, arabii penetrând cu greutate relieful muntos.

Tactica arabă în provinciile bizantine: apelarea dinaștilor și căpeteniilor locale, care li se supun. Această tactică nu a mai funcționat abia când ofensiva arabă a ajuns în preajma Anatoliei și a munților Taurus și Anti-Taurus. Ambele tabere se feresc de confruntări pe câmp deschis: arabii preferă mișcările rapide, Bizanțul luptă din fortificații bine apărate. Nu a existat o frontieră liniară, ci un spațiu de permanentă confruntare. Rezultă vaste teritorii nelocuite, depopulate (populația civilă fuge sau este alungată sau deportată) și sărăcite. Raidurile arabe în teritoriile bizantine destabilizează provinciile și infrastructura și sunt tot mai îndrăznețe.

(Bătălia de la Lalakaon (863) dintre bizantini și arabi, cf. Wikipedia).

După marile cuceriri obținute de la Bizanț, ofensiva arabă s-a oprit câteva decenii (după jumătatea sec. VII) și când se reia nu mai are forța celei anterioare.

Nu toate legăturile dintre Imperiul Bizantin și arabi sunt dominate de război. Se face și comerț, în deșert sunt numeroși asceți, arabii tolerează pelerinii care merg spre Locurile Sfinte. Influențe culturale reciproce.

4. Imperiul Roman de Apus. Imperiul Carolingian. Papalitatea

Sec. V: prăbușirea Imperiului în Occident. Vandalii – Vizigoții – Francii și Burgunzii – Ostrogoții – Picții și Anglo-Saxonii. Ultimul împărat Romulus Augustulus este detronat în 476 de către generalul „barbar" Odoacru. Sfârșitul Imperiului Roman în Apus.

Dar nu este sfârșitul lumii romane, pentru că noi stăpâni barbari nu vor decât să devină romani!

Împărații de la Constantinopol se consideră în continuare, *de jure*, stăpâni absoluți peste [fostele] teritorii romane din Europa apuseană.

Cele mai puternice state succesoare ale Imperiului Roman în Apus sunt regatele vandal (Africa de Nord), vizigot (Spania) și ostrogot (Italia) – împrejurul Mediteranei. Bizanțul se simte amenințat mai ales de regatul ostrogoților, a cărui sferă de influență ajunge aproape de teritoriile bizantine din Balcani. **Imaginea barbarilor în ochii bizantinilor**.

Premisele de la care pornește Imperiul Bizantin în relațiile sale cu Occidentul (Papa, Carol cel Mare etc.): Imperiul de la Constantinopol este Imperiul Roman și acesta pretinde hegemonia și asupra fostelor teritorii stăpânite și ulterior pierdute (Roma – provincie bizantină; Bizanțul subînțelege stăpânirea asupra teritoriilor italiene). Împăratul de la Constantinopol este unic, este Împăratul universal, așadar orice orice monarh din Occident îi este subordonat ierarhic. **Încoronarea lui Carol cel Mare la 25 decembrie 800 și apariția Imperiului Carolingian** este considerată de neacceptat de către Bizanț, pentru care Carol cel Mare este un uzurpator. Moment critic în relațiile Bizanț – Apus.

Marile războaie ale lui Justinian de recucerire a Apusului: restauratio Imperii Romanorum. Dar și după Justinian (când Bizanțul pierde controlul asupra Apusului), Apusul interesat de Imperiul Bizantin și viceversa: produse comerciale, influențe culturale și instituționale, legislație.

În ciuda rivalităților politice sau religioase, **legăturile Bizanțului cu Apusul** sunt numeroase:

- **Posesiunile bizantine în Italia** sunt importante, până la cucerirea lor de către arabi și normanzi, sec. X-XI. **Exarhatul de la Ravenna** (până în sec. VIII). Începând cu sec. VIII-IX, **peisajul politic al Italiei se diversifică mult**, iar Bizanțul devine doar una dintre puterile hegemone din Italia, la concurență cu altele... Controlul său în Italia se diminuează drastic cu fiecare secol, dar metodele de administrare a teritoriilor bizantine sunt tot mai opresive.

(Teritoriile bizantine din Italia, sec. VII)

- Inițial, **Papalitatea** a recunoscut subordonarea față de Împăratul de la Constantinopol, dar se distanțează treptat și își urmărește propria agendă politică. **Implicarea Papei în disputele dogmatice din Bizanț**: în criza iconoclastă este de partea iconodulilor. Schismele.
- **Legături comerciale**, importuri de produse de lux din Constantinopol sau din posesiunile bizantine din Apus. **Comerțul cu Imperiul Bizantin se prăbușește în sec. VIII.** Din sec. XII-XIII: legături comerciale cu **republicile maritime italiene**: Veneția, Genova, Pisa.
- **Legături umane, culturale.** Ierarhi greci în Apus și viceversa, călători greci prin Occident, legături culturale, artistice. Cultura bizantină este prezentă în Italia și iradiază: promovarea limbii grecești, manuscrisele greco-bizantine ca depozitare ale valorilor culturale antice. Alteritatea. Până târziu, Bizanțul își închipuia Roma ca pe un oraș bizantin, iar pe papă ca pe un dregător bizantin...

Alte raportări din perspectiva politicii externe și a vecinilor Imperiului Bizantin:

Imperiul Otoman

Statele succesoare de după 1204 care nu s-au mai integrat după 1261 în Imperiu

Principatele cruciate din teritoriile bizantine și din Orient.

Tema 6-7. Întrebări de lucru / subiecte de eseu, referat:

1. Urmăriți pe hărțile Imperiului Bizantin modificările teritoriale ale acestuia în raport cu vecinii acestuia.
2. Comentați situația regională din teritoriul Imperiului Bizantin după anul 1204 (statele latine, statele succesoare etc.).

(Timpul necesar pentru parcurgerea prelegerii: 60 minute).

VIII. STATUL BIZANTIN. IDEOLOGIA IMPERIALĂ. ADMINISTRAȚIA, FINANȚELE, ARMATA

I. Ideologia politică bizantină

A discuta despre ideologia care stă la baza Imperiului Bizantin este o întreprindere complexă, datorită tradițiilor foarte diverse pe care acesta le-a moștenit și a influențelor ideologice adoptate, adaptate și exportate.

Există câteva **concepte-cheie,** care sunt o constantă de-a lungul istoriei bizantine, dar care în același timp suferă transformări și a căror pondere în complexul de idei de stat variază în timp: ideea romană, creștinismul.

Ideea romană este fundamentală, fiind moștenită de la vechiul Imperiu Roman. Până la 1453 (și după aceea), bizantinii s-au numit exclusiv romani (*romaioi*), iar țara lor era numită *Romania (Βασιλεία Ῥωμαίων - Basileia Rhōmaiōn - Imperiul Roman)*. Așa le-au spus până și otomanii (*Rûm*), iar după 1453, otomanii au numit comunitatea post-bizantină millet-i Rûm (”națiunea romană”).

- Ideologia politică și sistemul politic, structura administrativă (provincială), structurile sociale, organizarea primară a Bisericii creștine sunt romane!
- Puterea tradiției antice greco-latine.
- Crește influența provinciilor, a aristocrației provinciale și a recrutării armatei din provincii, pentru aceștia ideile romane nu mai sunt interesante, cu atât mai mult provinciilor răsăritene, care oricum sunt mai atașate de elenism...
- Ideea romană se pervertește: roman începe să însemne locuitor de limbă greacă, de credință ortodoxă.

Calitatea de Imperiu Roman se corelează cu alte idei politice care au jucat un rol important în ideologia Imperiului Bizantin:

- ideea de **imperiu universal**
- **superioritatea** asupra lumii
- **unicitatea Imperiului**

Acestea determină **pretenția de hegemonie politică, militară, culturală și religioasă** nu numai asupra tuturor statelor din aria culturală bizantină, ci asupra lumii creștine în general (cf. D. Obolensky: comunitatea politică bizantină – Commonwealth). În vremurile moderne, acest concept se numește **imperialism**...

Creștinismul este un alt factor care modelează radical vechiul Imperiu Roman de religie politeistă și face din el ceea ce numim Imperiu Bizantin.

- De la persecuții și viața în catacombe, martiri (care asigură prestigiul noii religii monoteiste) la tolerare și oficializare, în detrimentul păgânismului,
- Creștinismul este responsabil (parțial) de îndepărtarea de tradițiile romane,

- Componenta universală a creștinismului se pliază peste caracterul universal al vechiului Imperiu Roman,
- Conceptul de Popor Ales este aplicat romanilor din noul Imperiu Roman (Bizantin),
- Epitete: Imperiul este Noul Sion, noul Israel, apărătorul Creștinătății. Împăratul este brațul armat al Domnului. Constantinopolul este Noua Romă, Noul Ierusalim,
- Încărcătura religioasă a figurii Împăratului. Biserica îl înconjoară cu **sacralitate**, cristalizând o **monarhie teocratică**, cu importante **elemente orientale,**
- **Rolul politic al Bisericii**. Funcția politică și universalistă a Patriarhiei din Constantinopol.

Ideea romană + creștinismul + unicitatea și universalismul Imperiului construiesc **complexul de superioritate** al Imperiului Bizantin și al bizantinilor.

- Împăratul de la Constantinopol este împărat roman + unicul împărat creștin + descendent din Constantin fondatorul Imperiului,
- **Protocolul sever al cancelariei și curții imperiale**: raportarea de pe poziții de superioritate la alți suverani, care se află într-o relație de rudenie cu Împăratul. **Ceremonialul** evidențiază măreția, caracterul unic și extraordinar al Curții, al figurii Împăratului. Ordinea primirii solilor, traseul lor până să ajungă în fața Împăratului. Teoretician: **Constantin VII Porfirogenetul**: *De ceremoniis aulae Byzantinae*, cca. 956-959. Un argument nesperat este oferit de **Donația lui Constantin**, fals produs în ambianță papală la Roma, prima jumătate a sec. IX,
- Teoria nobleței raselor, conform vechimii culturii lor, cea greacă dispunând de noblețe absolută. Idee pe care o preiau masele, construind **sentimentul colectiv de superioritate** și disprețul pentru toți ceilalți, barbari sau latini (ex. vlahii la Kekaumenos),
- În ultimele secole, în ciuda sentimentului de superioritate se instaurează fatalismul, descurajarea, curentul eschatologic, confuzia și neîncrederea, dar se și accentuează sentimentele antilatine.

Problema patriotismului. Conceptul pare să fie nepotrivit pentru istoria bizantină, dar se poate vorbi de patriotism de prin sec. X-XI, pe măsură ce trăsăturile imperial-romane ale Imperiului se diminuează, acesta devenind tot mai grec și mai ortodox (mai monolitic din punct de vedere cultural, etnic, lingvistic, confesional) și tot mai mic din punct de vedere teritorial (cf. H. Ahrweiler)

Componente: **ideea elenistică** (redescoperirea tradițiilor culturale greco-elenistice și a Antichității, care nu mai este socotită ca fiind incompatibilă cu creștinismul – o îmbrățișează mai ales elitele) - **ortodoxia** (idee fundamentală pentru patriotismul bizantin, dreapta credință niceeană nemaiavând concurență în interior – monofizism, nestorianism, iconoclasm și exterior – credința romană, este îmbrățișată mai ales de mase).

Patriotismul bizantin are momente de vârf și de cădere. Ex. cădere la 1204, triumf la restaurarea Imperiului la 1261 (intrarea lui Mihail VIII Paleologul în Constantinopol și încoronarea). Dar, în ciuda exuberanței restaurării Imperiului, se instaurează o stare de

spirit negativă, cauzată de pierderea influenței politice a Imperiului, de pierderea de teritorii în favoarea cruciaților și a normanzilor, de amenințarea turcilor, de prezența deranjantă a occidentalilor în Imperiu, mai ales în Constantinopol.

Sec. XIII-XV: spirit negativ, defetist, descurajare, fatalism, sentimentul de cetate asediată. Spiritul antilatin este îndreptat împotriva Papei, latinilor în general, cruciaților, normanzilor, împotriva Veneției și a Genovei, vinovați de subminarea, trădarea, sărăcirea Imperiului... Dogmatism și pasiuni ortodoxe, radicalizarea mai ales a maselor. **Curentul eschatologic**: viziunea apocaliptică a Sfârșitului Lumii. Înfrângerea Imperiului este pedeapsa aplicată de Dumnezeu pentru păcatele bizantinilor. Amenințarea otomană exprimă voința lui Dumnezeu. *Asemenea unei prostituate, aștepta să fie îmbrățișată de turc...* Pe de altă parte, elitele intelectuale se refugiază în elenism și elogiul Antichității. Explozii ale culturii, în filosofie, literatură, artă.

Căderea Constantinopolului a fost văzută, inclusiv în Apus, drept pedeapsa divină. Șoc uriaș pentru bizantini și pentru întreaga lume creștină. Papa Pius II: "a doua moarte a lui Homer și Platon".

Biserica (Patriarhia de la Constantinopol) preia atributele politice și spirituale ale conducerii comunității post-bizantine ortodoxe, lipsite acum de Împărat. **Marea Biserică în captivitate** (cf. St. Runciman).

Încă înainte de 1453, dar mai ales după 1453 și până în zilele noastre (cu accent în anumite momente, ex. 1821, Războiul Crimeei, 1877-1878, 1918 etc.): **ideea eliberării Constantinopolului de sub otomani și restaurarea Imperiului. Marea Idee...**

Ideologia Imperiului Bizantin cuprinde o componentă specifică: **cultul pentru capitală**, **raportarea Capitală – provincii**.

Constantinopolul este centrul politic, militar, cultural, comercial incontestabil al întregii lumi creștine, apoi al Răsăritului. Este un model. **Prestigiu extraordinar** dobândit încă din vremea lui Constantin. A beneficiat de pe urma cultului dezvoltat de Biserică în jurul lui Constantin cel Mare.

Dimensiune imperială, universală, creștină (Constantin, Patriarhia, conciliile, dogma). Imaginea sa se confundă cu imaginea Imperiului. Chiar mai prestigios decât Imperiul! Noua Romă, Nou Sion, Nou Ierusalim

Asediile Constantinopolului sunt momente de mare emoție politică. Căderea Constantinopolului la 1204, 1453 ia dimensiuni apocaliptice. Ideea eliberării Constantinopolului este **Marea Idee.**

Patriotism provincial? Raportarea provinciilor la Capitală. Animozitate, resentimente. Tradiții diferite de la Capitalei, eventual vechime și prestigiu mai mare. Dizidențele unor șefi locali, care profită de slăbirea centralismului și care pun în pericol unitatea Imperiului, chiar

situații de colaborare cu inamicul în detrimentul credinței datorate Imperiului. Sec. XII-XV: Imperiul nu mai controlează decât superficial provinciile, uneori doar nominal...

Provinciile își pierd atașamentul față de Imperiul. Ex. Siria, Palestina, Egiptul în fața cuceririi arabe din sec. VII, provinciile ocupate de cruciați la 1204, statele succesorale (teoretic își exprimă credința față de Împărat!): Despotatul Epirului, Despotatul Moreei, Imperiul de la Trebizonda.

Conceptul de **naționalism bizantin** (?).

Principiile după care funcționează gândirea politică, socială și economică bizantină și care pun în mișcare un întreg complex de idei: **ordinea (*taxis*) și iconomia (*oikonomia*)**, sunt fundamentale pentru a înțelege modul de gândire al bizantinilor.

Ordinea (*taxis*) este raportul dintre oameni; **ierarhie** care îl are în frunte pe Împărat, care este reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, lui i se subordonează toți și toate. Fiecare om deține un loc bine stabilit în ierarhia în fruntea căreia se află Împăratul. Acesta este Cosmocrator (stăpânul lumii) și Cronocrator (stăpânul timpului), dar Christos este Pantocrator (stăpânul universului)

- **Împăratul, reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ, este suprema garanție a menținerii ordinii *taxis*** și a statu-quo-ului. A-l contesta pe Împărat = a contesta Ordinea! Orice încălcare a Ordinii este un sacrilegiu, o uneltire contra Împăratului și contra dreptei credințe, contra ordinii stabilite de Dumnezeu
- **Ordinea este ireversibilă**, este un dat care nu se pune la îndoială. Este mai presus de oameni. **Ataxia** este opusul Ordinii, este dezordine, haos.

Iconomia (*oikonomia*) este planul divin, modalitatea de aplicare a normelor care decurg din planul lui Dumnezeu. Sunt normele de aplicare ale Ordinii taxis. Toate evoluțiile societății bizantine sunt exprimările voinței lui Dumnezeu. Chiar dacă uneori bizantinii pun la îndoială **ordinea imperială**, o fac pentru că consideră că Ordinea *taxis* a fost încălcată și că aceasta trebuie restaurată prin anumite mijloace (Iconomia).

- Instrumentul suprem de apărare și păstrare a Ordinii este Împăratul. El dispune de mijloace, dictate de iconomie, pentru garantarea ordinii.

Ordinea: *Este acest lucru măreț și prețios, podoabă și frumusețe a Imperiului și temelie a unității sale, a cărui absență este o gravă insultă adusă majestății imperiale; căci dezordinea este specifică unui trup prost alcătuit, ale cărui membre sunt adunate de-a valma, ceea ce denotă o conduită fără demnitate și educație, proprie oamenilor care nu sunt liberi* (Constantin VII Porfirogenetul); *Fie ca puterea imperială să poată să acționeze întru ordine și demnitate, pentru a reda mișcarea și armonia pe care Creatorul a dăruit-o întregului nostru univers* (Constantin VII Porfirogenetul).

Figura împăratului este fundamentală în definirea complexului de idei care compun ideologia imperială. Împăratul este fundamental, este alesul lui Dumnezeu, reprezentantul

lui Dumnezeu pe pământ, lui i se subordonează toți și toate, e în fruntea ierarhiei, care nu poate fi pusă la îndoială, pentru că este girată de Dumnezeu (Ordinea - Taxis).

Împăratul urmărește să asigure **binele public**, care este voința lui Dumnezeu (Ordinea).

- împărat al întregii Creștinătăți. Unicul Împărat!
- **Dualitate**: cine se supune Împăratului face parte din comunitatea ortodoxă; cine este de credință ortodoxă se supune Împăratului.

Puterea imperială este romană și creștină

Romană

- Titulatura imperială,
- Terminologia: (mai ales până în sec. VII) *imperator, Caesar, Augustus*: primul este tradus prin *autokratôr*, celelalte două sunt *kaisar*, *augoustos*. În 629, Heraclius le înlocuiește cu expresia *pistos en Christôi* ***Basileus*** = rege în Hristos binecredincios. Sensul primar este de rege, dar primește sensul de **împărat**. *Basileus* (gr. Βασιλεύς) înlocuiește pe *Augustus*. Inițial nu se spune *Basileus* al cărei țări este... Este unul singur!
- După anul 800, când Occidentul pune la îndoială calitatea și unicitatea titlului imperial de la Constantinopol, se impune titlul **Autokrator** (Gr. Αυτοκράτωρ) = singur stăpânitor. Se face precizarea **Basileus Rhomaiôn** – împăratul romanilor; implicit se recunoaște calitatea imperială în Occident,
- Începutul sec. XII: Alexius Comnenul creează termenul **Sebastocrator**, cf. Sebastos [Augustus] și *Autokratôr,*
- termenul *kaisar* acordat membrilor familiei imperiale sau unor șefi de stat cu care Bizanțul are relații.

Creștină

- Societatea omenească (Imperiul) este reflectarea Împărăției lui Dumnezeu, iar Împăratul ține locul lui Dumnezeu pe pământ. **Autoritatea imperială vine de la Dumnezeu.** Chiar și o uzurpare este din mila lui Dumnezeu, pentru că împăratul uzurpat a încălcat Ordinea ...
- Unui singur Dumnezeu îi corespunde un împărat! Unicitatea puterii imperiale, fapt care nu poate fi pus la îndoială,
- **De unde vine caracterul religios al puterii imperiale?** Din tradiția politică (antică și păgână) a Imperiului Roman... Împăratul în calitate de *pontifex maximus* făcea sacrificiile către zei în numele poporului roman. Comunitatea creștină a pornit de la principiul christic „Dați Cezarului ce este al Cezarului...": îl respectă pe Cezar, dar problemele apar atunci când Cezarul începe să afirme despre sine că este Zeu, aspect care contravine grav cu doctrina creștină. Prin oficializarea creștinismului, Împăratul nu mai e Dumnezeu, ci e reprezentantul Lui pe pământ,

- ungerea de către **patriarh**. Până la încoronare, Patriarhul asigură reprezentarea pe pământ a lui Dumnezeu. Fără consacrarea de către Patriarh, puterea Împăratului nu este legitimă!
- **Puterea exercitată de împăratul bizantin este foarte diferită de cea exercitată de împăratul occidental**. Acolo puterea temporară și ecleziastică erau foarte clar despărțite între împărat și papă, dar **conceptul de separare a puterii temporare și sacre este foarte străin lumii bizantine**.

Rolul Împăratului în Biserica Răsăriteană. Bizanțul vede Biserica ca un trup unitar din punct de vedere doctrinar, iar doctrina Bisericii este garantată de Stat. Șeful Statului (Împăratul) trebuie să fie și șeful Bisericii. **Împăratul ca legiuitor**, inclusiv în Biserică. Are autoritatea de a da legilor Bisericii putere de lege civilă.

Importanța **Sf. Sinod, convocat de Împărat**, care se implică activ în dezbateri, chestiuni de dogmă (tradiție începută de Constantin cel Mare).

Relația Împărat – Patriarh. Împăratul îl poate alege pe patriarh, în poate depune pe patriarh, poate influența Sf. Sinod, numirea episcopilor... Linie foarte subțire între Împărat – Patriarh. Compromisuri de-o parte și de alta

- **Împăratul** este protector al Bisericii și braț armat al ei
- **Patriarhul** este șeful comunității creștine ortodoxe, paznic al dreptei credințe, corespondentul ecleziastic al împăratului. Autoritatea lui sporește după ce Conciliul de la Calcedon din anul 451 recunoaște primatul Patriarhiei de la Constantinopol

Ritualul încoronării: în epoca romană, ceremonia era una laică, condusă de magistrați laici. Dar de la împăratul Marcian (prima jumătate a sec. V) începe să participe la ceremonie patriarhul: creșterea graduală a implicării Bisericii într-o chestiune politică, laică. **Ceremonia de încoronare are un caracter liturgic**, e o **hirotonire** în care împăratul are o dublă funcție: reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ și reprezentant al poporului său în fața lui Dumnezeu.

(Încoronarea unui co-împărat, sec. IX, cf. Wikipedia)

Acest complex de idei politice reprezintă suma unor mecanisme istorice și politice care fac din împărat o figură sacră, reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ și cap al Bisericii.

Încercări de reglementare a legăturii Împărat – Biserică, pentru a preveni amestecul prea mare al Împăratului în treburile Bisericii. Aceasta dorea ca prezența Împăratului să fie onorifică, de la distanță, dar totuși să fie acolo, pe când ar fi nevoie de el. Dar nimeni nu a negat-o (cf. St. Runciman).

Succesiunea la tron

Problema **legitimității** este fundamentală.

Instabilitatea pe tronul imperial, adeseori cronică. De la 324 la 1453 au domnit 88 împărați (media unei domnii este de 13 ani; sunt atestați 31 uzurpatori).

Obsesia păstrării legitimității și a dinastiei, deși principiul primogeniturii nu este decât o excepție. Preocuparea împăraților pentru asocierea la tron și transmiterea tronului în familie sau apropiaților. Copiii ilegitimi nu reprezintă o piedică în transmiterea puterii.

Povestea succesiunii lui Leon VI Macedoneanul (886-912), tatăl viitorului împărat **Constantin VII Porfirogenetul** (născut 905). El însuși copil nelegitim al împăratului Mihail III... Leon VI căsătorit de patru ori („tetragamie"), ultimele două căsătorii sunt respinse de Biserică, împăratul fiind excomunicat de patriarh, pe care îl înlocuiește cu unul obedient. Până atunci, împăratului i se născuseră doar fete... Concubina Zoe Karbonopsina („cea cu ochi negri ca și cărbunele") este trimisă de împărat să nască în sala *Porphyra*, ceea ce îi asigură fiului nou-născut - **Constantin VII Porfirogenetul** - legitimitate! Abia după nașterea băiatului Leon VI se căsătorește cu ea... În cele din urmă, Biserica îl recunoaște pe băiatul născut din a patra căsătorie...

Constantin VII devine împărat la 7 ani (anul 913), fiind recunoscut de toată lumea. Șeful flotei, Roman Lekapenul, îl căsătorește cu fiica sa Elena, iar el devine "tatăl împăratului" (regent) și este co-împărat lui Constantin între 920-944 (Roman Lekapenul moare), iar Constantin VII domnește nestingherit până în 959.

(Constantin VII este încoronat de Isus, fildeș, sec. X, cf. Wikipedia)

Raportul dintre Împărat – Patriarh: deși comportă numeroase nuanțe de-a lungul secolelor (vezi cazul împăratului Leon VI și a succesiunii sale, mai sus), această relație **se erodează de-a lungul sec. XIII**, după prăbușirea Imperiului la 1204 și mai ales după restaurarea Imperiului la Constantinopol în anul 1261.

De pe urma secesiunii de după 1204 (continuată după 1261) a avut de câștigat Patriarhia de la Niceea (de la Constantinopol), care și-a păstrat autoritatea spirituală, inclusiv în teritoriile secesioniste și în cele ocupate de musulmani și și-a consolidat-o după revenirea la Constantinopol în 1261, în timp ce **autoritatea Împăratului a avut foarte mult de pierdut** de pe urma Cruciadei IV, a pierderilor teritoriale (în favoarea latinilor și a musulmanilor) și mai ales a eșecului reintegrării statelor succesoare (Trapezunt, Epir etc.). Avantaj uriaș pentru Patriarhie, care îi va asigura în timp prestigiu, supraviețuirea și continuitatea după 1453… Va reprezenta în fața autorităților otomane Milletul grecesc.

- Revenirea la Constantinopol în anul 1261 a servit mai mult Patriarhului decât Împăratului…
- Prăbușirea din 1453 e a Împăratului, a Imperiului, nu și a Bisericii, care supraviețuiește și se adaptează la viața „în captivitate" (cf. Steven Runciman) și ajunge să reprezinte Milletul grecesc: *millet-i Rûm* ("națiunea romană").

În timp ce autoritatea, teritoriul și supușii Împăratului se reduc permanent, **Patriarhul, revenit la Constantinopol, devine simbol al unității lumii ortodoxe.** Patriarhii încep să se distanțeze de Împărați, să aibă o agendă proprie. Împărații devin conștienți că patriarhii încep să aibă autoritate acolo unde ei înșiși nu mai aveau. Oricum, patriarhii obedienți față de împărat nu aveau autoritate reală în Biserică, în fața clerului inferior (foarte influent) și a credincioșilor (masă de manevră).

Propaganda imperială

Se exprimă prin diferite mecanisme: politice, economice, religioase.

Chipul împăratului pe **monede**, **portretele împăraților** în biserici, pe străzi, **monumente publice** (arcuri, columne).

Aparițiile publice ale împăratului:

- **cu caracter religios:** Rolul împăratului în **liturghie**. Participând la liturghie, împăratul intermediază între credincioși și *taina divină*. Împăratul conduce anumite **procesiuni religioase**. **Plimbarea relicvelor** (Hristos, Fecioara, Sf. Gheorghe, Sf. Dimitrie) prin oraș. Ceremoniile de aducere a unor relicve,
- **cu caracter politic**: Prezența împăratului pe **Hipodrom** reprezintă legătura directă a împăratului cu poporul. **Triumfurile**: aici sosește (după ce traversează Capitala, venind dinspre Poarta de Aur) cortegiul imperial. **Ceremoniile politice** din Palatul Imperial sunt înconjurate de sacralitate, mister. Venerarea împăratului, prosternarea vizitatorilor în fața lui. Ceremonialul este foarte important pentru bizantini. Tratatele de ceremonii, ex. Constantin VII *Despre ceremonii*.

II. ADMINISTRAȚIA

Administrația imperială este de tradiție romană. Pentru a răspunde provocărilor politice, militare și teritoriale ale vremii, este în permanent proces de transformare, reformare. Tendința generală în Imperiu este **centralizarea**. Proces accelerat după pierderea principalelor provincii cu veleități centrifuge și cu orașe prospere (Antiochia, Alexandria, Jerusalimul) (sec. VI-VII).

1. Aparatul funcționăresc din Capitală: simplu, dar cu permanente tendințe de complicare și multiplicare. Vechile dregătorii de pe lângă împărat (prefectul pretoriului, magister officiorum, chestorul) dispar sau își schimbă radical semnificația. Se constituie structuri specializate pe domenii (*sekreta*), conduse de un *logothetos* și cu funcționari numiți *sekretikoi*.

2. Exercitarea administrației imperiale în teritoriu este plătită prin "servicii publice" și prin atribuirea de domenii ale statului, care aduceau venituri.
Împăratul guvernează cu ajutorul funcționarilor, care execută ordinele primite direct sau indirect de la împărat și care primesc **oficii** și **demnități**.

- **Oficiile (funcțiile)** sunt posturi efective de conducere sau executive; primite prin ordin, pe termen limitat, dar pot fi revocate oricând,
- **Demnitățile** sunt exprimate prin însemne corespunzătoare, acordate pe baza unei diplome și pe viață.

Acestea formează o **dublă scară ierarhică**, **două ierarhi paralele**, pe care funcționarii urcă aproximativ simultan. Din punct de vedere a prestigiului social, **demnitatea este mai importantă decât funcția**. Ierarhii extrem de strict reglementate, ilustrate de scrierile vremii.

3. Perceperea impozitelor

Problema bazei de impozitare și a categoriilor care se sustrag sistematic de la impozitare (unele categorii aristocratice, categorii ale clerului). Mulți împărați au încercat să limiteze acest fenomen, de ex. Justinian; chiar împărații iconoclaști.

(Perceperea impozitelor de pe o corabie bizantină, Omiliile lui Grigore de Nazians, sec. XI, cf. http://www.spp-haefen.de/en/projects/hafenverwaltung-im-byzantinischen-reich/)

4. Administrația provinciilor

Este de tradiție romană, cu puterea civilă separată de cea militară. Cetate – provincie – metropolă.

Diocezele. Prefecturile pretoriului.

Reformele lui Diocleţian și Constantin

Justinian. Măsuri pentru reformarea aparatului funcționăresc. Problema integrării noilor teritorii recucerite.

Încercări de reorganizare administrativă. Mauriciu creează **exarhatele Ravennei și al Cartaginei** (exarhul deține atât puterea civilă, cât și cea militară).

Heraklius pierde bogatele provincii orientale și datorită ineficienței administrației. El și urmașii săi reformează provinciile și înființează **themele** (*θέματα*): concentrarea puterii civile + militare într-un sistem militarizat, care trebuia să facă mai eficientă administrarea provinciilor. Thema condusă de un **strateg.** Unele theme sunt „specializate". Recrutarea și concentrarea soldaților (în caz de pericol) din teritoriul de baștină.

Primele theme: Armenia, Anatolia, Paphlagonia, Sebasteia, Cilicia, Seleucia, Opsikion, thema Mării, Cherson, Tracia, Macedonia, Paristrion, Dalmatia, Dyrrachion, Hellada și Pelopones, Creta, Cipru, Sicilia. Apariția unor **theme noi**, prin divizarea unor theme mari.

(Themele, cca. 750)

Reforma themelor este finalizată până în sec. VIII și răspunde unor amenințări externe. Este, în linii mari, sistemul administrativ care va funcționa până la sfârșitul Imperiului. Riscul reprezentat de strategii unor theme mari, care monopolizează puterea și au tendințe centrifuge.

Mai ales după 1204-1261, autoritatea împăratului asupra unor provincii este mai mult decât nominală, iar provinciile ignoră autoritatea imperială.

III. DREPTUL ȘI EXERCITAREA JUSTIȚIEI

Două constante:

* **tradiția juridică romană:** Imperiul Bizantin preia esențialul din vechiul drept roman și îl transmite mai departe Europei moderne, dreptului civil modern,

* **numele împăratului Justinian**, cu care este asociată ideea de Jurisprudență (sistemul de valori cu ajutorul căruia Statul asigură ordinea și unitatea Imperiului, adică ceea ce desparte Imperiul de barbari).

Theodosius II: Codul Theodosian.

Opera juridică a lui Justinian: Corpus Juris Civilis. Justinian vroia să ”înghețe” dreptul roman, ca să nu mai fie modificat și comentat, dar nevoile practice de aplicare a legii au dus la numeroase modificări, adaptări. În plus, corpusul lui Justinian este voluminos și greoi: în sec. IX apar tentative de a selecta și sintetiza legile cele mai frecvent aplicate: *Ecloga* (selecții); *Basilicalele* lui Leon VI, la sfârșitul sec. IX.

Dreptul este un aspect fundamental al vieții intelectuale bizantine. Obligativitatea cunoștințelor de jurisprudență în unele servicii administrative și la curtea imperială.

Organizarea justiției: În Imperiul Bizantin, practica judecătorească nu dispune de către un aparat funcționăresc specializat. Orice funcționar poate judeca în funcție de atribuțiile sale, chiar fără competențe speciale. Împăratul și dregătorii din jurul lui au atribuții de judecată. Împăratul judecă în Hipodromul acoperit din Palatul Imperial.

IV. FINANȚELE IMPERIALE

Sistemul de stabilire și percepere a impozitelor este complicat și neunitar, supus unor frecvente reforme și transformări, inclusiv ca urmare a dimensiunilor Imperiului și a aparatului birocratic complicat.

Administrarea finanțelor: aspecte: perceperea impozitelor – *Donațiile sacre* (finanțarea cheltuielilor statului) – *Res Privata* (veniturile din domeniile Coroanei și ale împăratului).

Funcționarii pentru perceperea impozitelor, controlul finanțelor, perceperea impozitelor și a vămilor, administrarea veniturilor imperiale, trezoreria statului, controlul circulației monetare.

V. ARMATA

Continuitatea armatei romane

Două tipuri de armate:

- **armata limesului** – frontieră păzită și fortificată. Problema apărării Orientului (Siria – Egipt), a limesului Dunării prin succesiunea de forturi și cetăți, potrivite pentru a opri raiduri ale unor barbari care nu cunosc tehnicile de asediu. **Integrarea barbarilor** (chiar foști inamici) (*foederati*) (sarmați, goți, alamani, vandali, iliri, sarazini, armeni, persani, varegi, apoi latini, normanzi),
- **armata din teritoriu** (*comitatus*), condusă de un comite, formată din legiuni și trupe auxiliare. Crește importanța trupelor de cavalerie (influență dinspre inamicii barbari).

Problemă: slaba mobilitate a armatei, care are de acoperit distanțe mari, linii de frontieră lungi, greu de apărat.

Problema apărării cuceririlor lui Justinian.

Problema recrutării trupelor. Baza de recrutare. Scăderea generală a armatei romane (bizantine) de la 500000 (sec. IV) la 150000 (epoca lui Justinian).

În vremea lui Heraklius și marilor sale victorii, armata bizantină este cea mai bună din lume.

(Asediu condus de armata bizantină, manuscris sec. XII, cf. Wikipedia)

1. **Armata themelor**

Themele (*θέματα*) au determinat o mai mare eficienţă a armatei, mai adaptată la noile tipuri de ameninţări externe.

Theme cu specific militar: thema Armeniakon (împotriva Armeniei şi a atacurilor dinspre Caucaz), thema Anatolikon (apărarea Asiei Mici în faţa arabilor), thema Mării (Kibyrrhaiotai) (contra flotei arabe), Tracia (contra Bulgariei), Hellada şi Pelopones (contra slavilor din Grecia), Sicilia (contra ameninţării arabe asupra ”Occidentului”).

Thema condusă de un **strateg**, care **concentrează puterea militară şi civilă** într-un **sistem militarizat**, care trebuia să facă mai eficientă administrarea provinciilor. Recrutarea ţăranilor înstăriţi şi a micilor proprietari, fidelizaţi prin scutiri şi atribuire de pământuri. Noile fortificaţii din theme: *kastra*, acropole.

Importanţa cavaleriei. Asocierea mai multor ţărani pentru a plăti echipamentul unui cavalerist. Soldatul din themă este în permanentă stare de alarmă, se echipează, antrenează şi întreţine pe cheltuiala sa dar, în afară de momentelor de mobilizare (pentru care primeşte soldă), soldatul îşi vede de ocupaţiile sale casnice.

Sistemul themelor este avantajos: ieftin pentru stat, care îi plăteşte pe militari numai în cazul unei ameninţări – armată recrutată la faţa locului (mobilizare rapidă şi acces imediat pe câmpul de luptă) – soldaţii motivaţi să lupte (îşi apără regiunea, satul, pământul, familia).

2. **Flota**

Arabii sunt primul inamic care ameninţă sistematic Bizanţul pe mare. După jumătatea sec. VII, arabii sunt capabili să construiască flote şi să asedieze Constantinopolul (anii 674-678 şi 717-718). Flotă de război şi vase de piraţi.

Navele de război dispun de vele și vâsle, fiind foarte manevrabile în timpul luptei. Arsenalul din Constantinopol.

Focul grecesc eficient în distrugerea mai multor nave inamice dintr-o lovitură. Secretul bine păstrat.

De la începutul sec. VIII: înființarea themei Kibyrrhaiotai, pe coasta sudică a Asiei Mici: thema Mării, specializată pe flota de război.

După ce Imperiul nu mai are bani pentru a întreține flota de război, pierde controlul mărilor... De ex., la sfârșitul sec. XI, ca să elibereze Dyrrachium, asediat de normanzi, Bizanțul trebuie să facă apel la Veneția...

3. Armata centrală. Trecerea la armata de mercenari

În regiunile din preajma Capitalei, în sec. VIII-IX este cantonată o armată centrală, permanentă, formată din batalioane numite ***tagma***, eficiente în a opri atacuri de amploare din partea arabilor și a bulgarilor, cărora armatele themelor nu le fac față. Cavalerie grea, eficientă în campanii mari și în lupte pe câmp deschis.

Apelul la **mercenari**: numeroase contingente străine, prezență obișnuită într-o armată precum cea bizantină: cavalerie grea normandă, arcași călare pecenegi, arabi, arcași pedeștri armeni, Garda Varegă.

Paradoxal, în **bătălia de la Manzikert (1071)**, unde Bizanțul a fost grav înfrânt de turcii selgiucizi, mercenarii selgiucizi au luptat cu vitejie, dar înfrângerea a fost adusă de aristocrația care a dezertat pentru a-l detrona pe împăratul Roman IV Diogenes...

Declinul armatei bizantine este determinat de pierderile teritoriale și de pierderea unor mari surse de venit, care asigurau banii pentru întreținerea armatei. Nu e o decădere de tip militar, ci consecința unor transformări teritoriale și a neadaptării la evoluția economică a vremii.

VI. CLASELE SOCIALE

Societatea bizantină este o **societate aristocratică** prin excelență, cu reguli sociale foarte stricte, în care promovarea socială spectaculoasă avea un caracter excepțional. Aristocrația reacționează dur împotriva promovării sociale a unor non-aristocrați (*homines novi*).

Epoci de criză, mai ales prin sec. XI-XIII, când împărații ridică la dregătorii și onoruri categorii sociale inferioare, de ex. negustorime.

1. Aristocrația bizantină trăiește din funcții și demnități, primește venituri din exploatarea marilor domenii funciare și participă la puterea imperială. Își dorește să fie prezentă în Capitală și în preajma familiei imperiale, eventual să se înrudească cu aceasta.

Aristocrația de origine barbară (romano-barbară): uneori personaje cu bună educație romană, care duc un stil de viață roman și își doresc să pătrundă în rândurile aristocrației bizantine. Printre bizantini sunt numeroși militari, aristocrați, funcționari.

Puternicele **familii aristocratice din provincii**. După 1204-1261 putere în creștere în teritoriile succesoare care nu revin în Imperiu (Imperiul de la Trapezunt, Despotatul Epirului, Moreea...).

Senatul este o instituție fundamentală a sistemului politic bizantin, dar are un rol formal, este complet lipsit de putere politică reală. **Statutul de senator**.

2. Negustorimea

Este cunoscută mai bine din ultimele secole ale Imperiului Bizantin. Dar e o prezență constantă la Constantinopol sau în marile orașe încă de la începuturile Imperiului. Dispune de capital cu care organizează companii, caravane, flote de nave comerciale. Din sec. XIII-XV se asociază tot mai mult cu negustorii străini (italieni).

Ascensiunea socială și politică a negustorimii prin vânzarea demnităților de către împărați. Crizele din sec. XIII, micșorarea drastică a teritoriului și privilegiile comerciale acordate veneților și genovezilor duc la ruinarea negustorimii bizantine.

3. Țărănimea

În ciuda [aparentului] caracter urban, societatea bizantină este una rurală, majoritatea populației trăind în mediul rural și ocupându-se cu agricultura.

Tradițiile sociale romane.

Țăranii **proprietari de loturi**. Fenomenul **arendării** loturilor. **Dezvoltarea micii proprietăți țărănești**. Reforma themelor (sec. VII) asigură o mică proprietate țărănească liberă, bună plătitoare de impozite și înclinată spre împărați.

Proprietatea țărănească este permanent pusă în pericol de **fiscalitate**.

4. Meșteșugarii din orașe

Atelierul meșteșugăresc de tip familial. Multe ateliere nu sunt proprietate a meșteșugarilor, ci sunt închiriate, mai ales la Constantinopol, unde costurile vieții sunt ridicate.

Ascensiunea socială le este limitată, singura posibilitate fiind prin învățământ și intrarea în rândurile clerului.

5. Oamenii de rând din mediul urban. Marginalii

Orașul este un uriaș magnet pentru elemente din mediul rural. Mai ales Constantinopolul și marile orașe atrag forță de muncă ieftină, dornică să lucreze și să o ducă bine. Migrația muncii, migrația sezonieră.

Conform modelului roman, Statul distribuie periodic alimente (”fericitele transporturi” de cereale din Egipt) și oferă adăpost în unele așezăminte de caritate, împreună cu mănăstirile.

Populația marilor orașe este foarte instabilă din punct de vedere social și a muncii, fiind ușor influențabilă și predispusă la tulburări, răzmerițe, răscoale.

Marile orașe atrag mase mari de călugări și personaje din sfera religioasă. Mai ales până la stabilizarea dreptei credințe (Crezul de la Niceea) și în epoca marilor tulburări dogmatice (arianism, monofizism) și a iconoclasmului, sunt un permanent factor de dezordine și de frecvente conflicte și tulburări, care pornesc de la pretexte religioase.

Marginalii din marile orașe: populație fără locuință și cu locuri de muncă instabile sau deloc, dependentă de ajutoarele statului și ale unor mănăstiri. Criminalitatea, prostituția, piața neagră.

(Practicarea medicinei printre săraci, http://pemptousia.com)

6. Sclavii nu sunt salarizați și nu au libertate, dar unii sunt instruiți și vitali proprietarilor. Uneori eliberați prin testament. În ciuda principiului că un creștin nu poate fi redus la sclavie, societatea bizantină cunoaște sclavia, de prin sec. IX constatăm tendința de reducere masivă a fenomenului.

Tema 7. Întrebări de lucru / subiecte de eseu, referat:

Întocmiți un eseu intitulat ”Ideologia Imperiului Bizantin” (max. 2 pagini).

(Timpul necesar pentru parcurgerea prelegerii: 60 minute).

VIII. CREȘTINISMUL RĂSĂRITEAN. BISERICA ORTODOXĂ

I. INTRODUCERE

Universalismul și creștinismul sunt printre trăsăturile definitorii ale Imperiului Bizantin.

Creștinismul s-a născut într-o lume politeistă extrem de solidă și complexă, dar penetrată de numeroase culte orientale care predică mântuirea. Caracterul noii religii, mesajul ei și publicul căruia i se adresează, trecutul de persecuții și viața în catacombe îi dă prospețime, forță și prestigiu. Chiar și după ce este oficializat și după ce devine religie unică, creștinismul continuă să se cristalizeze. În ciuda simplității dată de caracterul monoteist, **complexitatea Treimii** (Dumnezeu și Sf. Treime = Tatăl, Fiul, Sfântul Spirit) face ca **doctrina creștină să se cristalizeze greu** – dovadă sunt numeroasele crize cu implicații religioase, morale, culturale, politice, militare, soluționate mai mult sau mai puțin prin cele 7 concilii ecumenice și multe alte concilii și sinoade, numeroase schisme, erezii, iconoclasmul. În plus, creștinismul încorporează numeroase elemente de tradiție iudaică și păgâne.

Lupta a fost, practic, pentru **dreapta credință**, adică pentru conformitate cu învățăturile inițiatorului religiei – Isus Hristos. Spre deosebire de Roma, care pare să conserve mai bine puritatea credinței, Bizanțul s-a străduit timp de câteva secole să-și găsească dreapta credință prin numeroase căutări, abateri, compromisuri, schisme, de multe ori episcopii (papii) de la Roma atrăgând Bizanțului atenția că părăsește dreapta credință.

Marile probleme de doctrină:

- **Sfânta Treime** = divinitate în trei persoane: Tatăl, Fiul, Sfântul Spirit: disputele cu arianismul,
- **Cele două naturi ale lui Hristos: natura divină vs natura umană** și raportul dintre ele: disputele cu **nestorienii** și **monofiziții**
- **reprezentarea imaginilor sfinte**: iconoclasmul.

Biserica este, alături de figura Împăratului, cea mai importantă instituție din Imperiul Bizantin; a reprezentat împreună cu aceasta un tandem care a guvernat cu succes Bizanțul timp de multe sute de ani. Principiul *symphoniei*, acordul dintre puterea politică și puterea spirituală.

În ciuda multor dezacorduri între Biserică și împărați, deși uneori a putut aproba tacit detronarea sau chiar asasinarea unuia, **Biserica niciodată nu a pus la îndoială principiul autocrației imperiale**.

Pe de altă parte: în Bizanț, **Biserica era foarte vulnerabilă în fața împăraților** și a unor eventuale abateri de la dreapta credință. De multe ori, împărații au reușit să facă din Biserică un puternic și eficient instrument politic, ceea ce nu este cazul Romei, unde papa era un suveran care concura în plan politic pe împăratul Sfântului Imperiu.

Spre finalul Imperiului, Biserica se distanțează, începe să aibă o agendă separată de cea a împăraților. Ex. opoziția la încercările disperate ale împăraților, dispuși să accepte Unirea cu Roma pentru salvarea fizică a Imperiului (ex. momentul Unirii de la Florența). Biserica consideră că este mai importantă conservarea independenței și a purității doctrinare decât supraviețuirea Imperiului. Ideea că **papei de la Roma îi este de preferat sultanul otoman.**

Astăzi Biserica Ortodoxă este singura instituție care transmite în mod sistematic moștenirea bizantină, în întreaga Europă Centrală și de Est.

Trebuie făcută distincție între două corpuri distincte ale Bisericii Ortodoxe:

- corpul ecleziastic (*Reichkirche*, cf. Hans-Georg Beck), al clerului înalt, al cercurilor patriarhale, metropolitane, începând cu patriarhii, mai aproape de spiritul politic, mai dispuși spre obedință și compromis,
- corpul monastic (*Mönchtum*) - cercurile monastice, călugării de la Athos și de la marile mănăstiri, asceții, călugării pe care îi urmează masele, intransigenți și redutabili, de care împărații se temeau adesea.

Biserica de la Constantinopol are un caracter universal și monopolist. În primele secole, a pretins egalitatea cu marile centre ecleziastice de la Roma, Antiohia, Jerusalim și Alexandria, apoi le-a marginalizat pe ultimele trei, recunoscând volens-nolens primatul Romei. Ulterior a negat primatul Romei și s-a autoproclamat biserică universală, în paralel cu un imperiu universal... și a boicotat strădaniile statelor emergente din Balcani de a-și constitui biserici autocefale (mitropolii, patriarhii), în afara jurisdicției Patriarhiei de Constantinopol. În același timp, trebuie să i se recunoască inițiativa multor campanii și misiuni de evanghelizare, inclusiv în limbile vernaculare (limba slavă) și prin crearea unor alfabete pentru noile popoare creștine (ex. glagolitica).

Ruptura între Orient și Occident și în privința creștinismului, deja de pe la Constantin. Se cristalizează două concepții diametral opuse:

- Orient: **împăratul este patron și protector al Bisericii, se amestecă în problemele de dogmă**. Prin Constantin și Teodosie creștinismul se oficializează și devine religie de stat. **Conciliul de la Calcedon** pune Orientul sub ascultarea Patriarhiei de la Constantinopol,
- Occident: în sec. IV, **Ambrozie episcopul de Milano proclamă independența puterii spirituale (Papa) în fața celei temporare**.

Este vorba de puncte de vedere divergente care se vor amplifica de-a lungul timpului.

Disputele religioase de la Constantinopol (problema Treimii, a naturii lui Hristos, cultul imaginilor) determină dinamica creștinismului din întregul Răsărit. Dreapta credință răsăriteană se identifică cu Constantinopolul și cu Imperiul Bizantin.

Problema monahismului.

II. MOMENTE DIN ISTORIA BISERICII RĂSĂRITULUI

Împăratul Constantin: oficializează creștinismul, îl încurajează, dar rămâne un păgân. Botezul pe patul de moarte, în rit arian. Semne de întrebare în jurul marilor tradiții hagiografice cu care este asociat Constantin.

1. Conciliile ecumenice

Conciliul de la Niceea din anul 325. Adoptarea Simbolului de la Niceea (Crezul). Prima intervenție majoră a unui împărat în treburile Bisericii (se naște o îndelungată tradiție în acest sens) și împăratul ca executor al deciziilor majore ale Bisericii, doctrină pe care **episcopii de Roma** nu au încetat nici o clipă să o nege.

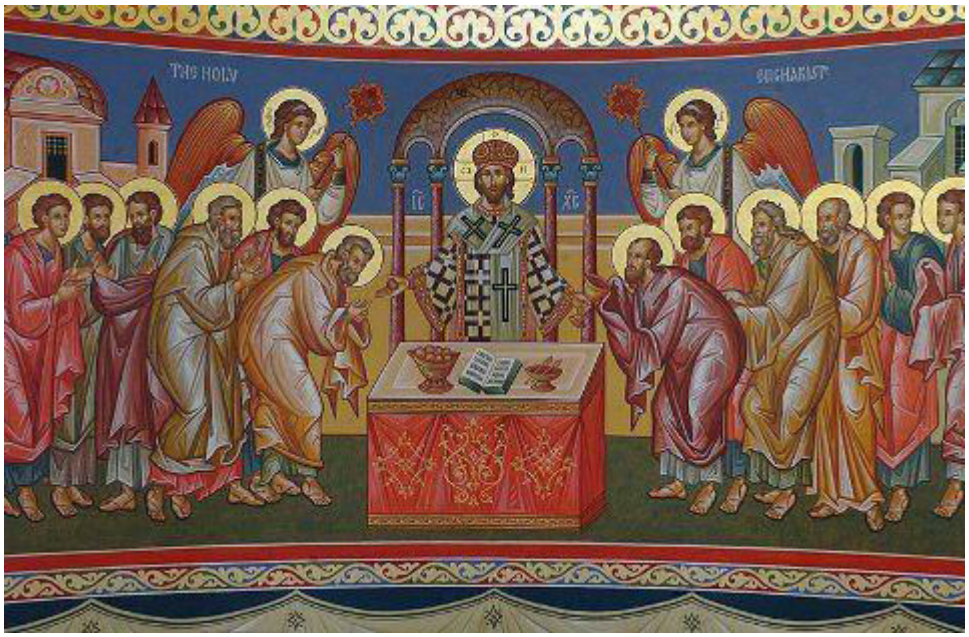

(Constantin și Conciliul de la Niceea, cf. Pinterest)

Decăderea păgânismului. Reviriment sub **Iulian Apostatul.**

Teodosie I accentuează intervenția statului în problemele Bisericii. 392: edict de interzicere a ceremoniilor păgâne. Creștinismul devine religie de stat.

Problema arianismului. Constantin nu a fost foarte consecvent față de arianism, dar Teodosie este niceean și condamnă arianismul.

Anul 381: **Conciliul de la Constantinopol** (Conciliul 2). Doctrina cosubstanțialității este completată cu Sfântul Spirit. Se stabilește rangul episcopului de Constantinopol: al doilea după Roma, în detrimentul episcopilor din Orient (Antiohia, Alexandria). Respingerea arianismului.

Nestorianismul și **conciliul de la Efes** din anul 431 (Conciliul 3).

Monofizismul și **conciliul de la Calcedon** din anul 451, convocat de împăratul Marcian (Conciliul 4). Condamnarea monofizismului, reabilitarea Crezului de la Niceea și restaurarea

”ortodoxiei”. Recunoașterea primatului absolut al Romei, dar trecerea unor importante dioceze orientale sub jurisdicția Constantinopolului marchează instaurarea primatului acestuia, în ciuda protestelor Romei și a patriarhiilor din Orient (Antiohia și Alexandria).

Împăratul Zenon (sfârșitul sec. V) încearcă să concilieze monofizismul și ortodoxia, fiind respins de Patriarhia din Constantinopol și de Roma. **Prima schismă** (până în 518).

Justinian este un împărat evlavios, protector al ortodoxiei și dornic să controleze Biserica, dar împărăteasa Teodora este protectoare a monofizismului.

Restaurator al Imperiului Roman, dornic de împăcare cu episcopul de Roma.

Dezvoltarea monahismului în Constantinopol sau în alte mari orașe, în mediul rural. Aspecte economice, fiscale.

Diplomația lui Justinian: politica de evanghelizare a barbarilor.

Al doilea Conciliu de la Constantinopol în anul 553 (Conciliul 5).

Crizele interne cauzate de religie – invaziile – conflictele slăbesc provinciile și coeziunea lor cu Capitala.

Campania lui Heraklius din anii 622-629, de eliberare a teritoriilor răpite de Imperiul Persan ia aspectul unui război religios, împăratul punându-și armata sub protecția unor simboluri creștine foarte puternice (icoana cu chipul Mântuitorului).

Anul 626: figura-cheie a **patriarhului Serghie I care conduce apărarea Constantinopolului asediat de avari** și asigură protecția divină a împăratului Heraklius și a armatei sale în marea campanie contra Persiei.

Creștinismul este armă politică și ... militară. Constantinopolul rezistă asediilor datorită protecției oferite de Fecioara Maria, Salonicul datorită protecției Sf. Dimitrie.

Provinciile bogate din sud-est (Siria, Egipt) sunt înclinate spre monofizism și dezamăgite de presiunea religioasă pe care o pun împărații și administrația imperială. Sub **Heraklius**, în ciuda încercărilor acestuia de împăcare cu monofiziții, **invaziile arabe duc la pierderea Siriei, Palestinei, Egiptului, Africii bizantine**; în multe situații, acestea i-au preferat pe cuceritorii arabi...

Pierderea Ierusalimului și a Locurilor Sfinte din Palestina este un șoc psihologic pentru Imperiul Bizantin și pentru restul Creștinătății. Dar, în același timp, Patriarhia de la Constantinopol scapă de concurența incomodă a patriarhiilor Ierusalim, Alexandria și Antiohia și își asigură **supremația incontestabilă în Creștinătatea răsăriteană.**

2. Iconoclasmul – cel mai important eveniment al sec. VIII, cu un impact uriaș asupra societății și a vieții interne, dar și cu efecte pe plan extern. Un secol și jumătate de instabilitate politică și de mare slăbiciune pe plan extern.

Reacție contra adorării și cultului imaginilor sfinte (Isus, Fecioara, sfinții) și contra superstițiilor (lumânări, tămâie, moaște). Porunca a II-a (*Să nu-ți faci chip cioplit*) vs. Nevoia de reprezentare a imaginilor sfinte pentru credinciosul de rând…

Iconoclaștii critică faptul că **icoanele** devin din reprezentări – intermediari între Dumnezeu și oameni, adică obiecte materiale înzestrate cu puteri divine (devin obiect al idolatriei).

Decretele imperiale ale lui Leon III în anii 726-729. Conciliul de la Constantinopol care condamnă imaginile, dar **poporul foarte devotat icoanelor…** Reacția Romei, care condamnă radical iconoclasmul. **Măsurile lui Constantin V** sunt mai severe decât cele ale lui Leon III. În 754 convoacă **conciliul de la Hieria**.
Dimensiunea non-teologică a iconoclasmului: consolidarea formidabilă a marilor mănăstiri, cvasi-independente, cu implicații în viața economică (scutiri de impozite) și politică (foarte influente), cu un cler pe care împărații îl controlează foarte greu și care este influent pe lângă masele populare, ușor de manipulat. Posibil ca împărații să fi încercat să întărească puritatea dogmatică a Bisericii în condițiile permanentei amenințări arabe? Formă de luptă pentru control între Stat și Biserică. **Statul** încearcă să controleze **Biserica**, o instituție cu o uriașă autoritate (de care este conștientă…), care își revendică independența și încerca la rândul ei să iasă de sub patronajul imperial.
Împărăteasa Irina (domnește ca și consoartă și regentă de la 775, singură între 797-802) **restaurează cultul imaginilor**. **Conciliul ecumenic de la Niceea din anul 787**. Este adorată în lumea ortodoxă ca restauratoare a icoanelor.

Prin sinodul de la 843, **împărăteasa Teodora** (mama regentă a lui Mihail III) **restabilește definitiv cultul imaginilor**.

Imaginea este esențială pentru identitatea ortodoxă. Răspândirea icoanelor și a reprezentărilor sfinte este o expresie artistică specific bizantină – până în zilele noastre.
Consecințe iconoclasmului pentru legăturile cu Occidentul: emigrația a numeroși călugări iconoduli în sudul Italiei, consolidând emigrația grecească de acolo. Papa, cu ajutorul lui Pepin cel Scurt, pune mâna pe posesiunile bizantine din Italia (Roma, Ravenna).
Întoarcerea Papalității spre franci: în anul 800: încoronarea lui Carol cel Mare ca împărat la Roma, puternic contestată de bizantini. **Unul din marile momente de despărțire între Occident și Orient**.

Rivalitate care se vede și în **politica misionară, de evanghelizare a unor popoare**, mai ales slave… „Botezul" Moraviei Mari, convertirea Bulgariei, a maghiarilor etc.

Consecințele culturale ale iconoclasmului: distrugerea unui număr uriaș de monumente (biserici, mănăstiri), obiecte de artă (fresce, icoane), biblioteci, manuscrise.

3. Patriarhul Photios

Importante realizări: trimiterea în anul 863 a **misiunii lui Constantin și Metodie în Moravia**; în anul 864 **convertirea lui Boris**, care se botează la Constantinopol.

Schisma lui Photios (858-861), care îl depune pe patriarhul anterior Ignatios, ceea ce stârnește protestele Romei, care nu-l recunoaște pe Photios. Nouă ruptură de Occident.

(Patriarhul Photios, manuscris sec. XII, cf. Wikipedia)

4. Marea Schismă

Dintr-una din numeroasele stări de tensiune specifice relațiilor dintre Biserica Apuseană și Răsăriteană se naște **cea de-a doua schismă, din anul 1054**. Unul din pretexte: *filioque*. Controversele dintre **patriarhul Mihail Kerularios – papa Leon IX – legatul papal Humbertus**. Refuzul recunoașterii întâietății Romei / a titlului de patriarh ecumenic.

(Marea Schismă, manuscris occidental, cf. www.visititstambul.org)

Consecințe: îndepărtarea Bizanțului de Occident, care îl va „pedepsi" la 1204 și nu-l va ajuta contra turcilor. Patriarhia Constantinopolului își consolidează poziția și autoritatea în Răsăritul ortodox. Roma pierde întâietatea asupra lumii creștine în general.

5. Cruciadele sunt consecința ocupării Locurilor Sfinte de către necredincioși (arabii, turcii). În urma invaziilor arabe, în zona Siriei, Palestinei și Egiptului iau naștere mai multe emirate, sultanate, califate care ocupă Locurile Sfinte: visul Creștinătății (inclusiv a bizantinilor) de eliberare a lor.

Este fundamental a cunoaște **perspectiva bizantină**, care diferă considerabil de cea apuseană. Bizanțul este mult mai interesat de apărarea frontierelor sale imediate. Ar avea nevoie de ajutor de la Occident altundeva decât la Locurile Sfinte... Bizantinii deja suspicioși

față de Occident (nerecunoașterea Sf. Imperiu Romano-German, suspiciune în fața dorinței Papei de unire a Bisericilor, schismele...). Bizanțul se străduiește să evite la maxim contactul cu cruciații. Bizantinii nu înțeleg calitatea papei de suveran civil: de ce sunt conduse cruciadele de papi?
Momentul care compromite definitiv ideea de Cruciadă în ochii Bizanțului este anul 1204, când oricine mai credea în unirea Bisericilor a încetat să mai creadă... Șocul psihologic al cuceririi Constantinopolului și mai ales al violenței și a jefuirii lăcașelor de cult creștine.

Biserica Ortodoxă a avut de suferit de pe urma anului 1204. Structurile ecleziastice s-au destrămat și fiecare dintre statele succesorale au întemeiat structuri ecleziastice paralele (foștii mitropoliți locali sunt proclamați patriarhi, pentru a întări pretenția imperială a statului succesor respectiv), dar o oarecare întâietate are Imperiul de la Niceea, unde s-a stabilit patriarhia de la Constantinopol. Când revine la Constantinopol în anul 1261, Patriarhia își recuperează autoritatea ante1204 în toate teritoriile actualelor state succesoare, inclusiv în teritoriile ocupate de musulmani. Nimeni nu contestă Patriarhia de la Constantinopol, care are o creștere uriașă de prestigiu și autoritate, premisă a supraviețuirii după 1453 (cf. Steven Runciman, Marea Biserică în captivitate).

6. Marile controverse cu privire la Unirea Bisericilor

Primele dezbateri pentru reunirea Bisericilor datează încă înainte de Marea Schismă, apoi urmează altele în preajma Conciliului de la Lyon (1245, 1272); cel mai adesea sunt dezbateri teoretice sterile în jurul unor detalii de mare finețe teologică, pe care credinciosul de rând oricum nu le înțelege. Uneori neînțelegeri care provin de la greșeli de interpretare. Marile controverse în jurul lui *Filioque* și a primatului Papei. Atmosfera de tensiune și neîncredere (mai ales după 1204), dar un factor încurajator îl reprezintă creșterea graduală a pericolului otoman, împărații fiind mai dispuși la dialog cu Occidentul.

În lumea bizantină constatăm două atitudini: **tabăra unionistă**: Patriarhii, clerul superior, fidel împăratului și care vede dimensiunea politică și beneficiile politice și militare ale Unirii; tabăra anti-unionistă: zeloții – arseniții, adepții patriarhului **Arsenie**, adepții purității credinței.

Unirea de la Ferrara-Florența este un proces instituțional și diplomatic care durează mai mulți ani. **Conciliul de la Basel** din anul 1431 discută, printre altele, pericolul otoman și Unirea cu Biserica Răsăriteană. **Marea dilemă a grecilor**: Unire cu Roma sau stăpânire otomană (este de preferat pălăria de cardinal sau turbanul sultanului)? **Mutarea conciliului la Ferrara** în anii 1437-1438. Împăratul bizantin acceptă propunerea papală de unire a Bisericilor. Negocierile durează mai multe luni, în prezența unor importante oficialități politice și ecleziastice din Imperiul Bizantin și din întreaga lume ortodoxă (Ioan VIII Paleolog, Patriarhul Iosif II al Constantinopolului, Bessarion mitropolitul Niceei, reprezentanții patriarhiilor Antiochia, Alexandria și Ierusalim, episcopul Marcu din Efes, papa Eugen IV, numeroși prelați romani, delegați din întreaga lume ortodoxă, Armenia, Rusia, spațiul grecesc, inclusiv episcopi din Țara Românească și Moldova.

Cele 4 puncte [florentine]: *primatul papal, împărtășirea cu azimă, existența purgatorului* și *adaosul Filioque*).

În ianuarie 1439, **conciliul se mută la Florența**. **6 iunie 1439 – proclamația de unire a Bisericilor** este semnată de patriarhul Iosif II al Constantinopolului și de restul episcopilor, dar nu și de Marcu din Efes. Clerul bizantin nu mai recunoaște actul de unire. La Constantinopol și în alte orașe bizantine izbucnesc mari proteste și revolte, masele fiind întărâtate de călugări și clerul inferior. Țările creștine din Commonwealth se ridică împotriva semnării Unirii de la Florența.

(Reprezentanții Bisericii Răsăritene la Conciliul de la Florența, cf. Wikipedia)

Cruciada de la Varna din anul 1444 se termină cu un mare eșec, care consolidează pozițiile otomane în jurul Imperiului Bizantin, care oricum nu mai este decât o **ficțiune**, în schimb forța și autoritatea sa fiind preluate și conservate de Biserică.

Doctrina isihastă și polemicile din jurul ei. Doctrină care vine dinspre practica pustnicilor din deșerturile Egiptului și care devine populară în lumea bizantină pe la jumătatea sec. XIV. Reprezentantul principal este teologul **Grigore Palamas** (arhiepiscop al Salonicului), în dispută cu **Varlaam de Calabria**. Victoria călugărilor și a misticismului oriental asupra moderaților și a partizanilor Unirii.

Epoca de aur a mănăstirilor de la Muntele Athos.

Paradoxal, Biserica Ortodoxă a prosperat sub stăpânire otomană. Sultanul Mehmed II l-a desemnat în 1454 pe **Ghenadios II Scholarios** patriarh și lider spiritual al tuturor credincioșilor ortodocși din Imperiul Otoman.

III. ORGANIZAREA BISERICEASCĂ

Evoluție foarte interesantă, consecință a statutului clandestin al Bisericii Primitive și a organizării administrative a Imperiului Roman. Creștinismul se dezvoltă în lumea urbană și **se acomodează la structura municipală**.

Fiecare oraș/cetate are un **episcop**, ales din cler și din principalii cetățeni creștini ai comunității. Episcopul devine tot mai important în viața orașului, inclusiv ca reprezentant al orașului în relația cu puterea civilă. **E**piscopiile sunt grupate în **provincii ecleziastice** (identice cu provinciile civile). **Episcopi metropolitani** și **episcopi sufragani.** Episcopul metropolitan convoacă episcopiile sufragane în **sinodul provincial.**

Sec. IV: **episcopiile din cele mai importante orașe din Imperiu (Roma, Antiohia, Alexandria, Ierusalim) dobândesc o importanță specială** pe criteriul fondării lor de către un apostol (întâietate confirmată de **Conciliul de la Calcedon din 451**), acești episcopi începând să fie cunoscuți ca **patriarhi.** Rolul special al episcopului de Roma (prestigiul scaunului sf. Petru, capitala Imperiului) și al celui de la Constantinopol (*acomodare* la realitatea că acesta devine capitala Imperiului).

Rezultă **cinci patriarhii: Roma, Constantinopol, Antiohia, Alexandria, Ierusalim. Principiul pentarhiei**, afirmat de Justinian în sec. VI.

Patriarhia Constantinopolului

La origine, episcopia Constantinopolului era episcopie sufragană a Heracleei Traciei. Apoi, Constantinopolul devine capitală și încearcă să se impună în fața episcopilor *cu prestigiu* de la Roma, Alexandria, Ierusalim, Antiohia.

Patriarhul este o piesă importantă în conducerea Imperiului, dependent de împărat (vezi prelegerea despre "Ideologia politică a Imperiului Bizantin", mai sus).

Alegerea patriarhului de către împărat dintre trei candidați propuși de sinodul din Constantinopol. **Ficțiune**. Abuzuri în selectarea candidaților și alegerea patriarhului, la liberul plac al împăratului. Destituirea lui este oricând posibilă prin convocarea unui sinod de complezență.

Autoritatea împăratului nu numai în chestiuni de dogmă, dar și în organizarea bisericească (întemeierea sau suprimarea unor episcopii etc.)

Autoritate morală a patriarhului de la Constantinopol în lumea răsăriteană. Chiar atunci când Bizanțul este în stare de război cu o țară din propria sferă de influență, de ex. Serbia sau Bulgaria, chiar dacă țara respectivă și-a dezvoltat o proprie ierarhie ecleziastică. Mai ales după 1453...

IV. MONAHISMUL. SFINȚENIA

Creștinismul este o religie a mântuirii, care se dobândește depășindu-ți condiția umană, detașându-te de ea prin asceză și meditație și apropiindu-te de Dumnezeu, fiind una cu El (monah cf *monos*, gr. = unul). Este o formă de **imitare a lui Hristos** (cele 40 de zile în deșert, pilda tânărului bogat): părăsirea celor lumești – renunțarea la avere – retragerea în pustietate pentru o viață de meditație și asceză.

Anahoreza - retragerea în singurătate, locul cel mai potrivit fiind în deșert. **Eremiți** cf. gr. *Eremos* = deșert. Modelul instituit în sec. IV de sf. **Antonie cel Mare.**

Primele comunități monastice, în care laicii care părăsesc viața lumească se pun sub conducerea spirituală a unui învățător. Sec. IV: sf. Pahomie (Egipt). Viață în comun cf. gr. *koinos bios* (**cenobitism**). Popularitate în Egipt, Siria, Asia Mică.

Sfârșitul sec. IV: **sf. Vasile cel Mare din Cezareea** încearcă să organizeze viața monastică.

Apariția în deșertul Iudeei a **lavrei**: formă de viață monahală colectivă în izolare; primele lavre la sfârșitul sec. V – începutul sec. VI.

Monahismul urban. Orașul oferă uriașe oportunități pentru exprimarea religiozității, inclusiv în forme violente. Predicatorii.

Marile mănăstiri din Constantinopol au putere economică și influență politică. De ex. mănăstirea Stoudios, organizată după anul 800 de **Teodor Studitul**. Opera sa teoretică și organizatorică a avut o mare influență în lumea ortodoxă.

(Teodor Studitul, mozaic, sec. XI, cf. Wikipedia)

Retragerea în munți. Discipolii îi urmează pe asceți care se refugiază în munți (munții sunt aproape de cer). Muntele Olymp din Bithinia, **Muntele Athos**, unde în sec. XI se dezvoltă un complex de mănăstiri, beneficiare a numeroase și variate privilegii. Importanță economică. Prestigiul monahismului athonit, până și în epoca otomană, pentru că a beneficiat de dispariția monahismului în Asia Mică și au știut negocia cu otomanii pentru a fi recunoscuți de aceștia.

Moda întemeierii de mănăstiri: împărații, împărătese, înalți dregători, aristocrați...
La Athos se naște mișcarea isihastă, în sec. XIV, conform doctrinei formulate de **arhiepiscopul Grigore Palamas al Salonicului**. Isihaștii sunt printre cei mai aprigi apărători ai dreptei credințe ortodoxe și opozanți ai Unirii cu Roma.

Sfințenia. La începuturile creștinismului, mântuirea se obținea prin **botez și martiriu**. Neliniștile indivizilor cu privire la soarta fiecăruia la Judecata de Apoi. Se întreabă dacă vor fi mântuiți? Răspunsul: urmarea unei vieți exemplare, desfășurată în rugăciune și asceză (sfințenia).

Personajele exemplare – Simeon Stâlpnicul, monah sirian de pe malurile Eufratului (sec. V), nemulțumit de viața monahală dintr-o mănăstire din regiunea Antiohiei, trăiește 37 ani, moare în 459. Cunoaște un succes extraordinar, se naște un întreg cult. Pelerinajele n-au încetat nici după cucerirea arabă a regiunii.

Biserica încearcă să controleze și să asume „sfințenia": recunoașterea sfințeniei câte unui personaj, redactarea unei *Vitae* oficiale, atribuirea unei sărbători în calendar, includerea în Sinaxare, constatarea săvârșirii de **miracole**, săvârșite în timpul vieții și după moarte (problema moaștelor).
Într-un fel, Biserica depășită de propriul succes, greu de controlat după ieșirea din catacombe și după marele succes...

La origine, Biserica era o instituție urbană, adaptată structurilor municipale. **Organizarea în mediul rural**. Nu există noțiunea de parohie. Ridicarea de biserici în mediul rural, deservite de cler trimis de episcop; apariția clerului local, de multe ori funcția se moștenește în familie. Clerul inferior. **Mănăstirile din mediul rural.**

Manifestările religioase. Slujbele zilnice, liturghia de duminică. Liturghiile cu prilejurile sărbătorilor, a hramului bisericii. Priveghiul. Rugăciunea. Practica religioasă personală.
Procesiunea cu icoane făcătoare de minuni sau cu moaștele sfinților (secetă, lăcuste, asediu, război). De ex. la Constantinopol: procesiunea cu icoana Fecioarei (descoperită în mod miraculos sub vechea tencuială) de la Biserica Theotokos din Blacherne, sec. XI.
Pelerinajul - itinerariu personal care duce la mântuire. Locurile Sfinte, Ierusalim, vizitarea vreunul loc unde se află un pustnic celebru

6. EXPORTUL CREȘTINISMULUI

Creștinismul este o religie misionară prin excelență, iar răspândirea ei se face prin operă de apostolat și evanghelizare, eventual prin martiriu în numele credinței, acestea fiind componente importante ale tradiției creștine.

În condițiile în care Imperiul Bizantin nu are întotdeauna o armată capabilă să facă față tuturor amenințărilor de la frontiere, compensează prin două arme mult mai eficiente: **diplomație și evanghelizare.**

Creștinismul se răspândește în Barbaricum chiar și în afara unor misiuni oficiale, prin negustori, mercenari, prizonieri, exilați, preoți misionari, călugări care întemeiază mănăstiri.

Creștinismul este unul dintre principalele elemente vizuale și de ceremonial de care se servește Imperiul Bizantin pentru a-și impresiona vizitatorii, mai ales barbarii.

Începând cu sec. VI: **împărații (inclusiv Justinian) botează diferite căpetenii ale unor triburi barbare**: germanice, hune, din Abhazia, Caucaz, sciți, huni, turci și unguri din nordul Mării Negre, chazari, arabi, din Etiopia și pe cursul Nilului în Sudan, berberi din deșertul Libiei, slavii pătrunși în provinciile din Balcani începând cu sec. VI-VII primesc învățători creștini. Se îngrijesc de creștinarea triburilor barbare așezate în Imperiu, pentru care se construiesc biserici care să impresioneze.

De multe ori, creștinismul respins pentru că este asociat cu hegemonia bizantină. Martiri

Problema discursului misionarului: ideologia politică bizantină este universalistă și intolerantă, iar practicarea acestui discurs de către misionari a cauzat multe probleme misiunilor de evanghelizare. Cazul Marii Moravii.
Sec. IX: figura excepțională a **patriarhului Photios** (858-867, 877-886), mult exagerată de istoriografie. Nu a avut vreun plan sistematic de creștinare a barbarilor, marile misiuni de evanghelizare fiind rezultatul unui context de împrejurări diplomatice și militare favorabile din vremea împăratului Mihail III (842–867). Misiunile de evanghelizare sunt în realitate **misiuni politice** (ambasade): misiunile la arabi, în spațiul nord-pontic, misiunea lui Constantin la chazari, **misiunea lui Constantin și Metodie din 863 în Marea Moravie**, teritoriu care în realitate era deja creștinat (în rit latin). Constantin creează alfabetul glagolitic pentru slavi, care are, în timp, uriașe consecințe culturale pentru creștinarea altor neamuri slave (bulgarii, sârbii, rușii).

Începutul sec. X: misiunile în **Alania** și la popoarele de dincolo de **Caucaz**.

Misiunile la maghiari, după jumătatea sec. X. Convertirea unor căpetenii maghiare în rit răsăritean: ex. Bulcsu, Gyula, care duce cu sine pe **călugărul Hierotheus**, hirotonit de patriarhul Teofilact drept episcop al Turciei [Ungariei].

Creștinarea bulgarilor

Începe în sec. IX, prin prezența în teritoriile ocupate de slavi și bulgari a unor puternice comunități grecești creștine (bizantini). Mitologia (tradiția) despre **convertirea lui Boris**. Acest gest religios și politic a fost un **important succes al diplomației bizantine**, dar nu a pacificat raporturile cu bulgarii. Opera de evanghelizare în concurență cu Roma.

Primirea de către Boris a discipolilor lui Metodie, alungați din Marea Moravie (**liturghia slavă, alfabetul chirilic**), a fost o soluție salvatoare pentru găsirea echilibrului confesional și chiar politic cu Bizanțul.

Creștinarea lui Vladimir și a Rusiei: mare succes diplomatic sub împăratul Vasile II (cca. 988/989): **cneazul Vladimir se căsătorește cu prințesa Ana Porfirogeneta.** Tradițiile transmise de Nestor. Circumstanțele creștinării lui Vladimir.

Moment fundațional căruia istoriografia rusă îi acordă o atenție deosebită.

Antecendente neconvingătoare: botezul singular al prințesei kievene Olga la Constantinopol (945 sau 957).
Sec. XI: misiuni bizantine de convertire a **pecenegilor** din stepele nord-pontice.

Jumătatea sec. XIII: există un episcop bizantin de Sarai, pe teritoriul **Hoardei de Aur.**

Sunt atestate misiuni la lituanieni sau în teritoriile ocupate de arabi (Siria, Antiohia).

În preajma Imperiului Bizantin se manifestă câteva forțe creștine redutabile, care refuză să adere la Biserica Universală de la Constantinopol:

- **Biserica Armeană** – cf. tradiției, armenii s-au creștinat în anul 301 și au constituit o biserică independentă de rit răsăritean, condusă de un *catholicos*, dar care nu se supune Patriarhiei de Constantinopol.
- Luptele dogmatice din Imperiul Bizantin au dus la fuga din Imperiu a unor puternice comunități „eretice", care s-au refugiat mai ales în Imperiul Persan (**monofiziții și nestorienii**), unde au fost tolerate și au făcut la rândul lor prozeliți; au organizat misiuni în Asia Centrală și China.

VII. DUPĂ 1453

Ce se întâmplă cu Biserica Ortodoxă și mai ales cu Patriarhia de la Constantinopol după 1453? Marea Biserică în captivitate (cf. Steven Runciman)

Otomanii au impus ordinea și ascultarea printr-o politică mlădioasă de coerciții, arbitrar și compromisuri. **Figura sultanului Mehmed II**: înțelept, luminat, tolerant, citit, interesat de învățăturile grecești.

Sultanii păstrează Patriarhia, care devine forma politică de reprezentare a supușilor greci ai unui Imperiu păgân. Conform **filosofiei politice musulmane și otomane**, supușii creștini nu se grupează după naționalitate, ci după religie, ei constituind comunități religioase cu funcție politică, tratate ca fiind autonome (*millet*). Sunt conduse de liderii lor religioși – în cazul ex-bizantinilor ortodocși Patriarhul, care îi reprezintă în fața sultanului. Deplină autonomie, singurele cerințe fiind plata impozitelor și păstrarea credinței față de sultan.

- Mehmed II îl numește patriarh pe **Ghenadios II Scholarios**, printre cei mai înfocați dușmani ai Unirii cu Roma, garanție că nu va exista pericolul să negocieze cu Latinii. Respectat de sultan, o anumită afinitate intelectuală între sultan și patriarh...

Patriarhul devine conducătorul spiritual și politic al comunității creștine ortodoxe din întreg Imperiul Otoman. Astfel, ca urmare a cuceririi Constantinopolului și a ultimelor redute bizantine, **credincioșii ortodocși din fostul Imperiu Bizantin și din statele creștine din Răsărit** (inclusiv credincioșii din jurisdicția patriarhilor de la Antiohia, Ierusalim și Alexandria) **se regăsesc sub aceeași autoritate politică a sultanului și sub cea spirituală a Patriarhului de la Constantinopol**.

Dar în noul Imperiu (musulman), grecii (creștinii/ortodocșii) sunt învinșii, sunt considerați necredincioși și cetățeni de categoria II. Mehmed II și următorii sultani nu permit accesul necredincioșilor în funcțiile superioare de conducere ale Imperiului, dar nu se opun ca grecii să participe la guvernare, de pe poziții inferioare, fiind conștienți că grecii pot fi de folos Imperiului (comerț, industrie, navigație, agricultură, finanțe, administrație). **Cooperarea grecilor este fundamentală pentru economia și administrația Imperiului Otoman**, dar în limitele clar circumscrise ale milletului condus de patriarh.

Totuși, **grecii sunt cetățeni cu un statut inferior din punct de vedere fiscal, juridic**, supuși multor **abuzuri și nedreptăți**, **confiscări de bunuri și proprietăți, confiscări de biserici** transformate în moschei (sediul Patriarhiei se mută de la Biserica Sf. Apostoli în mănăstirea Preafericitei Fecioare/Pammakaristos, unde rămâne până în 1587, pentru că Murad III o transformă în moschee - Fetih); problema patrimoniului bisericilor confiscate: procese, birocrația otomană. **Dacă nu-l pot controla, grecii învață să corupă sistemul otoman**, pentru care sunt în multe privințe indispensabili.

Convertirile la Islam ale grecilor nu sunt numeroase și sunt generate de motive fiscale și mai ales pentru ascensiune socială...

În ciuda aparențelor, Patriarhia are de câștigat: are controlul asupra unei comunități uriașe, control total asupra dogmei (disputele doctrinare încetează), perceperea de taxe de la cler și de la credincioșii ortodocși, beneficiază de o importantă creștere demografică a grecilor din Constantinopol (cu aflux de refugiați din alte teritorii ex-bizantine).

Corupția aparatului administrativ al Patriarhiei, alegerea în diferite funcții (de la patriarh în jos) făcându-se prin coruperea grecilor și a oficialilor otomani. **Importanța Sf. Sinod** este în creștere, inclusiv influența sa pe lângă sultan. În Sinod pătrund tot mai mulți laici (juriști, finanțiști, negustori).
În jurul Patriarhiei gravitează întreaga lume a Răsăritului (Muntele Athos, Rusia, Țările Române, Georgia, lumea bogată a negustorilor greci din Constantinopol). Instabilitatea funcției de patriarh (corupție în care sunt amestecați și otomanii).

Sec. XVII-XVIII: în contextul deschiderii Imperiului Otoman spre Occident, beneficiază și Patriarhia. **Ambasadorii europeni devin influenți** la curtea sultanului și încearcă contacte cu supușii creștini ai Imperiului Otoman. Ortodoxia în contact cu emisari ai unor țări și culte protestante. Dialoguri culturale foarte interesante, chiar și în spațiul românesc.
Roma atentă la grecii catolici sau care sunt dispuși la Unire. Colegiul Sf. Atanasie de la Roma. Noile politici de pe urma Conciliului de la Trento.

Factorul rusesc amenință Imperiul Otoman politic, militar și prin **politica de protejare a creștinilor/credincioșilor ortodocși** din Imperiu. Tot mai mulți călători occidentali în teritoriile otomane.

(Timpul necesar pentru parcurgerea prelegerii: 60 minute).

X. CULTURA BIZANTINĂ. ISTORIOGRAFIA BIZANTINĂ

I. CULTURA BIZANTINĂ

A vorbi despre cultura bizantină înseamnă a vorbi despre un fenomen istoric și cultural extrem de complex, despre moșteniri, contribuții, adoptări și adaptări, impulsuri, secesiuni, impulsuri. Înseamnă a urmări procesele și fenomenele culturale petrecute pe un teritoriul extrem de vast, foarte variat din punct de vedere cultural și pe durata a mai bine de un mileniu.

1. Factorii fără de care nu putem înțelege cultura bizantină:

- Raportarea la Antichitate, la clasicism, elenism, păgânism,
- Creștinismul. Raportarea culturii la religie. Există cultură în afara religiei, a cadrelor impuse de Biserică?
- Raportarea la Imperiul Roman. Este imposibil de înțeles cultura bizantină fără a înțelege ideile politice care au animat Imperiul Bizantin,
- Problema limbii. Tradiția limbii grecești. Cultura elenistică de-a lungul Levantului.
- Problema teritoriului și a curentelor culturale și a influențelor foarte diferite care se întâlnesc la Constantinopol și în provincii (influențe occidentale, persane, arabe, latine și cruciate, normande, selgiucide, otomane). Sinteza bizantină.
- Specificul istoriei Bizanțului, marcată de multe epoci tensionate: marile dispute religioase, criza iconoclastă, războaiele cu Persia, arabii, bulgarii, Cruciadele, pierderea provinciilor orientale, selgiucizii și otomanii și lunga perioadă de declin. Aparent, Imperiul Bizantin este o **cetate asediată**, cu puțin răgaz și puține resurse care să fie direcționate spre Cultură. Și totuși...

2. Raportarea la Antichitate și păgânism (cultura clasică)

Ce este **cultura clasică**? Un set de valori spirituale și morale (virtutea, cunoașterea), o istorie a filosofiei construită pe monștrii sacri Platon și Aristotel, un sistem de educație, un sistem de referințe literare și istorico-mitice bazată pe mitologia greacă și literatura clasică.

Criza cultelor păgâne și succesul creștinismului în contextul crizei elitelor social-politice cultivate în Orient. Păgânismul nu a fost niciodată în Orient un sistem religios monolitic și militant, ci un conglomerat de rituri și ideologii adeseori contradictorii, care nu s-au putut opune eficient unui stat militant și autocratic care făcuse din Biserică principalul său instrument și aliat.

Asumarea unor elemente importante ale gândirii clasice, ca argument pentru slăvirea lui Dumnezeu. Cultura clasică (”păgână”) a fost preluată **selectiv**, Sf. Părinți și alți gânditori sau teologi bizantini au luat de acolo ceea ce au crezut că le folosește. Scrierile păgâne nu sunt distruse, ci colecționate, copiate, studiate, combătute…

- Biblioteca Imperială trebuie să fi avut în sec. V, conform unor contemporani, cca. 120000 volume. Biblioteca din Alexandria (estimată la max. 400000-500000 volume).

Sec. VII și următoarele – cultural antică, filosofia, este **integrată selectiv**. Locul filosofilor este luat de teologi, doctrinari. **Marile dispute religioase**, inclusiv cele cu filosofii păgâni, cu arianismul – monofizismul – nestorianismul și apoi criza iconoclastă duc la dezbateri – o întreagă literatură…

Periodic, prin sec. IX-X, când Bizanțul este deja o societate creștinată și care nu mai vede un pericol în cultura păgână, ”Renașterile” bizantine ”re”descoperă cultura păgână. Apelul la filosofia antică (Platon, Aristotel). ”Umanism”. Exemplul lui Photios.

3. Componenta provincială

Egiptul, Siria, Grecia sunt provincii cu o dinamică culturală net superioară noii capitale, cu o identitate distinctă și bine precizată, care se simt concurate de noua Romă. Provinciile folosesc (și) alte limbi decât limba greacă sau latină: Egiptul copta, Siria și Mesopotamia siriaca, în Balcani latina (balcanică) și nu se simt întotdeauna legate de moștenirea culturală a Romei sau a Greciei antice.

4. Limba

Până în sec. VI, limba oficială a Imperiului este limba latină.

Justinian este un împărat care s-a folosit în mod sistematic de limba latină, dar la nivelul Imperiului trendul latinei este unul descendent. **În epoca lui Heraklius, limba greacă devine limbă oficială**, în condițiile folosirii tot mai rare a latinei și a pierderii provinciilor cu o puternică individualitate lingvistică sunt pierdute: Italia, provincii balcanice latinofone, Egiptul, Siria și Palestina.

Limba greacă rămâne singura limbă majoră a Imperiului. Implicit a liturghiei și a literaturii bizantine.

Limba savantă se dezvoltă între tendința naturală de a evolua și cea a conservatorismului. Nu mai este vorbită și devine o limbă prețioasă, greoaie, uneori neclară. Limbă a unor genuri literare prețioase.

Limba vorbită evoluează constant, îndepărtându-se de canoanele clasice. Limbă a unor genuri literare adresate publicului larg, mai puțin instruit: poezia epică, romanul, chiar și scrierile hagiografice care se adresează cititorilor nepretențioși. Cele care se adresează unor mănăstiri sunt scrise într-o limbă mai atentă, mai elaborată, mai ... clasică.

Cultura bizantină se exprimă și în **alte limbi: limba coptă** (Egipt), **limba siriacă** (Siria – Palestina) folosite ca limbi liturgice. Limbi ale unei foarte bogate literaturi creștine.

5. Învățământul

Învățământul primar își continuă mult timp funcționarea în spiritul vechii culturi, dar programa se adaptează la rigorile creștinismului. Se predau: cititul, scrisul, socotitul. Școli în orașe (mai numeroase) dar și la sate. Dar cunoscătorii de carte sunt o minoritate, rata analfabetismului este uriașă.

Învățământul secundar se dezvoltă mai ales în orașe, fiind accesibil aproape exclusiv păturilor înstărite:

Materii: **gramatica** (gramatică, literatură, istorie, morală, chiar științe exacte), **retorica**. O noutate o reprezintă materiile cu aplicare directă în administrație: **Dreptul**, ”invenție” romană care este asumată și îmbrățișată în lumea bizantină (birocrație, coduri de legi), **măsurarea terenurilor** și **tahigrafia** (cca stenografie, pentru pregătirea unor funcționari nu foarte culți, dar competenți și eficienți).

O transformare fundamentală: idealurile clasice (atingerea unui nivel spiritual, a virtuții) fac treptat loc spiritului pragmatic, utilitarist.

Încercările statului de a controla învățământul, mai ales acolo unde există ”riscuri” dinspre vechile medii păgâne.

După terminarea ciclului secundar (la cca 16 ani), există posibilitatea obținerii unor **funcții publice**, adică a unei cariere.

Educația școlară a rămas laică. Școlile de pe lângă mănăstiri pregăteau viitori călugări.

Învățământul superior

Nu a fost un învățământ de masă; este vorba de câteva sute de persoane, dar este un mediu care duce mai departe ceea ce numim **Cultura și Educația**. Noua societate bizantină nu are nevoie de savanți, filosofi, retori, ci de funcționari eficienți.

Materii: gramatica, filosofia, retorica, dreptul, științe exacte, matematica, medicina.

Marile școli (”universități”) din metropole: Alexandria, Antiohia, Constantinopol, sau din centrele provinciale: Atena, Berytos/Beirut, Cezareea din Palestina, Damasc, Smyrna, Trapezunt, Sardes/Sardis (Asia Mică), apoi Thessalonic, Ohrida.

De multe ori, **profesori itineranți** ca urmare a îngrădirii libertății de a preda conform propriei conștiințe sau în căutarea unui oraș mai primitor sau a unui patron; își cheamă discipolii pe urmele lor.

Ex. **universitatea din Alexandria** – excela în studii din științele exacte, filosofie, mitologie; supraviețuiește o vreme în epoca arabă.

Celebra **bibliotecă din Alexandria**, indisolubil legată de ”universitate”. Se vorbește de max. 400000-500000 volume. Suferă mai multe distrugeri, în timpul lui Iulius Caesar, în vremea lui Theodosius I, când păgânismul este declarat în afara legii (391) și în 642, când Alexandria cucerită de arabi, dar nu se cunosc proporțiile distrugerilor. Probabil oricum traversa un proces de decădere. Anecdota despre califul Omar: ”Dacă acele cărți sunt în acord cu Coranul, nu avem nevoie de ele. Dacă nu sunt în acord cu Coranul, distrugeți-le”.

Marile școli din provinciile răsăritene (Egipt, Siria) suferă ca urmare a marilor dispute religioase și apoi a perioadei de războaie cu Persia și arabii, apoi de pe urma cuceririi provinciilor de către aceștia.

Școala de la Atena a fost percepută mult timp drept un etalon al culturii clasice, fiind suspectată de creștini și Biserică pentru profesarea de învățături păgâne. În realitate, oferea o educație clasică de calitate. Marginalizarea școlii vine cu timpul, pentru că treptat devine un bastion al culturii păgâne într-o Atenă care se creștinează tot mai mult (sec. VI) și care nu își mai trimite copiii la școala păgână. Decăderea este rezultatul unui proces natural și al unor măsuri legislative, care limitează accesul păgânilor la educație (păgânismul - ”nebunia grecilor”). În 529, **Justinian închide Școala din Atena**, legiferând o situație deja evidentă pe teren.

Se profilează două culturi paralele: una de nivel mediu, cu finalitate practică, în folosul administrației Imperiului (în care se concentra majoritatea știutorilor de carte), cealaltă de nivel superior (accesibilă elitelor de sus). Școlile rămân laice, sub supravegherea statului. Biserica își dezvoltă propriile structuri școlare. Sec. XIV-XV se impune **academia de pe lângă Patriarhia Constantinopolului**, care va supraviețui cu bine prăbușirii Imperiului Bizantin.

6. Scrierea

Caracterele **unciale** (cu majuscule) – o scriere lentă, dificilă, nepractică, ocupă mult spațiu. În sec. VIII, în cancelarii apare **minuscula cursivă** – mai simplă, mai rapidă, literele pot fi legate, apar prescurtări. Se încurajează producția de carte și copierea de carte.
Suporturile de scris: papirusul – pergamentul – hârtia (din sec. XI).

Producția de carte, copierea de manuscrise este o activitate frecventă în cercurile culte, fenomen mai degrabă de copiere și imitare decât producție independentă. În sec. VI-IX, copierea de texte laice este aproape inexistentă, dar se reia în sec. IX-X, într-un moment de ”Renaștere”, de relaxare în fața filosofiei păgâne.

II. LITERATURA BIZANTINĂ

Cultura bizantină poartă o uriașă moștenire greco-latină, pe care și-o asociază și asumă. Factorii fundamentali: elenismul și creștinismul.

Numărul știutorilor de carte este foarte redus, dar literatura este transmisă public și pe cale orală, unui public numeros (liturghie, procesiuni, sărbători).

Concepția cu privire la originalitate este alta decât a noastră. Reluarea unei opere mai vechi, copierea, reproducerea și plagierea ei nu erau considerate o greșeală, dimpotrivă era o formă de respect. Un bun istoric trebuia să scrie ca Tucidide sau Plutarh; un bun predicator trebuie să citeze, fără să numească, din Părinții Bisericii, din vieți ale sfinților etc.

Din sec. V nu mai activează autori păgâni. Moștenirea păgână este asumată selectiv, din perspectivă creștină.

Genurile literare

Literatura bizantină ni s-a păstrat parțial:

- unele opere pierdute ca urmare a calamităților politice și militare: violențele din epoca iconoclasmului, incendierea Bibliotecii din Alexandria, a Bibliotecii Patriarhiei din Constantinopol de către cruciați... (opinia că violențele din anul 1204 au produs mai multe daune culturale și mai ales literaturii bizantine decât cucerirea otomană din 1453...)
- multe opere s-au pierdut după ce au fost copiate și compilate, pentru că nu exista conceptul de original: după ce ai scris o lucrare, nu mai este nevoie să păstrezi lucrarea din care te-ai inspirat...
- s-au păstrat unele cataloage de bibliotecă, liste de cărți... Lista cărților citite de patriarhul Photios.
- cărțile duse în Italia (Europa apuseană) de grecii care au părăsit Constantinopolul și Imperiul Bizantin la 1204 și mai ales în sec. XIV-XV au jucat un rol major în apariția și dezvoltarea Renașterii.

Unele genuri literare sunt transformate, continuate, altele sunt abandonate...

Teatrul: altădată gen clasic al literaturii greco-romane, creștinismul îl condamnă ca fiind imoral și dispare.

Arta discursului / retorica este un gen clasic care supraviețuiește pentru că se pliază pe nevoile de discurs ale Bisericii: discursuri, prelegeri, dezbateri, predici.

Marile dispute religioase care traversează istoria Bizanțului – întâi cu păgânismul, apoi cu arianismul, monofizismul, nestorianismul etc., iconoclasmul, ba chiar și cu Islamul nasc dispute și o cantitate impresionantă de publicații cu caracter polemic, care sunt compilate, imitate, copiate, răspândite.

Epopeea este un gen literar asociat cu Antichitatea, cu Homer: Ana Comnena scrie *Alexiada*; *Digenes Akritas* (poem epic anonim, cu diferite versiuni provenind din sec. X-XII - viața eroului principal Vasile, supranumit *Digenes Akritas* ("paznicul de la frontieră, cu dublă obârșie"), de origine greco-siriană, care luptă pe frontieră, împotriva tâlharilor și a dușmanilor); poemul anonim despre generalul Belizarie (sec. VIII-IX).

Romanul antic: nu este continuat după sec. IV, dar este citit. Diferite romane, cel mai celebru este din sec. XIV: *Kallimachos și Chrysorrhoe*.

Poezia se refugiază în poezia liturgică. Este o formă de retorică.

Biografia antică supraviețuiește sub forma **scrierilor hagiografice.**

Epigrama este genul preferat al bizantinului de rând.

III. ISTORIOGRAFIA BIZANTINĂ

1. Observații generale

S-a bucurat de o mare faimă în Roma clasică, având valoare politică și propagandistică, la fel și în societatea bizantină. I se asociază istoria ecleziastică, viețile sfinților, scrierile retorice și discursurile, foarte gustate de bizantini.

Istoria asigură continuitatea romană a Imperiului, de ex. Eusebiu din Cezareea sau Procopius... Dar și o fundamentală și determinantă **componentă creștină**: determinismul religios. Dacă istoria romană începea de la *Ad Urbe condita*, istoria bizantină începe de la Facerea lumii.

Istoricii bizantini sunt mult mai educați și mai erudiți decât cei din Occident: sunt obsedați de clasicism (greco-roman), imită modele clasice, scriu într-un limbaj prețios, hieratic, greoi, prea puțini se hotărăsc să scrie în limba vernaculară. Spiritul de imitație a unor modele clasice este foarte ridicat, de aceea gradul de originalitate este redus. Stereotipurile. Istoricii sunt mult mai atenți (și mai dependenți) de marile dispute teologice ale vremii.

Atenția acordată surselor: variabilă. Unii sunt martori oculari sau au acces la mărturiile contemporanilor sau la arhive imperiale sau ale aparatului administrativ.

În timp ce în Bizanț istoriografia stagnează și se cramponează în modele și imitarea clasicilor, în Occident istoriografia este un gen literar care crește în originalitate.

Cele două principale tipuri de scrieri istorice bizantine: **istoria** și **cronica:**

- **istoria** este un gen literar savant, scris îngrijit, într-o greacă în general prețioasă, cu lucrări care se continuă sau se inspiră unele din altele, care urmăresc perioade

întinse, de 50 ani și care sunt scrise (în general) din perspectivă guvernamentală și a înaltului cler. Modelul este Tucidide.
- **cronica** este un gen mai popular, scrisă într-o limbă greacă mai simplă, cu o altă audiență decât scrierile istorice.

Cronograful este un gen de expunere cronologică.
Treptat, istoricii bizantini abandonează genul istoriografic roman. Istoria este tot mai puțin practicată *in se*, dispare aproape de tot ca stil literar, făcând loc vieților sfinților și unor cronici mai degrabă moralizatoare. Scrierile hagiografice au nu atât un caracter istoric, cât moralizator.

Epoca lui Constantin este și din punct de vedere istoriografic **o epocă a începuturilor**. Momentul când se lansează istoriografia creștină, care coexistă cu cea păgână, cu care se poartă un dialog (filozofie, retorică).

Marile centre culturale ale epocii: Cappadocia, Antiohia, Berytus (Beirut), Ierusalim, Cezareea Palestinei, Alexandria, Constantinopol, Salonicul, Atena.

Eusebiu din Cezareea: *Istoria Bisericească* – foarte documentată, cunoscută, continuată și interpolată de istoricii de după el. Una dintre principalele surse pentru începuturile creștinismului. Inițiază genul hagiografiei: *Viața fericitului împărat Constantin*, lucrare panegirică scrisă după moartea împăratului; este principalul biograf al lui Constantin.

Lactantiu – scriitor creștin din sec. IV din Africa, a activat la Constantinopol în preajma lui Constantin. *De mortibus persecutorum*: despre ultimii împărați păgâni și epoca ultimelor persecuții.

Istoriografia păgână este încă foarte activă. Momentul Iulian Apostatul (361-363). **Ammianus Marcellinus**, aristocrat grec din Antiochia, stabilit la Roma. Scrie *Rerum gestarum libri*, 31 cărți, dintre care au supraviețuit 18.

Seria de biografii de împărați romani scrisă de un autor rămas anonim: *Scriptores Historiae Augustae.*

Priscus Panites - *Historia byzantina*, păstrată fragmentar, sursă importantă despre Attila și huni.

Hagiografia: model este *Viața sf. Antonie*, scrisă de Atanasie din Alexandria. Vasile din Cezareea, Grigore din Nazians, Ioan Chrysostomul (Gură de Aur).

2. Istoriografia bizantină de la Constantin cel Mare la Mehmed II Cuceritorul

În **epoca lui Justinian** constatăm apusul culturii păgâne. Numeroase scrieri din această epocă s-au pierdut, iar altele s-au păstrat fragmentar, eventual copiate și interpolate în autori de mai târziu...

Procopiu din Cezareea, considerat unul dintre cei mai mari istorici din toate timpurile. Drept modele îi revendică pe Herodot, Tucidide, Tacitus. Secretarul foarte bine informat al generalului Belizarie.

Gr. *Polemon = De bellis = Războaiele persane*, despre războaiele purtate de Justin I și Justinian, *Războiul vandal* descrie cucerirea regatului vandal din Africa și evenimentele din anii 532-548 și *Războiul cu goții*, despre războaiele contra ostrogoților din Italia și Sicilia între 536-551. Este un fel de istorie generală a epocii lui Justinian. Laudativ referitor la împărat, dar de multe ori prezintă adevărul crud.

La solicitarea lui Justinian scrie *De aedificiis*, lucrare în care prezintă construcțiile și reconstrucțiile epocii sale. Lucrare de valoare inestimabilă pentru cunoașterea istoriei militare, a topografiei și toponimiei Imperiului în timpul lui Justinian.
După moartea lui Justinian și a Teodorei, completează *Războaiele* cu o lucrare de aspră critică („pamflet grosolan") la adresa împăratului și mai ales a Teodorei: *Anecdota [Istoria secretă, Historia arcana]*.

Hesychios din Milet a scris o cronică universală/compendiu de *Istorie universală*, de la Imperiul Asirian la împăratul Anastasius (518).

Ioan Malalas a scris o cronică grecească despre istoria lumii, de la timpurile legendare ale Egiptului până la Justinian.

Topografia creştină a lui **Cosmas Indicopleustes** (Cosmas care a călătorit în India).

Bogată literatură polemică, pro și contra monofiziților, nestorienilor etc.

Explozie de scrieri hagiografice în epoca lui Justinian.

După Justinian lipsesc istoricii, dar sunt atestați unii cronicari.

Ioan de Antiohia scrie o *Cronică universală*, de la Adam la moartea împăratului Phokas (610), păstrată fragmentar. Aproximativ în epoca lui Heraklius.

Miracula Sancti Demetri, scriere hagiografică de la Salonic, în prima jumătate a sec. VII.

Theophanes din Constantinopol (sfârșitul sec. VI) scrie o *Istorie* pentru perioada de la Justinian la Mauricius, pierdută, este citată în "catalogul de lecturi" al patriarhului Photios.

George din Pisidia este contemporan al lui Heraklius, prieten al acestuia și al patriarhului Serghie, a luat parte la campania în Persia a lui Heraklius. A publicat istorii în versuri ale războaielor lui Heraklius: *De expeditione Heraclii imperatoris contra Persas, libri tres; Bellum Avaricum*.

Epoca iconoclastă aduce o reducere a activității culturale și a scrierilor literare hagiografice. Se înmulțesc **scrierile polemice.** În urma victoriei iconodulilor, literatura iconoclastă este aproape integral distrusă.

Ioan Damaschinul este unul dintre marii teologi ai creștinismului oriental. Numeroase scrieri de dogmatică, polemică, istorie, filosofie, retorică. Lucrarea *Izvorul cunoștinței* este fundamentală pentru doctrina iconodulă în lupta pentru icoane.
Singura scriere în stil clasic este relatarea despre domnia lui Mauricius a lui **Teofilact Simocatta**, în vremea lui Heraklius: egiptean născut pe la sfârșitul sec. VI, înalt funcționar, protejat al patriarhului Sergios. Publică o *Istorie* în 8 volume. Scrie despre războaiele cu Persia și despre cele cu slavii și avarii din Balcani.

Scrierile istorice din sec. VIII-XI. Dinastia Macedoneană

Sub împărații Dinastiei Macedonenilor constatăm o dezvoltare culturală remarcabilă. Împărații savanți: Leon VI cel Înțelept, Constantin VII.

Teophanes Confesorul/Mărturisitorul continuă cronica lui Synkellos (de la Dioclețian la împăratul Mihail I) și o duce mai departe. Este importantă pentru că folosește multe surse de valoare dintre care unele s-au pierdut; datorită citărilor și trimiterilor sale, s-au păstrat informații prețioase despre autori mai vechi. A fost folosit intens de către istoriografia de mai târziu. A fost tradus în latină de Anastasius, bibliotecar papal din sec. IX, fiind o sursă valoroasă pentru cronistica medievală apuseană.

George Monahul (Monachos) Hamartolos, adversar convins al iconoclaștilor, scrie o cronică universală de la Adam la moartea împăratului Teofil (842).

Compilația așa-numită *Teophanes Continuatus*, comandată de Constantin VII ca istorie oficială.

La sfârșitul sec. X: **Leon Diaconul**, contemporan cu împăratul Vasile II, martor al războaielor bulgare, scrie o lucrare istorică în 10 volume despre domniile lui Roman II, Nicefor II și Ioan Tzimiskes în stil clasicizant.

În epoca marilor convertiri la creștinism orchestrate de Bizanț se remarcă figura **patriarhului Photios**. Pregătire polivalentă, figură enciclopedică. Carieră funcționărească, iar în 858, deși laic, devine patriarh. Forțat să demisioneze în 867, revine în 877. În 886 demisionează din nou. *Biblioteca*: „Inventarul și enumerarea cărților pe care le-am citit", despre circa 400 cărți, dintre care vreo 200 necunoscute din alte surse; izvor de importanță excepțională.

Constantin VII Porfirogenetul: împăratul-savant, cea mai remarcabilă personalitate culturală a sec. X. Colecționar, artist, a preferat să se ocupe de domeniile sale predilecte și a lăsat guvernarea în sarcina socrului său amiralul Roman Lekapenos.

Lucrarea *De Ceremoniis aulae byzantinae* (Despre ceremoniile curții bizantine, Περί τῆς Βασιλείου Τάξεως), compilată în vremea sa. Descrie ceremonialul de curte de la

Constantinopol, codurile de comportament, informaţii despre momente private sau publice ale împăraţilor, de la naştere şi botez până la primirea ambasadorilor străini.
De Administrando Imperio (Despre administrarea Imperiului = Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν), lucrare parenetică care oferă sfaturi cu privire la politica internă şi externă a Imperiului şi despre duşmanii de dincolo de frontierele Imperiului.
Viaţa împăratului Vasile I (*Vita Basilii*, Βίος Βασιλείου) (bunicul său).
Ioan Genesios scrie *Istoria Constantinopolului* pentru epoca de la Leon V la Leon VI (813-886).

Compilarea *Lexiconului* aşa-zis al lui Suidas: ***Souda*** (Σοῦδα *Soũda*) enciclopedie masivă în 10 volume.

La 1045 este reorganizată **universitatea din Constantinopol.**

Poemul epic ***Digenes Akritas*** ("paznicul de la frontieră, cu dublă obârşie") celebrează viaţa şi faptele vitejeşti ale unui nobil bizantin de la frontiera anatoliană de pe Eufrat, redactat probabil la finalul sec. IX – sec. X. Amestec de motive greco-bizantine şi asiatice, apologie a luptei eroice pentru apărarea Imperiului, compilaţie a mai multor texte şi a mai multor evenimente distincte, probabil compus pentru un public aristocratic provincial. S-a păstrat doar în versiuni mai noi (sec. XII-XVII).

Sec. XI-XV este **epoca Comnenilor, Anghelilor**. Moment de vigoare culturală, creştere a numărului de scrieri (inclusiv laice). **Renaşterea din vremea Comnenilor**, care au **bogate preocupări culturale şi literare**: Alexios Comnenul, fiica sa Ana Comnena şi soţul ei Nikephoros Bryennios, Manuel Comnenul.

Entuziasmul pentru cultura şi literatura antică: Hesiod, Homer, Platon, Tucidide, Polybios, Demonstene, marii autori de tragedii sunt studiaţi şi imitaţi. Contactele culturale cu Occidentul, adeseori intermediate prin Veneţia şi Italia. Dar este probabil prima epocă în care din punct de vedere cultural Bizanţul este depăşit de Occident.

Figura reprezentativă a patriarhului **Mihail Kerularios.**

Probabil cel mai mare istoric bizantin este **Constantin Psellos** (cca. 1018-1110), cunoscut mai degrabă sub numele său monahal de **Mihail Psellos**, trăieşte sub nouă împăraţi. Cursul honorum impresionant (funcţionar laic, mănăstire). Îşi scrie memoriile sub forma unei istorii politice - *Cronografia*: vieţile împăraţilor de la Vasile II la Mihail VII. Stil preţios, model pentru retorica greco-bizantina medievală, reînnoadă tradiţia istoriografiei antice, uitate după Procopius din Cezareea.

Ana Comnena (născută 1083): singura femeie al cărei nume ne-a rămas din literatura bizantină. Excelentă educaţie clasică (Homer, Tucidide, Polybius). Amestecată în luptele de culise ale epocii Comnenilor, scrie *Alexiada* (istoria apologetică a domniei tatălui ei Alexios

I) închisă în mănăstire. Simţ narativ, darul analizei şi al compoziţiei, bogăţia documentaţiei, atenţie pentru personaje şi detalii.

Ioan Kinnamos, secretar al lui Manuel Comnenul, l-a însoţit în campaniile din Europa şi Asia Mică, probabil a participat şi la marea înfrângere de la Myriokephalon (1176). Influenţat de Herodot, Xenofon, Procopius. Scrie o *Istorie* (neterminată) despre domniile lui Ioan şi Manuel Comnenul (1118-1176). O continuă pe Ana Comnena. Apărător zelos al ideii de Imperiu Roman în faţa pretenţiilor Papei şi ale împăraţilor Sf. Imperiu Romano-German.

Ana Comnena este continuată şi de **Niketas Akominatos** (cunoscut drept **Choniates** – din oraşul Chonae din Asia Mică), cel mai important istoric al sec. XII-XIII. Singurul istoric martor ocular al ocupării Constantinopolului de către Cruciada IV şi a translaţiei puterii bizantine la Niceea, unde se refugiază la curtea împăratului Theodor Laskaris. Scrie o voluminoasă *Istorie* în 20 vol., de la Ioan Comnenul până la Cruciada IV şi începutul Imp Latin. "Un Villehardouin bizantin" (cf. H.E. Barnes).

Eustachios, arhiepiscopul Salonicului: *Istoria cuceririi Tesalonicului de către normanzi* (1185).

Georgios Kedrenos, cronicar, a trăit pe vremea lui Alexios Comnenul: *Istoria* de la 811 până la începutul domniei lui Isaac Comnenul, 1057.

Ioan Zonaras: autor din sec. XII: *Istoria* de la Facerea Lumii până la urcarea pe tron a lui Ioan Comnenul în 1118. Un adevărat manual de istorie universală. Apel frecvent la clasicii greco-latini.

Cronica universală a lui **Constantin Manasses** prima jumătate a sec. XII: până la urcarea pe tron a lui Alexios Comnenul în 1081 (publicată de Ioan Bogdan).

După 1204, personalitatea reprezentativă este **Nikephoros Blemmydes**. După 1204 se refugiază din Constantinopolul ocupat de latini în teritoriile Imperiului de la Niceea. Apărător strict al rigorii ortodoxe şi inamic al Unirii. Are doi discipoli: în preajma sa se formează viitorul istoric Giorgios Akropolites; împăratul Ioan III Doukas îi încredinţează educaţia fiului său, viitorul Teodor II Laskaris. Scrie două *Autobiografii*. Lucrarea *Statuia imperială*, dedicată discipolului său Teodor II, reprezintă idealul de guvernare imperială. Zugrăveşte un suveran ideal, cu numeroase calităţi şi virtuţi. Rostul împăratului este acela de a se îngriji de bunăstarea poporului şi de a-l conduce spre binele suprem. Model de autoritate imperială închipuită în contextul refugierii Imperiului la Niceea după 1204.

Georgios Akropolites: născut la Constantinopol, se refugiază la Niceea, unde este înalt funcţionar imperial. Revine la Constantinopol împreună cu împăratul „eliberator" Mihail Paleolog. Important în diplomaţia bizantină, negociator pentru Unirea Bisericilor din cadrul Conciliului de la Lyon 1274. Opera sa principală este *O istorie a Imperiului Bizantin* pentru 1203-1261, printre cele mai importante opere istoriografice bizantine, izvor fundamental pentru perioada de la căderea Constantinopolului la Imperiul de la Niceea. Îl continuă pe Niketas Choniates. Naraţiune bine informată şi credibilă a evenimentelor.

Teodor II Laskaris este unul dintre cei mai profunzi și mai culți împărați bizantini, format de Nikephoros Blemmydes și Georgios Akropolites, hrănit cu ideile elenismului și ale clasicismului. A lăsat o corespondență foarte interesantă, a strâns în jurul său un cerc de oameni de cultură și savanți, a scris lucrări de filosofie, teologice, științe naturale, matematică.

Genuri literare mai puțin prețioase în **limba greacă vernaculară**: poezie, poeme politice, romane cavalerești.

Genul romanelor cavalerești este prezent în literatura bizantină a sec. XIII-XV. Posibilă contaminare cu romanul cavaleresc francez/apusean, în epoca Cruciadelor. ***Belthandros și Chrysantza***, scris de un autor anonim, probabil în sec. XIII-XIV și transformat în sec. XV. Călătoria „inițiatică" a lui Belthandros și dragostea lui pentru Chrysantza. Similar: *Kallimachos și Chrysorrhoe*.

În contextul prezenței latine în teritoriile bizantine și în Orient, se cristalizează o întreagă lume greco-latină, de multe ori greci (levantini) de credință catolică, unii dintre ei fac carieră în spațiul occidental, alții în spațiul bizantin.

Ioan de Naupaktos (Lepanto), sec. XIII, mitropolit de Naupaktos, implicat în viața politică și culturală a despotatului Epirului. Lider al clerului bizantin „patriot", anti-latin, anti-Unire, dar și anti-Niceea. Admirație pentru Antichitate și clasicism

Georgios Bardanes, sec. XIII, mitropolit de Korkyra (Corfu), de la Atena la Niceea și în Epir, face parte din tabăra dură a clerului grec care susține independența ecleziastică a Epirului.

Demetrios Chomatenos, arhiepiscop al Ohridei, apropiat al primilor doi. Îl unge împărat al Salonicului pe despotul Teodor al Epirului.

Sec. XIV-XV. Căderea Constantinopolului

Deși din punct de vedere politic și teritorial Imperiul este muribund, cunoaște o mare efervescență culturală efervescentă, mai ales Constantinopolul, Mystra, Salonicul: școli, mari dezbateri dogmatice (isihasmul și problema Unirii Bisericilor). **Mulți dintre împărații Cantacuzini și Paleologi sunt adevărați erudiți, în spirit renascentist:** Mihail VIII, Andronic cel Bătrân, Manuel II, Ioan VI Cantacuzino.

"Renașterea" din vremea Paleologilor este contemporană cu Renașterea italiană. Înflorirea generală a culturii deși, paradoxal, niciodată Bizanțul nu a fost mai mic, mai slab, mai sărac și mai xenofob... Cultura bizantină nu se mai face exclusiv la Constantinopol, ci și la Niceea (Curtea Imperială a lui Theodor Laskaris), Trapezunt, Arta sau Mystra.

Autorii bizantini beneficiază de **formație clasică și spirit multilateral**: sunt istorici, filosofi, teologi, polemiști, artiști, retori, matematicieni, oameni de știință, geografi, gramaticieni. **Prin intermediul Veneției, importantă influență bizantină asupra artei renascentiste italiene.**

Ioan VI Cantacuzino: după abdicare (1354), se retrage la mănăstire și se dedică științei: memorialistică, lucrări teologice, polemice. *Istoriile* (cunoscută ca *Memoriile*): deși pornește de la premisa obiectivității, lucrarea justifică faptele proprii și ale partizanilor politici, respectiv îi defăimează pe adversari. Lucrarea este valoroasă pentru informațiile sale din sursă primară despre istoria bizantină și istoria Balcanilor.

Pachymeres: după 1261 revine de la Niceea la Constantinopol. Cultivat, partizan al taberei „naționale", potrivnice latinilor și Unirii. Lucrări de retorică, filosofie, corespondență și o scriere istorică cu caracter autobiografic, despre perioada de la 1261 până la începutul sec. XIV.

Nichifor Calist Xanthopulos, la începutul sec. XIV, scrie o *Istorie bisericească*, care s-a păstrat fragmentar.

Nichifor Gregoras, sec. XIV. Este unul dintre cei mai mari oameni de cultură din istoria Bizanțului, contemporan și comparabil cu marii umaniști ai Italiei. A scris în aproape toate domeniile științei: religie, filozofie, științe, lăsându-ne să surprindem frânturi de civilizație. În disputa isihastă a fost împotriva lui Varlaam, dar a sfârșit ca unionist și a fost persecutat și închis pentru asta. Cea mai importantă lucrare a sa este *Istoria romană* în 37 cărți, pentru perioada 1204-1359.

Evenimentele din 1453 i-au impresionat și marcat pe contemporani, mai ales pe martorii asediului și ai cuceririi. Acum scriu patru istorici reprezentativi: Patru istorici: Georgios Phrantzes – Dukas – Laonikos Chalkokondyles – Critobul din Imbros.

Georgios Phrantzes: *Chronica* ce acoperă perioada 1258-1478, de la finalul Imperiului de la Niceea la înstăpânirea otomanilor asupra teritoriilor bizantine. Martor ocular al căderii Constantinopol, este capturat de otomani, se răscumpără și se refugiază la Mystra, unde este consilier al lui Constantin Dragases. Este istoricul dinastiei Paleologilor și al ultimului stat bizantin.

Dukas este originar din Asia Mică, scrie într-o limbă vernaculară destul de simplă. Scrie o *Istorie* a perioadei 1341-1462. Martor ocular al căderii unor teritorii bizantine și al Constantinopolului, despre care vorbește cu emoție.

Laonikos Chalkokondylos este originar din Atena, nu pune în centrul *Istoriei* sale (*Historiarum demonstrationes*) Imperiul Bizantin sau Constantinopolul sau dinastia Paleologilor, ci tânărul și expansivul Imperiu Otoman. Este printre primii istorici care emit considerații cu privire la semnificația turcilor în istorie. Lucrarea sa este mai degrabă o

istorie a Imperiului Otoman şi a sultanilor săi, dar vorbeşte pe larg și despre popoarele din Balcani: sârbi, bulgari, bosnieci, români. Se inspiră din Herodot şi Tucidide, pune discursuri în gura personajelor sale și oferă informaţii nu întotdeauna corecte.

Critobul din Imbros: *Istoria* [*De rebus gestis Mechemetis II*] îl imită pe Tucidide și scrie o istorie elogioasă dedicată lui Mehmed II, pentru perioada 1451-1467. Este ultimul istoric bizantin (grec) din Evul Mediu.

Marile dispute ale vremii (problema Unirii cu Biserica Romană și disputa isihastă) produc o literatură impresionantă**:** trei autori importanţi: Ioan Bekkos – Demetrios Kydones – Bessarion de Niceea.

Ioan Bekkos (sfârșitul sec. XIII) este la origine potrivnic Unirii, apoi adept al ei, influenţat fiind de Blemmydes. Patriarh al Constantinopolului, apoi aruncat în închisoare de Andronic II, care a denunţat Unirea. Tratatul *Despre unirea și pacea dintre Bisericile Vechii și Noii Rome*.

Demetrios Kydones (sec. XIV) este originar din Salonic, face studii la Milano și are legături strânse cu Italia; este un bun cunoscător al limbii latine. Adept al Unirii. Scrie numeroase scrieri polemice, teologice, filosofice, apologii în favoarea Unirii, a tradus în greacă *Summa Theologiae* a lui Toma d'Aquino.

Bessarion de Niceea (vezi mai jos).

Oponenţii Unirii și-au avut și ei literatura lor, dar nu se compară cu cea a unioniștilor:

Grigorie din Cipru.
Marcu Eugenicul este mitropolitul Efesului (Marcu din Efes), a refuzat să semneze actul unirii de la Ferrara-Florenţa.
Ghenadios Scholarios este ultimul polemist important al Bisericii Constantinopolitane și primul patriarh de sub otomani. A participant la Conciliul de la Ferrara-Florenţa, iniţial a pledat pentru Unire apoi, sub influenţa lui Marcu din Efes, devine oponent. Teolog și savant multilateral, cu preocupări în toate domeniile importante ale ştiinţei vremii. *Tânguire pentru nenorocirile vieţii mele* este o lucrare cu detalii autobiografice și situaţia Bisericii în primii ani ai stăpânirii otomane. *Chronografia* este o scriere istorică de la Adam la 1472.
Filosofia bizantină a epocii este reprezentată de **Georgios Gemistos Plethon**. Entuziast vizavi de elenismul antic, admirator al lui Platon, și-a petrecut o bună parte din viaţă la Mystra, capitala culturală a despotatului Moreei și l-a însoţit pe împăratul Ioan VIII la Conciliul de la Ferrara-Florenţa.

Istoriografia bizantină prezintă interes și din perspectiva istoriei românești. Sursele bizantine sunt primele care vorbesc sistematic despre români (vlahi).

Istoricii bizantini sunt pragmatici și sunt atenți la neamurile care intră în sfera de interes a politicii și diplomației bizantine, de ex. popoarele barbare din nordul Mării Negre sau din Balcani, a căror existență este bine documentată. Interes pentru romanitatea sud-dunăreană, care trăiește în spațiul balcanic, pe care împărații bizantini pretind să-l stăpânească, și care este un neam suficient de bine individualizat și activ, pentru a primi atenția istoriografiei bizantine. Din același motiv, interesul ei pentru spațiul nord-dunărean este minimal.

Care sunt istoricii interesați de romanitatea sud-dunăreană? Kekaumenos, Ana Comnena, Ioan Kinnamos, Theodor Prodromos, Nichita Choniates etc. Istoriografia reflectă concepțiile politice și ideologia politică bizantină, pe care Imperiul o practica vizavi de populațiile din interiorul (vlahii, bulgarii, armenii) sau din afara frontierelor sale (Imperiul Persan, arabii, turcii selgiucizi, turcii otomani).

Raportarea istoriografiei bizantine la originea (romană) a vlahilor (românilor): istoricii bizantini sunt conștienți că aceștia sunt de **origine romană** (o atestă limba neolatină pe care o vorbeau vlahii și în care bizantinii distingeau foarte bine vechea latină) dar, cu foarte puține excepții (Constantin VII Porfirogenetul) ei ocultează, ignoră această origine, insistând că vlahii sunt *daci, geți, besi, misieni*, chiar *sciți*. Motivul rezidă în afirmarea exclusivității originii romane a bizantinilor, componentă fundamentală a filozofie politice bizantine.

Despre vlahi (români), istoriografia bizantină lansează câteva **leitmotive**: vlahii trădători, necredincioși, priviți cu suspiciune și dispreț, înclinați spre nesupunere și rebeliune (Kekaumenos, Niketas Choniates), vlahii neînfricați, vlahii nebiruiți, eroism (autorii din sec. XIII-XV, cu referire la marilor conflicte cu latinii și turcii), vlahii (românii) generoși, patroni ai Bisericii, donatori și susținători ai Bisericii (sec. XVI-XVII).

IV. BIZANȚUL ȘI RENAȘTEREA ITALIANĂ

Printre **factorii apariției și dezvoltării Renașterii italiene**, unii sunt în legătură directă cu Imperiul Bizantin:

- interesul și entuziasmul pentru Antichitate (inclusiv pentru cea răsăriteană),
- prezența unor stăpâniri bizantine în Italia și Sicilia, pe locul unor vechi colonii grecești (Grecia Magna) (inclusiv importante mănăstiri),
- exodul grecilor din teritoriile bizantine din fața pericolului arab și otoman (anterior: latin, normand), influența gândirii grecești asupra Renașterii. Italia este Koblenzul emigrației grecești (cfr. N. Iorga, *Bizanț după Bizanț*),

- influența cărților și manuscriselor antice și medievale aduse de grecii bizantini în Italia în vremea Renașterii, mai ales numărul mare de scrieri ale unor clasici greco-latini, necunoscute sau considerate până atunci pierdute,
- prestigiul limbii și literaturii grecești,
- răspândirea temei pericolului otoman,
- Lumea Levantului.

Figuri de greci bizantini care sunt asociați cu Renașterea (timpurie):

Varlaam din Calabria: teolog unionist, antiisihast, petrece timp la Salonic, Muntele Athos, Constantinopol, Occident (curtea papală de la Avignon). L-a marcat pe Petrarca (care a luat lecții de greacă de la Varlaam) și pe Boccaccio.
Leontios Pilatos: discipol al lui Varlaam, familiar în Grecia și Italia. A început o primă traducere în latină a lui Homer.
Marile personalități bizantine care au influențat direct Renașterea italiană:

Manuel Chrysoloras: originar din Constantinopol, profesor, retor, filosof. A călătorit în Italia, a predat la universitățile din Florența, Milano și Pavia, apoi a călătorit în Franța, Anglia, Spania, a devenit apropiat al Curiei papale, care l-a trimis în Germania pentru a sensibiliza spiritele pentru Unirea Bisericilor, a participat la Conciliul de la Konstanz. Scrierile sale nu sunt de o deosebită valoare, dar a fost celebru și a influențat Renașterea și pe umaniști, transmițând un anumit entuziasm față de literatura și cultura greacă.
Gemistos Plethon – cf supra.
Bessarion de Niceea: născut la începutul sec. XV la Trapezunt, studii la Constantinopol, unde cunoaște pe un umanist italian care îi transmite interesul pentru antichități și Antichitate. Călugăr, studii la Mystra, cu Plethon, arhiepiscop de Niceea, îl însoțește pe împărat la Conciliul de la Ferrara-Florența și influențează desfășurarea negocierilor pentru Unire. Treptat a trecut de partea unioniștilor. Se implică în viața culturală a Italiei de pe poziții de egalitate cu umaniștii italieni. Numit cardinal, se întoarce în Italia și se stabilește la Roma, unde locuința sa devine un punct de întâlnire a umaniștilor, Lorenzo Valla sau Poggio Bracciolini (prietenii săi). **Avantajul cunoașterii celor două limbi clasice:** Lorenzo Valla îl numește „cel mai grec dintre latini și cel mai latin dintre greci". Are **printre cele mai bune biblioteci ale Renașterii** (prin achiziții și comenzi de a i se copia manuscrise), și-o donează Veneției, unde a devenit unul din principalele fonduri ale Bibliotecii Marciana (Biblioteca Sf. Marcu). Preocupat de pericolul otoman și sensibil la ideea de Cruciadă.
Activitatea sa literară: lucrări de polemică, apologii pentru Unire, ex. împotriva lui Marcu din Efes, traduceri din autori clasici, filosofie (apologii ale platonismului).
Bessarion este **exemplul perfect de sinteză renascentistă greco-romană**.

XI. COMMONWEALTHUL BIZANTIN.

BIZANȚ DUPĂ BIZANȚ

I. INTRODUCERE

Commonwealthul bizantin se naște cu mult înainte de 1453, se cristalizează de-a lungul istoriei Imperiului Bizantin, începând cu epoca năvălirilor barbare, atunci când numeroase neamuri au bătut la porțile Bizanțului și își continuă existența de-a lungul secolelor.

”Bizanț după Bizanț” este o sintagmă care aparține lui Nicolae Iorga, care definește fenomenul de continuitate al ideilor bizantine în spațiul Commonwealthului, după căderea Constantinopolului la 1453.

Conform lui Justinian, **diplomația este ”știința guvernării barbarilor”**. Ea compensează slăbiciunea militară și presupune câteva instrumente: subsidiile, potențarea vanităților căpeteniilor barbare, creștinismul. Neamurile barbare care se așează în preajma sau chiar în interiorul frontierei bizantine întrețin relații comerciale, politice, nu în ultimul rând culturale cu bizantinii: unele populații dispar (hunii, gepizii, avarii, vechii bulgari, pecenegii și cumanii), altele supraviețuiesc (slavii) și marchează pe termen lung istoria Bizanțului. **Procesul de aculturație a barbarilor**.
Printre fenomenele istorice cu impactul cel mai mare pentru Imperiul Bizantin au fost **năvălirile neamurilor slave**, primele pe la 570-580 și **așezarea pe termen lung a slavilor în provinciile bizantine de la sudul Dunării** pe la 610-630, care au reconfigurat din punct de vedere etnic și cultural, pe termen lung, Balcanii. Recuperarea culturală, lingvistică și etnică a părții sudice a Balcanilor de către Bizanț în sec. IX nu schimbă peisajul Peninsulei Balcanice în ansamblu care, prin constituirea statelor sud-slave, prin importurile masive de cultură bizantină și prin adoptarea creștinismului răsăritean, devine unul din teritoriile principale, pe termen lung, ale Commonwealthului. Același lucru se poate spune despre spațiul nord-pontic, în care se naște Rusia kieveană, mai târziu cnezatul (țaratul) rus.

Commonwealthul bizantin este un spațiu cultural format din Imperiul Bizantin și lumea care a gravitat (permanent sau în anumite perioade istorice) în jurul lui, în timpul existenței sale și după aceasta (Bizanț după Bizanț). Acțiunea milenară a Bizanțului, „... prin care această unitate politică și culturală, veșnic în mers, își apropia de la sine, avînd aerul că nu se preschimbă, tot ce intra în cercul său de acțiune, atît de întins” (N. Iorga, *Bizanț după Bizanț*). (Spațiul românesc este parte a acestui Commonwealth și a Bizanțului de după Bizanț.)

Este o **comunitate care este legată prin niște elemente comune** bine conturate: limba greacă – elenismul – ortodoxia – ideea de Imperiu – Levantul:

- **ortodoxia** este liantul cel mai puternic al lumii post-bizantine. Comunitatea întru ortodoxie (creștinism răsăritean) leagă societăți foarte diverse, supuse Imperiului Otoman sau nu, din Rusia până în Egipt.
- Nimeni din Răsărit nu a negat vreodată **întâietatea Împăratului și a Patriarhiei de la Constantinopol**. Solidaritate în cadrele aceleiași comunități – dincolo de rivalitățile de moment ale Bizanțului cu bulgarii, armenii, latinii. Imperiul și-a păstrat prestigiul și în fața asediatorilor sau a celor care îi dădeau lovituri decisive.

Canalele de comunicare care transmit ideea bizantină (înainte și după căderea Constantinopolului):

- **lumea care rămâne în Constantinopol după 1453** și mai ales lumea care gravitează în jurul **Patriarhiei** asigură continuitatea vieții bizantine. Ideea bizantină nu ar fi putut supraviețui fără Constantinopol,
- **emigrația și coloniile greco-levantine**: în insule, în Levant, în Occident: Veneția, Paris, Germania: călugări, aristocrați, negustori, dascăli, editori și comentatori de texte clasice, caligrafi, artiști (El Greco), aventurieri de felul lui Iakob Heraklid – Despotul. Italia – Koblenzul emigrației grecești (cf. N. Iorga, *Bizanț după Bizanț*),
- **țările din spațiul sud-est-european (țările sud-slave, Țările Române, Rusia) preiau o serie de elemente din ideologia politică, practica politică, structurile sociale, tradițiile culturale bizantine**, mai cu seamă Biserica, liturghia și ceremonialul bisericesc.
- Marile și atotputernicele **mănăstiri**, mai ales cele de la **Muntele Athos, Locurile Sfinte**: locuri unde se transmit și copiază manuscrise, unde se întâlnesc de la simpli călugări la episcopi, mitropoliți și patriarhi greci, sud-slavi, ruși, sirieni, armeni, latini..., aici se conservă și transmit nu numai tradițiile Ortodoxiei, ci și elemente politice și culturale ale vechiului Imperiu, între Egipt și Rusia, între Jerusalim și Țările Române... Muntele Athos (mănăstirile Hilandar, Zografu etc.), Târnovo, Rila, Kiev, mănăstirile din Constantinopol (ex. mănăstirea Stoudios) și Patriarhia,
- **Lumea pestriță a greco-levantinilor în mișcare**: călugări și ierarhi, aristocrați, negustori, soli, militari, spioni, cu rosturi politice, diplomatice sau legate de Biserică, hirotoniri, afaceri, probleme juridice,

Un exemplu de transfer instituțional dinspre Imperiul Bizantin spre Commonwealth este termenul "țar", cf. lat. Caesar și gr. (biz.) *kaisar*, corespondentul bizantinului *basileus*. Istoria utilizării titlurilor, mare varietate semantică, cu posibile confuzii.

Numeroase **exemple de proclamări de țari în Bulgaria** (primul țarat, cel de-al doilea țarat), **Serbia, Rusia**, cu conotații imperiale evidente, afirmare a propriei ideologii imperiale și de anulare a unicității titlului imperial de la Constantinopol. De ex. Simeon al Bulgariei, Ioniță cel Frumos (împărat al vlahilor și bulgarilor), Ioan Asan II (țar al bulgarilor și al grecilor), Ștefan Uroș IV Dušan (împărat și autocrat al sârbilor și romeilor, *Imperator Rasciae et Romaniae*), până și împăratul Baldouin de Flandra al Imperiului Latin de Răsărit se intitulează *imperator Romaniae* (*Dei gratia imperator Romaniae semper augustus*). Mai

ales după căderea Constantinopolului, Rusia s-a afirmat și proclamat ca moștenitoare și continuatoare a Imperiului Bizantin, proclamându-se **a Treia Romă**.

Titulatura imperială este un model și o întreagă lecție de ideologie politică bizantină pentru Commonwealthul bizantino-slav.

Importurile instituționale bizantine în spațiul românesc.

II. STUDIU DE CAZ: BULGARIA

Bulgaria se naște pe teritoriul fostelor provincii romane și bizantine Tracia, Macedonia, Moesia, Illyricum, ocupate de **populațiile slave** în sec. VII-VIII. Acestea au creat aici câteva mici uniuni de triburi (*Uniunea celor șapte triburi*), peste care s-au suprapus pe la 680-681 **vechii bulgari**, care se sedentarizează și constituie un **hanat**, în care elementele politice vechi bulgare se amestecă cu cele slave și bizantine. Vechii bulgarii au reprezentat elita politică și militară a hanat, însă, în timp, au fost asimilați din punct de vedere etnic de masa slavă. În **momentul creștinării bulgarilor sub Boris / Mihail**, acest proces nu era încheiat încă.

Teritoriile pierdute de Bizanț în favoarea slavilor (bulgarilor) erau provincii foarte bogate, cu mare potențial agricol și viață urbană înfloritoare și, în plus, situate nu departe de Constantinopol.

Atenția specială pe care Imperiul Bizantin i-a acordat-o întotdeauna Bulgariei.

1. **Creștinarea.** Până la Boris, stare în general conflictuală: politica hanilor bulgari a fost în general anti-creștină, pentru că au asociat creștinismul cu creșterea influenței bizantine. Dar **influența bizantină în Bulgaria este în creștere**, mai ales **ca urmare a creștinării hanului, a familiei și curții sale și a prezenței unor importante comunități creștine** (greci, slavi grecizați, prizonieri bizantini). Comunitățile vechilor bulgari (rămășițe ale vechii elite tribale războinice) rămân păgâne și se revoltă împotriva creștinismului.

Conform doctrinei politice, Bizanțul a înțeles că, convertindu-se, Boris și bulgarii acceptă și suzeranitatea Bizanțului.

Informații despre **frământările religioase ale lui Boris și ale bulgarilor** răzbat din două documente excepționale: **scrisoarea patriarhului Photios către Boris și scrisoarea papei Nicolae către Boris** (răspuns la o scrisoare a lui Boris – pierdută). Boris dorește ierarhie bisericească proprie, separată de Patriarhia Constantinopolului, dar se lovește de refuzul Bizanțului, de aceea se orientează spre franci și papalitate. În cele din urmă, patriarhul Ignatios trimite un **arhiepiscop** în Bulgaria. Șansa nesperată a moștenirii chirilo-metodiene: alungați din Marea Moravie, o parte din discipolii lui Metodie (Clement și Naum) se refugiază în Bulgaria, unde Boris înțelege exact că creștinismul chirilo-metodian în limbă slavă (**liturghia slavă**) este ceea ce are nevoie pentru a asigura echilibrul între tradițiile slavo-bulgare și pretențiile politice și ecleziastice ale Imperiului. **Clement și Naum** devin sfetnici apropiați ai lui Boris. Clement activează la Ohrida, unde în anul 893 este numit

episcop. Naum activează la Pliska și Preslav; ambii participă la **mare dezvoltare culturală (slavonă) din vremea lui Simeon**.

Paradox: în momentul în care absorbția Bizanțului în Bulgaria este la cote maxime (literatură, instituții, creștinism) și locul ei în Commonwealth este asigurat, Imperiul și Bulgaria se află într-un conflict aprig și prelungit (cf. D. Obolensky).

2. Hanul Simeon: Crescut la Constantinopol, primește o educație politică bizantină, era convins de superioritatea absolută a tot ceea ce este bizantin. Și-a dorit să devină împărat, dar împărat al Imperiului Bizantin și să facă din capitala sa Preslav un al doilea Constantinopol.

Stare de război cvasi-permanentă cu Imperiul. În august **913 asediază Constantinopolul**, o lună mai târziu este **încoronat „împărat al bulgarilor"** (pas înainte spre Împărat al Romeilor). Bizantinii îi promit că o fiică a sa se va căsători cu împăratul Constantin VII. Noi atacuri în teritoriile bizantine: în anul 917, administrează o grea înfrângere bizantinilor în **lupta de la Anchialos** (Pomorie). Simeon devine **stăpânul virtual al Peninsulei Balcanice**. În iarna anilor **924-925: se proclamă „împărat al bulgarilor și al romanilor".** Îl ridică pe arhiepiscopul Bulgariei la rang de **patriarh.**

(Constantin VII Porfirogenetul la masă împreună cu țarul Simeon, manuscris bizantin, sec. XIII, cf. Wikipedia)

După moartea lui Simeon (anul 927), urmează **Petăr**, fiul său, căruia Bizanțul îi recunoaște titlul imperial, dar din punct de vedere ierarhic subordonat împăratului de la Constantinopol. Recunoașterea transformării arhiepiscopiei bulgare în patriarhie, dar aceasta este mutată de la Preslav la Silistra. Căsătoria cu Maria, fiica lui Constantin VII.

În anul 965, Petăr reia politica agresivă a tatălui său și atacă teritoriile bizantine. Diplomația bizantină apelează la **rușii lui Sviatoslav**, cumpărați cu o sumă uriașă de bani. **Sviatoslav** trece Dunărea și ocupă o bună parte din Bulgaria, dar se întoarce împotriva Bizanțului și vrea să cucerească Constantinopolul. Își așează capitala undeva la gurile Dunării: Micul Preslav, pregătind o mare campanie a rușilor, maghiarilor și pecenegilor contra Imperiului. Este înfrânt grav la Silistra de împăratul Ioan Tzimiskes, ulterior fiind ucis la cataractele

Niprului de către pecenegi. Campania victorioasă a lui Ioan Tzimiskes în Bulgaria, care îi înfrânge pe ruși și pe bulgari.

3. **Răscoalei Bulgariei sub Samuel la 976** îi răspunde **noul împărat Vasile II** printr-o campanie pregătită cu minuțiozitate. **Marea bătălie din trecătoarea Kleidion (1014)**. Vasile II **Bulgaroctonul.** Destrămarea Țaratului bulgar, al cărui teritoriu este ocupat integral și integrat în sistemul administrativ bizantin. Recuperarea Peninsulei Balcanice până la confluența Dunării cu Drava.

III. STUDIU DE CAZ: RUSIA

1. Interesul tradițional al Imperiului Bizantin pentru arealul nord-pontic, de la gurile Dunării la Caucaz:

- rezervor de popoare migratoare, care puteau ataca teritoriile bizantine sau puteau fi folosite împotriva neamurilor amenințătoare (cimerieni, sciți, sarmați, goți, huni, avari, bulgari, chazari, maghiari, pecenegi, cumani, tătari),
- mare potențial comercial: materii prime care interesau comerțul bizantin: lemn, cereale, sclavi, miere, ceară, sare, militari (mercenari ruși, varegi).

Aspecte geografice:

- salba de colonii greco-bizantine de pe litoralul pontic: Messembria – Callatis – Tomis – Tyras (Cetatea Albă, pe Nistru) – Olbia (pe Bugul de sud) – acces la Nipru – **Crimeea:** Chersonesos – Soldaia (azi Sudak) – Theodosia/Caffa (azi Feodosiya) – Nymphaion (azi Geroevskoye) – Panticapeum (azi Kerch) – Phanagoria – acces la Don (gr. Thanais) – Sebastopolis – Petra – Munții Caucaz – Georgia (Iviria) - Abhazia – Alania,
- avantajul geografiei: seria de fluvii (Dunăre – Prut – Nistru – Bugul de sud – Niprul – Donul – Volga) care urcă paralel în „continentul" nord-pontic și în stepele ruse, fiind importante căi de acces pentru caravanele de negustori. În continuare, stepele ruse permit accesul spre Mongolia și China, iar regiunea Georgiei – Caucazului – Armenia sunt spații strategice, important de controlat pentru a preveni atacurile Imperiului Persan sau ale neamurilor barbare. Geografia istorică a Rusiei a fost modelată în evul mediu de relația specială dintre stepă și marile fluvii, care curg de la nord spre sud,
- **spațiul pontic și nord-pontic are un important potențial de intermediere între aria balcano-mediteraneană (Imperiul Bizantin) și aria stepelor ruse. Prezența semnificativă a Bizanțului într-un spațiu care devine, pe termen lung, parte a Commonwealthului bizantin**, prin oameni, mărfuri (colonii, comerț), idei (misionarii creștini, primele mănăstiri), armate (campanii împotriva neamurilor barbare).
- **drumul de la varegi la greci:** traseul comercial tradițional (Marea Baltică – Marea Neagră), cale militară. Important pentru întemeierea statului rus.

2. Primele centre de putere ale Rusiei se găsesc pe axa Novgorod – Kiev și pe cursul Niprului mijlociu: **Novgorod** (în promixitatea varegilor), Rostov (pe Don), Suzdal, Chernigov (orientat spre Donul inferior și Marea Azov), Pereiaslav (Pereiaslavl Khmelnytskyi), **Kiev** (proximitate cu spațiul nord-pontic și lumea bizantină și cnezatele ruse apusene).

(Rusia sec. X)

Orientarea Rusiei medievale: Bizanțul este doar unul dintre parteneri, alături de legăturile cu **Scandinavia**, care sunt foarte strânse pe linie dinastică (dinastia lui Rurik), militară și comercială. Novgorodul; Polonia, Ungaria și Europa Centrală, centrele de putere ale pecenegilor și cumanilor din spațiul nord-pontic, Caucazul. Marile constante ale politicii externe ruse, mai ales începând cu Petru cel Mare: Baltica și Marea Neagră (Strâmtorile).

3. Legăturile timpurii ale Kievului cu Bizanțul. Creștinarea

Încă din sec. X, numeroase întâlniri: **militare** (atacurile rușilor asupra Constantinopolului, folosirea lor ca aliați în diferite întreprinderi militare sau diplomatice bizantine, mercenari în armata imperială), **legături comerciale** (interesele negustorilor bizantini în spațiul rus, interesele negustorilor ruși în piața coloniilor bizantine și la Constantinopol), **impactul creștinismului** (Olga – creștinare fără ecou; momentul Vladimir), **căsătoriile dinastice ruso-bizantine** (sunt numeroase, cea mai cunoscută este a cneazului Vladimir cu prințesa Ana Porfirogeneta, fiica împăratului Roman II și sora lui Vasile II, în anul 988).

(Creștinarea Olgăi, manuscris sec. XIII, cf. Wikipedia)

Procesul de creștinare al rușilor. Botezul lui Vladimir este un eveniment databil, dar creștinarea țării este un proces lung, cu profunde consecințe pentru instituțiile sociale, viață economică, producție, muncă, dezvoltare urbană, comportamente publice, viață privată, dietă, cultură vizuală și scrisă, idei morale, filosofice, modul de înțelegere a lumii.

Din punct de vedere instituțional, Biserica Rusă se subordonează Patriarhiei Constantinopolului prin **mitropolitul Rusiei**, cu sediul la Kiev și prin rețeaua de episcopi (încă în vremea lui Vladimir). Creștinismul este cel mai bine implantat pe axa nord – sud, Novgorod – Kiev și pe Niprul mijlociu. **Construirea de biserici și mănăstiri**: Kiev – Catedrala Sf. Sofia (cf. modelului de la Constantinopol), bisericile Sf. Gheorghe, Sf. Irina, mănăstirea Lavra Pečerska, bisericile din Novgorod, Polotsk, Berestovo, Pereiaslavl, Suzdal, Smolensk, Peremysl.

4. Receptarea influenței bizantine în structurile sociale, instituții politice, viață spirituală, cultură. Impactul cultural al creștinismului asupra societății ruse

Arta și cultura bisericească receptează intens cultura bizantină, parțial intermediată de către spațiul sud-slav (carte liturgică, oameni, instituții, curente de idei). Nașterea tradițiilor (mitologiei) cu privire la creștinare: mănăstirea de la Lavra Pečerska (model monastic pentru Rusia, cu reguli monastice introduse de sf. Teodosie de la Kiev); primii sfinți ai Rusiei: Boris și Gleb (fiii lui Vladimir cel Mare, martirizați în 1015, sanctificați în 1071. Viața lor a fost scrisă de Nestor), *Cronica vremurilor trecute* a lui Nestor (cca. începutul sec. XII, cuprinde importante mituri fundaționale și ale creștinării).

Transferul de ideologie politică de la Imperiul Bizantin în Rusia kieveană (Rusia) (ex. autocrația, țarismul, subordonarea Bisericii față de puterea politică autocrată) este un excelent exemplu de adoptare și adaptare, absorbire a modelului bizantin într-una din țările Commonwealthului.

Cazul titlului imperial: Afirmarea propriei ideologii imperiale, susținându-și pretenția pe succesiunea Imperiului Bizantin (*translatio Imperii***).** Din sec. XIV, marii cnezi ai Rusiei construiesc teoria celei de-a treia Rome, în condițiile în care Imperiul este tot mai neputincios și căderea Constantinopolului este iminentă, vezi fraza memorabilă a cneazului Vasile I (începutul sec. XV): „Avem o Biserică, dar nu și un împărat!". Dar și idei de tipul: Biserica și Imperiul nu pot fi separate, un împărat ecumenic este indispensabil pentru ortodoxie... Ideea că marele cnezat al Moscovei este predestinat să asume demnitatea imperială, mai ales după căderea Constantinopolului.

În anul 1472, **marele cneaz Ivan III** se căsătorește cu Zoe (Sofia) Paleologhina, fiica lui Toma Paleolog, despotul Moreei și frate al lui Constantin XI, ultimul împărat al Imperiului Bizantin și **preia titlul imperial**. Într-un tratat din 1473, **Ivan III folosește titlul de țar.** Titlul este folosit mai intens după eliberarea deplină de sub tătari. În 1492, mitropolitul Moscovei îl proclamă pe **Ivan III "noul Constantin"**, iar **Moscova "noul Constantinopol"**... Mai târziu, la încoronarea sa din anul 1547, Ivan IV își asumă titlul de "țar al întregii Rusii", iar în 1721 Petru cel Mare se intitulează "împărat și autocrat al tuturor Rusiilor" (*Bozhieju milostiju Imperator i Samoderzhets Vserossiyskiy*).

Consolidarea poziției Bisericii Ruse în lumea răsăriteană: După Conciliul de la Florența (unde mitropolitul Isidor al Kievului și al Moscovei a participat și a susținut Unirea Bisericilor, fiind depus ulterior), se proclamă **autonomia bisericească a Bisericii Ruse**. În anul 1589 se proclamă **patriarhia**, ca urmare a strădaniilor țarului Boris Godunov de întărire a autorității ecleziastice în Rusia.

5. Bizanțul, rușii și varegii

Bizanțul i-a cunoscut pe varegi ca și cotropitori – negustori – mercenari, primele legături datând de la jumătatea sec. IX – sec. XI-XII. Mențiuni despre Bizanț în literatura nordică (saga). Până pe la 1043, războinicii varegi sunt folosiți de Rusia Kieveană ca vârf de lance, înainte dar și după creștinare.

Mercenarii varegi sunt folosiți de Bizanț în diferite campanii (Asia Mică, Armenia, Siria, Creta, Bulgaria, Apulia, Sicilia), ca și "Garda Varegă" de la Curtea Imperială.

(Garda varegă, manuscris sec. XIIIcf. Wikipedia)

Negustorii varegi sunt prezenți în Imperiul Bizantin. **”Drumul de la varegi la greci”**.

(Drumurile comerciale ”de la varegi la greci”, sec. VIII-XI)

Figura excepțională a lui **Harald Hardrada** (cca. 1015-1066), rege al Norvegiei (1046-1066): moștenitor al tronului Norvegiei, este obligat să fugă, ajungând în Rusia kieveană la Iaroslav cel Înțelept. Petrece nouă ani la Constantinopol, ca soldat în Garda Varegă și apoi comandant al ei, participă la campanii în Asia Mică, Sicilia, Bulgaria. Revine în Rusia, unde se căsătorește cu fiica lui Iaroslav, Elisabeta și se întoarce în Norvegia, unde proclamat rege. Se implică în luptele pentru tronul Danemarcei și ajunge într-o campanie în Anglia, unde

este implicat în succesiunea ultimului rege anglo-saxon Harold II și moare într-o luptă din Stamford Bridge (Londra).

IV. STUDIU DE CAZ: BIZANȚUL ÎN EUROPA CENTRALĂ

Bizanțul moștenește principiul impus încă de vechiul Imperiu Roman cu privire la **importanța strategică a Dunării, pentru apărarea Imperiului și pentru comerț**; strategii bizantini știu că securitatea limesului de pe Dunăre se stabilește nu pe linia de fortificații de la sudul fluviului, ci **dincolo de Dunăre, cunoscând, atrăgând și influențând popoarele barbare de acolo.**

Bizanțul este interesat de întreg cursul fluviului, de la vărsare până spre Marea Moravie, fiind interesați mai ales de gurile Dunării – Dunărea de jos – confluența Dunării cu Drava și trecătoarea din zona Sirmium–Belgrad – Dunărea de mijloc din vechea Pannonie, până spre frontierele Moraviei Mari.
Sunt importante cel puțin trei episoade ale prezenței bizantine în Europa Centrală:

1. La sfârșitul sec. VII – sec. VIII: diplomația bizantină încearcă să-i influențeze / cumpere pe avarii care amenințau de dincolo de Dunăre și care amenințau să preia controlul, cu ajutorul slavilor, asupra unor teritorii din jumătatea nordică a Balcanilor. Dar sunt atestate și numeroase solii, negustori și meșteșugari bizantini care lucrau pentru avari... Avarii nu au fost unul din popoarele care să poată fi atrași cu succes în orbita bizantină și să fie creștinați.

2. Marea Moravie și misiunea lui Constantin și Metodie

Pe termen lung, mult mai de succes a fost episodul bizantino-morav (cf. Dimitri Obolensky).

Marea Moravie este un cnezat/uniune de cnezate slave atestat la confluența Dunării cu Morava, în sfera de influență a francilor, care au și trimis misiuni de evanghelizare a țării. La venirea misiunii bizantine, creștinismul de rit latin (adus de misionarii franci) avea deja o jumătate de secol vechime. Prima atestare a Marii Moravii de pe la anul 822, sub cnezii **Mojmir, Rastislav** (846-869) și **Svätopluk** (870-894). Tendința de a ieși din sfera de influență francă (politică, ecleziastică) îi aruncă pe moravi în brațele bizantinilor. Misiunea lui Constantin și Metodie vine în Moravia în 863 ca răspuns la misiunea trimisă la Constantinopol de cneazul Rastislav.

(Marea Moravie, cf. Pinterest)

Vechea istoriografie a reținut în principal **aspectul religios** al misiunii bizantine (misiune de evanghelizare), ori Rastislav a cerut de la împăratul Mihail III cler, ierarhie, și nu evanghelizarea **Moraviei, care era creștină!**

Aspectul politic este infinit mai important. Și pentru Bizanț era important să aibă un aliat în flancul Bulgariei și a francilor.

Constantin și Metodie: cei doi fac parte din linia politică inițiată de **împăratul Mihail III și patriarhul Photios**: diplomație și creștinare.

Cariera ecleziastică și diplomatică a celor doi frați de origine macedo-slavă, dar de cultură bizantină, experiență în misiuni de evanghelizare; Constantin creează alfabetul glagolitic, adaptat specificului fonetic al limbii slave, traducerea Evangheliilor și a Bibliei întregi în limba slavă.

Misiunea ajunge în Moravia în anul 863, însă raporturile cu Rastislav sunt schimbătoare, din cauza ingerințelor factorului franc.

Trimiterea la slavii din Moravia a unor „învățători" care să le vorbească limba și liturghia în limba slavă avea să nu fie acceptată de către ierarhia francă (Regensburg, Salzburg, Passau) și la Roma, unde se impusese **principiul trilingvismului.**

Misiunea bizantină în Moravia nu este un succes. Călătoria de întoarcere, prin Veneția. Oprirea în **ducatul lui Kocel** din zona Balatonului (înrudit și aliat cu moravii), interesat și

el de alternativa bizantină la hegemonia francă. Înainte de urcarea pe corabia spre Constantinopol, la **Veneția** Constantin și Metodie participă la o **disputație cu trilingviștii** (867), care refuzau liturghia în limba slavă.

Călătoria la Roma (ajung în iarna 867-868), pentru a încerca să-l convingă pe papa Hadrian II să recunoască **liturghia slavă.** Ascendent prin **aducerea moaștelor sf. Clement**, martirizat în Cherson. În cele din urmă, papa acceptă: depunerea Evangheliilor și a altor cărți bisericești în limba slavă pe altarul basilicii sf. Petru și la Santa Maria Maggiore echivalează cu **recunoașterea solemnă a limbii slave**. Papa dă o bulă solemnă, iar episcopul Formosus îi sfințește pe Metodie și pe discipolii lui Gorazd, Clement și Naum ca preoți (primii clerici de rit slavon). Moartea lui Constantin la Roma. Metodie este sfințit **arhiepiscop al Pannoniei și al Moraviei.**

(Constantin și Metodie, frescă, biserica San Clemente, Roma, cf. Wikipedia)

Metodie revine la Blatnohrad și în Moravia, având o soartă schimbătoare, în cele din urmă el și discipolii săi sunt marginalizați, dar între timp **răspândirea liturghiei slave**. După **moartea lui Metodie**, discipolii săi sunt alungați, o parte din ei refugiindu-se **în Bulgaria, unde discipolii lui Metodie și liturghia slavă vin în întâmpinarea nevoilor lui Boris de a ieși din sfera de influență bizantină**.

Alți discipoli în Cehia (la curtea viitoarei dinastii Přemysl, mănăstirea Sázava), în sudul Poloniei, spațiul croato-dalmat (aici se conservă o puternică tradiție a scrisului glagolitic și a liturghiei slavone până în epoca modernă, chiar sec. XX).

În cinstea învățătorului lor Constantin, discipolii refugiați în Bulgaria (Clement) inventează un nou alfabet, numit **chirilic**. În Bulgaria, acesta a coexistat o vreme cu cel glagolitic. Este adoptat în mod oficial în anul 893.

Paradoxul misiunii bizantine este că a avut succes după desfășurarea ei efectivă (cf. Ihor Ševčenko).

3. Bizanțul și Ungaria

Primele contacte ale Bizanțului cu vechii maghiari au loc pe la 837, când un detașament maghiar ajunge la Dunăre. Dar probabil că întâlniri avuseseră loc și în deceniile anterioare, în spațiul dintre Don și Caucaz, în care staționaseră maghiarii și care era frecventat de negustorii și misionarii bizantini. Aceștia îi numesc, prin confuzie, *turci*.

Vechii maghiari sunt unul din popoarele nomade care ajunge în preajma Imperiului Bizantin..., dar primele încercări de a-i creștina sunt un eșec.

Episodul petrecut în **anul 895**, când maghiarii au fost plătiți de diplomația împăratului Leon VI să treacă Dunărea pentru a cădea în spatele bulgarilor, dar până la urmă au fost înfrânți de pecenegii plătiți de Simeon al Bulgariei (care a folosit aceleași arme ca și diplomația bizantină). Înfrânți sever, maghiarii se retrag dincolo de gurile Dunării și apoi migrează spre Apus. Cca 896: **ocupă Câmpia Pannonică**, fapt prin care modifică pe termen lung raportul de forțe din regiune.

Bizanțul este interesat de maghiari în noua lor locație, pentru că în acea perioadă își întindeau frontiera / sfera de influență spre Dunărea de mijloc. Numeroase atacuri violente împotriva provinciilor bizantine Tracia, Macedonia, ba în 934 și 959 până aproape de zidurile Constantinopolului (tactica loviturilor rapide și evitarea fortificațiilor, pe care nu le știau asedia), dar nu erau interesați să se așeze în Balcani.

În cursul procesului de sedentarizare în Pannonia, **vechii maghiari au fost curtați de Bizanț**:

- un cleric Gabriel este trimis să îi creștineze,
- căpetenia **Bulcsu**, șeful unui clan maghiar, s-a creștinat la Constantinopol (cca. 948), fiind botezat de Constantin VII Porfirogenetul (naș de botez) și primind titlul de *patricius*. Revenit printre maghiari, a renunțat la creștinism și a participat la campanii împotriva Imperiului Bizantin și a Imperiului Franc,
- **Gyula** (cca. 952), căpetenie maghiară din Transilvania, care călătorește la Constantinopol, unde este botezat și proclamat *patricius*. La întoarcere îl primește pe episcopul Hyerotheos, hirotonit de patriarh „episcop al Turciei", despre care se crede că și-a avut reședința la Alba Iulia. Gyula a rămas credincios botezului,

Creștinismul în Pannonia este o realitate la venirea maghiarilor (cf. Gyula Moravcsik), existând numeroase comunități slave creștinate, alături de prizonieri aduși de maghiari din numeroasele lor expediții. Continuitatea unor comunități practicante ale cultului bizantino-slav (methodian) din Pannonia.

Creștinismul și sedentarizarea (locuire permanentă și practicarea agriculturii), mai ales după marea înfrângere suferită la Lechfeld în anul 955, sunt două procese structurale care s-au potențat reciproc!

În a doua jumătate a sec. X, sporește autoritatea dinastiei lui Arpád, care își manifestă hegemonia asupra teritoriilor locuite de maghiari: ducii Géza și fiul său **Vajk, care se botează în rit apusean**.

Dar creştinarea în rit apusean nu rupe legăturile politice, religioase şi culturale cu Bizanţul:

- Prezența negustorilor și a mărfurilor de lux produse în ateliere bizantine sau din lumea bizantină, circulație monetară bizantină,
- Sec. X-XII: frontieră comună de-a lungul Dunării de mijloc și a Savei, interese comune și numeroase relații politice, cu importante consecințe culturale,
- Trupele maghiare au ajutat în unele ocazii armata Bizanțului în Balcani sau în Asia Mică,
- Ducele Ahtum (Ajtony) este botezat în rit bizantin la Vidin, a ctitorit o mănăstire bizantină (ortodoxă) închinată sf. Ioan Botezătorul,
- În Ungaria au funcționat numeroase mănăstiri greceşti, unele chiar până prin sec XIII,
- **Răspândirea cultului sf. Dimitrie** (sfânt celebrat mai ales în Bizanț și în Biserica Răsăritului), mai ales în sudul Ungariei.

Influența politică bizantină este vizibilă în **cele două coroane ale regilor Ungariei**: coroana așa-zisă a lui Constantin Monomahul, cu elemente ale cultului imperial, trimisă probabil lui Andrei I (1046-1060); Sfânta Coroană a Ungariei: pe partea inferioară se află o diademă bizantină (*corona graeca*), trimisă probabil de Mihail VII Ducas lui Géza I (1074-1077),

Numeroase căsătorii dinastice între prinți/prințese maghiari și membri ai dinastiilor imperiale bizantine, de ex. în anul 1104, Piroska, fiica lui Ludovic I, se căsătorește cu Ioan Comnenul, fiul împăratului Alexie Comnenul și devine împărătească sub numele Irina.

Împăratul Manuel I este interesat direct de Ungaria, aflată în flancul Imperiului Franc. Întreprinde câteva campanii împotriva ei. Tot în vremea lui Manuel I, viitorul Béla III petrece 10 ani ca ostatic la Constantinopol, fiind proclamat moștenitor al împăratului, până când împăratului i se naște un fiu legitim, iar Béla nu mai este interesant. Întors în Ungaria și încoronat, rămâne totuși leal Bizanțului, fiind considerat „Graecus". În 1176, trimite detașamente militare în sprijinul împăratului Manuel în **lupta de la Myriokephalon**, unde bizantinii au fost grav înfrânți de turcii selgiucizi.

V. STUDIU DE CAZ: IMPERIUL OTOMAN

Prezentarea despre Bizanțul de după Bizanț și despre Commonwealthul bizantin nu poate fi încheiată fără a semnala un element mai mult decât important: **Imperiul Otoman** (Nicolae-Șerban Tanașoca).

Imperiul Otoman este moștenitorul de drept și de fapt al Imperiului Bizantin, i-a moștenit teritoriul, populația, i-a moștenit o bună parte din ideologia politică, i-a moștenit capitala, gustul pentru imperial, universal, i-a moștenit marile linii de politică externă și vocația de mare putere, i-a moștenit deschiderea spre Europa, i-a moștenit popoarele ortodoxe, asupra cărora și-a impus hegemonia timp de 400 de ani. Imperiul Bizantin (tocmai înfrânt și desființat) a fost cel care i-a transformat, de la o zi la alta, pe nou-veniții de la Brusa și Adrianopol (cf. Nicolae Iorga).

Paradoxal, în perioada sa de decădere (sec. XVIII-XIX), Imperiul Otoman a fost acceptat, tolerat, chiar resuscitat de marile puteri apusene (vezi crizele orientale, sintagma Imperiul Otoman – bolnavul Europei), pentru a contrabalansa în felul acesta un alt moștenitor al Imperiului Bizantin, anume **Rusia**.

Paradoxal, Imperiul Otoman a fost cadrul politic care a permis supraviețuirea Bizanțului de după Bizanț:

Conform **filosofiei politice musulmane și otomane**, supușii creștini din Imperiul Otoman nu se grupează după naționalitate, ci după religie, rezultând astfel comunități religioase cu funcție politică, tratate de otomani ca fiind autonome. Sunt conduse de liderii lor religioși (patriarhul), care le reprezintă în fața sultanului: **Millet** - națiune, în sens religios. Fiecare millet se guvernează autonom, după propriile legi, în aspecte care nu-i interesează pe otomani, singurele obligații fiind plata impozitelor și păstrarea credinței față de sultan. Milletul grecilor este condus și reprezentat de **Patriarhul Constantinopolului, care devine conducătorul spiritual și politic al comunității creștine ortodoxe din Imperiul Otoman**, interfață între credincioși/membrii comunității milletului grecesc și autoritățile otomane (cf. Nicolae-Șerban Tanașoca, Steven Runciman) (vezi și tema VII. Statul bizantin. Ideologia imperială, subcap. Raportul dintre Împărat – Patriarh; tema VIII, Creștinismul răsăritean. Biserica Ortodoxă, subcap. VII. După 1453).

Grecii sunt acceptați de către sultani să participe la guvernare, dar de pe poziții inferioare – a fost o constantă a politicii sultanilor față de greci. Sultanii sunt conștienți că grecii pot fi de folos Imperiului, excelând în domenii precum **comerțul**, administrația și finanțele, meșteșugurile și industria, navigația... Astfel, **viața comercială grecească renaște**, ironic, după 1453, în noile cadre otomane, după ce secole fusese amputată de privilegiile acordate Veneției și Genovei. Geniul comercial grecesc înflorește acolo unde aceștia nu se pot manifesta politic (cf. S. Runciman). Prezența masivă a grecilor în administrația și finanțele otomane.

Dezvoltarea birocrației din subordinea Patriarhiei de la Constantinopol, care se ocupă de justiție, administrație, finanțele, impozite, astfel că angajează juriști și finanțiști laici care, treptat, pătrund în structurile de conducere ale Bisericii.

Cooperarea grecilor este fundamentală pentru economia și administrația Imperiului Otoman.

Dar nu trebuie idealizată relația Imperiului Otoman cu creștinii și cu Biserica, care au fost supuși, corupți, făcuți părtași la actul de guvernare al Imperiului. Grecii s-au situat întotdeauna pe poziții de inferioritate (politic, social, cultural) în fața otomanilor. În fața acestor situații, a abuzurilor la care erau supuși, dar și ca răspuns la oportunitățile de câștig (în finanțele, administrația și economia otomană), grecii învață să corupă sistemul (cf. S. Runciman).

În ciuda opreliștilor, **comunitatea grecească din Imperiul Otoman a progresat**. Constantinopolul a cunoscut o mare dezvoltare demografică și economică (sec. XV-XVII), de o parte a acesteia au fost responsabili și grecii, al căror număr în Constantinopol a crescut considerabil, aceștia ocupând cartiere întregi. **Transformarea structurală a societății grecești din Constantinopol și din marile orașe ale Imperiului Otoman**.

Ideea eliberării Constantinopolului de sub otomani și a restaurării Imperiului Bizantin nu a dispărut niciodată, ea făcând parte din mentalul colectiv al grecilor post-bizantini, până în sec. XIX și chiar la începutul sec. XX. Paradoxal, aceiași oameni care slujeau Imperiul Otoman în oficii ecleziastice, administrative, la curtea sultanului, ca preceptori sau în comerț, nutreau gânduri sau chiar planuri antiotomane și visau la eliberarea Constantinopolului...

XII. IMPERIUL BIZANTIN ȘI ROMÂNII

1. Legătura istorică dintre Bizanț și spațiul românesc este de domeniul evidenței. În cultura română din sec. XIX și până în prezent, s-au manifestat mai multe curente care au apreciat legătura dintre români și Bizanț (cercurile tradiționaliste și ortodoxiste din epoca interbelică, de ex. „Gândirea", cu Nae Ionescu și Nichifor Crainic, cele de după 1989) sau au negat-o (unele cercuri liberale din a doua jumătate a sec. XIX sau din ultimele decenii, care văd în Bizanț una din sursele răului și înapoierii de astăzi a României). Atitudinea interesantă a Bisericii Greco-Catolice, care nu neagă moștenirea bizantină, ci dimpotrivă. Dincolo de atașamentul pentru Biserica Romană, aceasta insistă că tocmai elementele și tradițiile bizantine sunt cele care dau marca identității acestei biserici printre bisericile catolice.

Începând cu **Nicolae Iorga**, **istoriografia română** a abordat cu obiectivitate subiectele de relații istorice româno-bizantine, subliniind influențele culturale, instituționale, literare, artistice (Dan Zamfirescu, D. H. Mazilu, Răzvan Theodorescu, Andrei Pippidi, Nicolae-Șerban Tanașoca).

Bizanțul este unul din elementele constitutive care a consolidat poziția unică a românilor ca popor romanic înconjurat de marea slavă. Despărțiți de aceasta prin origine și limbă, românii sunt uniți cu slavii înconjurători prin religie, care este una de tradiție bizantină. Bizanțul și ortodoxia au fost factorul de coeziune al lumii răsăritene.

2. Legătura geografică a spațiului românesc cu Bizanțul se face prin câteva elemente:

- **Spațiul romanității balcanice**: în sec. X-XIII, numeroase izvoare bizantine atestă consistente comunități de vlahi în diferite părți ale Peninsulei Balcanice (Epir, Macedonia, nordul peninsulei, Tracia, Muntenegru, dar și Istria, Dalmația), cu centre urbane (Larissa, Târnovo), structuri sociale și inițiative politice (creatori ai Țaratului Vlaho-Bulgar/Imperiul Asăneștilor, care a jucat un rol fundamental în politica bizantin-balcanică după 1186 și mai ales 1204),
- **Linia Dunării și gurile Dunării**: areal controlată de romani/bizantini de la Constantin până la Justinian și Mauricius. Limes fortificat, cu capete de pod (Sucidava), cu o anumită sferă de influență la nord de fluviu.
- **teritoriul de azi al Dobrogei** a fost provincie romană, apoi bizantină sub numele **Scythia Minor**. Prin poziție geografică, a fost principalul canal de deplasare al neamurilor migratoare spre provinciile din Balcani și spre Constantinopol. Teritoriul

dobrogean din epoca romană și bizantină nu poate fi decât cu greu pusă în legătură cu Dobrogea românească de după 1878.

În principiu, spațiul românesc (cel al României de astăzi) nu a avut o legătură teritorială directă prea consistentă cu Imperiul Bizantin, care nu și-a exercitat niciodată autoritatea efectivă asupra teritoriului românesc. Legătura este una istorică, culturală, religioasă.

3. O privire asupra surselor bizantine privind istoria românească

Așa cum am arătat mai sus (vezi X.III Istoriografia bizantină), autorii bizantini fac numeroase referiri la vlahi (romanitatea nord-dunăreană), cu informaţii din domeniile cele mai variate: atestarea numelui lor, informaţii despre originea lor, localizare geografică, structuri sociale, mod de viaţă, activităţi economice, prezența în orașe, statut politic, fiscal, organizare bisericească, prezență militare în armata bizantină, mișcări politice, revoltele din Tesalia (1166), răscoala Asăneștilor (1185-1186) etc.

Sursele bizantine sunt interesate de romanitatea sud-dunăreană din motive foarte pragmatice: vlahii locuiesc teritorii pe care Bizanțul le-a considerat întotdeauna teritoriu bizantin și parte a jurisdicției Patriarhiei de la Constantinopol, dar sunt o populație cu care autoritățile interacționează foarte greu. Istorici reprezentativi: reprezentativi: Kekaumenos, Ioan Zonaras, Ioan Kinnamos, Niketas Choniates.

Toposuri bizantine despre vlahii sud-dunăreni: trădători, necredincioși, priviți cu suspiciune și dispreț, înclinați spre nesupunere și rebeliune, (în unele surse): toposul vlahului necioplit, vicios, beţiv, dedat la jafuri și crime, răzvrătit, sau (la autorii din sec. XIII-XV, în contextul marilor confruntări cu statele latine și turcii) neînfricați, nebiruiți, eroism.

Unele informaţii sunt directe, rezultatul contactului nemijlocit cu vlahii (Kekaumenos, Niketas Choniates) sau al interpolărilor, copierilor și preluărilor. Dar **vlahii sunt o prezență constantă în sursele bizantină ale vremii**. Imaginea lor este rezultatul modului de gândire al bizantinilor și al ideologiei politice imperiale.

Raportarea bizantinilor la **problema romanității**. Românii (vlahii) își afirmă deschis romanitatea, prin nume și prin limbă. Societatea bizantină se declară romană, iar bizantinii sunt romani - *romei (rhomaioi)*. Cum se împacă aceste două concepții? Bizantinii sunt în mod evident conștienți de originea romană a vlahilor, dar o ocultează (o trec sub tăcere) și o ignoră.

Cum îi privesc românii pe bizantini? Niciodată nici una din ramurile etnice românești nu i-au numit pe bizantini altfel decât greci, iar Imperiul Bizantin a fost întotdeauna Imperiul Grecilor.

Problema jurisdicției civile și ecleziastice asupra Illyricului este cheia pentru înțelegerea caracterului creștinismului românesc în perioada de început. Este știut că în sec. VI Illyricul trece de sub jurisdicţia ecleziastică a Romei sub cea a Patriarhiei de la Constantinopol. Se consideră că până în acel moment creștinismul românesc trebuie asociat

cu Biserica Apuseană, iar de atunci cu Biserica Răsăritului. Istoriografia confesională ”politizează” acest moment istoric.

4. Cea mai consistentă influență a Bizanțului asupra românilor a fost încadrarea în Biserica Răsăritului și modelarea teologiei și ritului în formă bizantină

Acest aspect a fost ideologizat de cercurile tradiționaliste și ortodoxiste (epoca interbelică, după 1989), a fost adus la nivel de virtute națională… Bizantinismul și ortodoxia au fost considerate un medicament miraculos pentru vindecarea tuturor relelor pe care le-a adus modernitatea și importurile culturale nesăbuite din Apus.
O întrebare la care nu există deocamdată un răspuns convingător: **de când datează influența bizantină asupra creștinismului românesc și cum s-a exprimat ea efectiv?**
Pe linie instituțională și în asociere cu factorul politic: sec. XIII-XV și, paradoxal, și după 1453. Rolul celor două Țarate Bulgare: decizie politică și administrativă – misionarism – întemeiere de mănăstiri.
Ritul răsăritean-ortodox de limbă slavă (chirilo-metodian) este un adaus ulterior, suprapus peste un prim strat „roman” de creștinism: superstrat slavo-bulgaro-bizantin.
Momentul Asăneștilor: oscilarea între Roma și Constantinopol. Miza a fost mult mai concretă (politică) decât problema afirmării latinității vlahilor (românilor). Petru și Asan nu refac primul Țarat, ci fondează un stat independent, un **imperiu (regat) al bulgarilor și al românilor**. Abia prin Ioan Asan II se face trimitere la tradiția primului Țarat și la legătura cu Bizanțul și ortodoxia. Bulgarizarea.

În sec. XIV-XV, la începuturile propriei lor statalități, Țările Române au contact direct cu Patriarhia Constantinopolului, căreia i se adresează pentru chestiuni administrative (întemeiere de mitropolie, hirotoniri). Aspect de legitimare, dar și de contrabalansare a hegemoniei Ungariei. Conflictul administrativ al Moldovei cu Patriarhia la sfârșitul sec. XIV, în vremea domnitorului Roman I (patriarhul aruncă anatema asupra Moldovei), conflictul fiind soluționat în vremea lui Alexandru cel Bun, prin trimiterea negociatorului Grigore Țamblac.

Întrebare: de ce Țările Române nu au lansat pretenții de hegemonie ecleziastică (patriarhală), precum Bulgaria, Serbia, Rusia?

Ideea bizantină a făcut parte din patrimoniul cultural românesc în Evul Mediu, dar din spațiul românesc nu a apărut nici o idee imperială, așa cum a apărut în Bulgaria, Serbia, Rusia…

5. Mai ales după căderea Constantinopolului, spațiul românesc a rămas atașat de ortodoxie și de Patriarhia Constantinopolului (deși uneori pentru hirotonire se făcea apel la alte patriarhii/mitropolii):

- donații sistematice pentru marile centre monastice de la Muntele Athos, Locurile Sfinte,
- sprijinirea tiparului pentru lumea ortodoxă (de ex. Constantin Brâncoveanu),
- gesturi de patronaj, cu bani, tipar, carte, odăjdii pentru creștinii din Bulgaria și Serbia și pentru patriarhiile "captive" (Antiohia, Jerusalim, Alexandria) și găzduirea și dotarea patriarhilor lor călători.

După căderea Bulgariei, Serbiei și a Constantinopolului și înainte de ascensiunea Rusiei, lumea românească devine **bază de regrupare a forțelor creștine din Balcani** și putere protectoare (în măsura posibilităților) a Bisericii captive: Neagoe Basarab, Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu, Vasile Lupu. Nu și Dimitrie Cantemir, a cărui ortodoxie este tributară concepțiilor etatiste și cezaro-papiste ale lui Petru cel Mare...

Epoca de aur a Bizanțului după Bizanț în spațiul românesc este secolul XVII.

Nu lipsesc idei de cruciadă (**cruciada târzie**), de eliberare de sub turci a Țărilor Române, ba chiar a Constantinopolului. După Mihai Viteazul, orice aplicare practică a vreunei idei antiotomane devine o himeră.

Sec. XVIII-începutul sec. XIX: **fanarioții - „strania alianță" între lumea grecească, Patriarhia de la Constantinopol și Imperiul Otoman** (cf. Nicolae-Șerban Tanașoca), contestată în spațiul românesc nu numai de cercurile liberale (*roșii*, *bonjuriștii*), ci și de cercurile boierimii conservatoare. Dar, dincolo de dimensiunea politică cu consecințe negative pentru Țările Române, fanarioții au reprezentat un **experiment cultural interesant**, cu puternice conotații post-bizantine. Fanarioții au jucat un rol cultural important, ca intermediari între cultura apuseană (franceză, germană) și cea greco-levantină și otomană, transmițând elemente ale acestora în spațiul românesc.

(Cartierul Fanar din Constantinopol, carte poștală, cca. 1900, cf. Wikipedia)

Sec. XVIII-XIX: **Unirea cu Roma a bisericii românilor din Transilvania, accesul la cultură al greco-catolicilor** (Viena, Buda, Trnava) și **nașterea curentului latinist** în Transilvania și exportul acestuia în Principate au reprezentat o lovitură grea bizantinismului

și un model cultural și identitar care a lovit puternic în vechile tradiții post-bizantine și răsăritene. Bizantinismul devine asociat cu conservatorismul, tradiționalismul.

6. Creațiile politice de sine stătătoare Țara Românească și Moldova sunt de inspirație bizantină?

Ele se nasc într-un mediu foarte amestecat, cu numeroase elemente bulgaro-slave, ungare (apusene) și posibile influențe dinspre cnezatele ruse apusene și formele politice tătărești, însă treptat se cristalizează o **putere politică și o ideologie politică derivate în mod evident din Bizanț, pe filieră sud-slavă.**

Formula instituțională: *domnia*: în ciuda numelui roman, este o instituție autocrată de inspirație bizantină (*autokratos – samodârjeț – singur stăpânitor*).
Exemplul titulaturilor domnești:

- 1406: *Eu, cel în Hristos Dumnezeu, binecredinciosul și binecinstitorul și de Hristos iubitorul și singur stăpânitorul, Io Mircea mare voevod și domn, din mila lui Dumnezeu și cu darul lui Dumnezeu, stăpânind și domnind peste toată Țara Ungrovlahiei și a părților de peste munți, încă și către părțile tătărești și Amlașului și Făgărașului herțeg și domn al Banatului Severinului și pe amândouă părțile pe toată Podunavia, încă până la marea cea mare și stăpânitor al cetății Dârstorului"* (Mircea cel Bătrân, titulatură atestată 1406-1418),

(Mircea cel Bătrân și fiul său Mihail, frescă, mănăstirea Cozia, cf. Wikipedia)

- 1392: *Marele și singur stăpânitor, din mila lui Dumnezeu domn, Io Roman voievod stăpânind Țara Moldovei de la munte, până la mare* (Roman I al Moldovei),
- titulaturi de inspirație bizantină.

Domnia munteană și moldoveană nu și-a însușit toate **atributele puterii [imperiale]** bizantine, așa cum au făcut Bulgaria, Serbia, Rusia, ci le-a preluat selectiv. Dar a preluat ideea de putere autocrată. Domnii Țărilor Române nu au intenționat niciodată să moștenească/să continue ideea imperială bizantină (vezi cazurile Ștefan cel Mare, Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino).

Momentul 1821 (Tudor Vladimirescu, Eteria) a fost un experiment politico-militar cu conotații post-bizantine și antiotomane.

7. Românii și Bizanțul din punct de vedere cultural

Cultura, arta și literatura medievală a românilor datorează foarte mult Bizanțului și purtătorilor de cultură bizantină.

Literatura

Literatura bizantină pătrunde atât direct, cât mai ales prin intermediere bulgară și sârbească. Texte originale bizantine sunt puține, majoritar fiind vorba de traduceri, selecții, sbornice cu diferite texte, unele foarte amestecate, de origine bizantină și trecute prin filtrul sud-slav.

Capodoperele marii literaturi bizantine pătrund în spațiul românesc în original târziu, în sec. XVII-XVIII, în contextul marii influențe grecești (epoca levantino-fanariotă), însă publicul cititor este limitat.

În epoca modernă, unii cărturari din Principate și Transilvania au acces la **edițiile apusene din autori bizantini** (sec. XVII-XIX), vezi biblioteca lui Constantin Brâncoveanu, citările Stolnicului Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir, Școala Ardeleană.

Modelul literar bizantin a influențat literatura română mai puțin decât s-ar părea: a influențat analele și cronicile de curte din Moldova (sec. XV-XVI), *Învățăturile lui Neagoe Basarab* etc., dar literatura română premodernă și modernă se naște din influența Poloniei și a Apusului.

8. Epilogul influenței bizantine/post-bizantine în spațiul românesc

îl constituie, cf. Nicolae-Șerban Tanașoca, momentul simbolic petrecut în anul 1864. Atunci, domnitorul **Alexandru Ioan Cuza** a făcut o vizită oficială sultanului, la Constantinopol și, printre alte momente oficiale ale vizitei, a mers la biserica Patriarhiei, unde patriarhul l-a uns cu mare ceremonie, după datina țării (încoronare). Consecințe: legitimarea deplină a lui Cuza în spiritul tradiției politice bizantine, întărirea principiului monarhic și consolidarea regimului Cuza. Toate acestea, deși între Al.I. Cuza și Patriarhia de la Constantinopol existau numeroase tensiuni, cauzate de politica lui Cuza față de Biserică, mai ales secularizarea averilor mănăstirești.

Este interesant de constatat că, în secolele XVIII-XIX, Principatele Române sunt parte a unei politici internaționale în care actorii principali sunt doi moștenitori ai Imperiului Bizantin: Imperiul Otoman (succesorul de facto) și Imperiul Rusesc (succesorul de jure).